REUBEN
OSBORN

marksizm ve psikanaliz

GÜNEBAKAN
YAYINLARI

Reuben Osborn

MARKSİZM VE PSİKANALİZ

GÜNEBAKAN 10
Araştırı - Eleştiri - Anı Kitapları 2

Reuben Osborn
Marksizm ve Psikanaliz

Günebakan Yayınları Ltd. Şti.
Nuruosmaniye Caddesi
Garant İşhanı 401
Cağaloğlu/İstanbul

Kapak
Salt Maden

Dizgi/Baskı: Kent Basımevi

Reuben Osborn

MARKSİZM VE PSİKANALİZ

Çeviren: Bora Akad

GÜNEBAKAN YAYINLARI

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Bu kitabı, marksçıları psikanalizi daha yakından incelemeye, psikanalistleri de marksçılığı yoksaymamaya zorlamak amacıyla yazdım. Öte yandan kamuoyunun bu iki öğretiyi bilmesi gerektiğini de düşündüm.

Kitabım, bireyin, Freud'çu kuramda tanıtıldığı biçimde, kişisel yaşamındaki mekanizmalarla, gelişme kuralları marksçı kuram tarafından belirlenen, ekonomik ve toplumsal süreçlerin nesnel dünyaları arasındaki ilişkiyi dile getiren bir denemedir. Yapıta yön veren temel sav, Freud'çu ve marksçı kuramların insan yapısını incelemeye yönelik **farklı** yaklaşımlar olduğu, ama, bunu karşın, birbirlerini bütünleyip zenginleştirlerine ilişkin görüştür.

Bu iki farklı kuramın birliği şöyle açıklanabilir: her ikisi de insanı, gelişmesi ve varoluşu birtakım akıldışı güçlerle engellenen ve bu güçlere boyun eğen bir varlık olarak yorumlamaktadırlar. Marksçı açıdan bu güçler ekonomik ve toplumsal bir dünyaya aittirler. Bu dünya ise bilimle tekniğin kendisine sunduğu olanaklarla orantılı bir biçimde gelişememiştir. Freudçu açıdan, akıldışılık, çocuksu düşünüş ve davranış bi-

çimlerinin yetişkinlikte de sürmesinden kaynaklanmaktadır. Dış dünyanın toplumsal akıldışılıkları, iç dünyanın ruhsal akıldışılıklarıyla benzeşmekte ve akıldışı bir toplumdaki akıldışı insan gerçeği yadsınmaz bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Stalin rejiminin kıyıcılığı Freud'çu kuramın önemini vurgulamaktadır; marksçılar da bunu akıldan çıkartmamalıdır. Freudçu kurama açık bir akım, stalinci düzenin tehlikelerini sezebilirdi. Daha önceki kitabımda **Freud ve Marx** bir Stalin'in ortaya çıkmasını mümkün kılan siyasal körlüğün sakıncaları üzerinde durmuştum. Bugün, marksçıları, kuramlarına psikanalitik verileri katmalarının gerekliliğine inandırmaya çalışmaktayım.

Marksçı olmayanlarla anti-marksistlere de şunları söyleyeceğim: marksçılık milyonlarca insanın benimsediği, birçok ülkenin hükümet politikasını belirleyen bir öğretidir. Onu bilmemek ya da yeterince tanımamak insanlık için ölümcül sonuçlara yol açabilir. Bugün, yöneticilerin kasıtlı isteklerinden çok, bilgisizlikten kaynaklanan kuşku ve korkuların sonucu olarak patlak verebilecek bir nükleer yıkım tehlikesi sözkonusudur. Bu bilgisizliğin ortadan kaldırılmasının söz konusu tehlikeyi yoketmeye yeteceğini söylemek iyimser bir safdillik olur kuşkusuz. Bununla birlikte daha iyi tanıma ve bilme, bu tehlikeden kurtulma yolunda, barışçı ve özgür bir dünyanın oluşturulması çabasında önemli bir adım olacaktır.

Freud ve Marx'ın kuramları çağımızı etkilemeyi sürdürmekte, birçok alanda düşünce ve araştırmalara yön vermektedir. Bu kuramlar birçok eleştiri ve saldırıya hedef olmuştur. Buna karşın bugün her zamankinden daha gerçek ve geçerlidirler. Bu kitapta kuramları dürüst ve nesnel bir biçimde açıklamaya çalıştım, Freud ve Marx'tan bölümler almanın ve mümkün olduğunca sözü kendilerine bırakmanın yerinde olacağını düşündüm.

Bu iki büyük düşünürün ne söylediğini, ne yazdığını bilmeksizin çağdaş dünyamızı anlayabilmenin mümkün olabileceğini hiç sanmıyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

FREUD KURAMLARININ SUNULUŞU

1 — RUHUN YAPISI

Psikanalitik kuram, düşüncenin ve eylemin 'bilinçdışı' deyimiyle tanımlanan mekanizmalar zincirinden kaynaklandığı ilkesine dayanır. Freud'a göre «**bilinçdışı**», bilinçte varolan birtakım mekanizmalar düşüncesinden daha geniş kapsamlı bir kavramdır, zamanla bilinçdışına itilen izlenimlerin birikimi gibi. Ve Freud, kişinin bilinçli düşünce ve eylemlerini koşullayan, belirleyen bu mekanizmaların etkin yapıları üzerinde özellikle durmuştur.

Temelde çelişkili gibi görünebildiğinden, bilinçdışı ruhsal mekanizmalar düşüncesi, felsefe çevrelerinde çok eleştirilmiştir. Eleştiriler özellikle, «ruhsal bir olgunun» tanımlama gereği bilinçli olduğunu, bunun sonuncunda da 'bilinçdışı ruhsal bir olgudan' söz etmenin olanaksızlığını vurgulamışlar, böyle bir savın tanımlama dışında kalacak birtakım «ruhsal olguların» varolduğu anlamına geleceğini ileri sürmüşlerdir.

Gerçekte, bir kavram karmaşası sözkonusudur ve asıl önemli olan, «bilinçli» ve «ruhsal»

sözcüklerinin eşanlamlı olup olmadığının açıklığa kavuşturulmasıdır. Bilinç, tanımlanması güç, belki de olanaksız bir sözcüktür. Bu sözcüğün bir tanımlamasını vermeye kalkıştığımızda, sözgelimi «algılama» gibi, yararlandığımız sözcüklerin de tanımlamasını yapmak gerekecektir. Ne olduğunu açıklamakta güçlük çeksek de, en çıkar yol, bilincin ne olduğunu hepimizin bildiği olgusunu kabullenmek. Kaldı ki, bu, «'Bilinç' sözcüğüyle ne demek istediğimizi tartışmamız gerekmez. Apaçık bir kavramdır söz konusu olan.»

Buna karşılık, bilinçdışı sözcüğü için Freud «kendisi hakkında hiçbir şey bilmediğimiz halde, birtakım belirtilerden varlığını kabul etmek zorunda kaldığımız ruhsal bir mekanizma» (1) şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Başka bir deyişle, konuşmalarımız ve eylemlerimiz, bazı durumlarda, ruhsal yaşamın bilincin dışında kalan tüm öğeleri kapsayan iç-mekanizmaların varlığını kanıtlayıcı bir görünüm almaktadır.

Örneğin, ipnoz sonrası olaylar bilinçdışı ruhsal olguların varlığını tartışmasız bir biçimde kanıtlamaktadır.

Bir ipnoz oturumu sırasında, denek, aşılama (telkin) yoluyla, uyandığında bir eylemi yerine getirme buyruğu alır. Böyle bir eylemi gerçekleştirirken, denek, oturum sırasında nelerin olduğunu anımsayacak, ama, her şeye karşın, kendisine yapılmış olan aşılamaya uyacaktır. Örneğin, belirli bir saatte camı açacak, kendisine

(1) S. Freud, **Yeni Konuşmalar.**

bunun nedeni sorulduğunda da odanın havasız olduğunu ileri sürecektir. Böyle bir yanıtsa, sözkonusu eylemi bir aşılama sonucu gerçekleştirdiğinin bilincinde olmadığını ortaya koyacaktır. Aşılama, camın açılmasına dek varan bir ruhsal oluşlar dizisini harekete geçirmiştir. Freud'un verilerine göre bu sonuç, bilinçdışı ruhsal mekanizmaların varlığını kanıtlamaktadır.

Bilinçdışında oluşan ruhsal olaylara günlük yaşamdan da örnekler verilebilir: bilinçdışı bir araştırmayla çözümü bulunamayan bazı sorunlara, bilinçte, birdenbire bir yanıt bulunması gibi. Bazan, kafamız bir sorunla kurcalanırken, uyuduğumuzda, sanki akıl sürekli olarak bu sorunun çözümünü araştırıyormuşcasına, bilinç uyarılmaksızın çözüm ortaya çıkmaktadır.

Dil sürçmeleri, yazım yanlışları (kalem sürçmeleri) ve günlük yaşantımızdaki daha birçok yanlışlıklar, yanılgılar, bilinçdışı ruhsal olaylar kuramı çerçevesinde, bilince birçok sızmalar olduğunu göstermektedir.

Freud, **Günlük Yaşamın Psikopatolojisi** adlı kitabında bu konu üzerine eğlenceli bir örnek vermektedir: «Zengin, ama oldukça cimri biri dostlarını danslı bir akşam yemeğine çağırmıştı. Gecenin on bir buçuğuna kadar her şey çok güzel gitti. Herkes o sıralarda bir yemek servisi yapılacağını umarken, sandöviç ve meyve suyuyla yetinmek zorunda kaldı. Seçim dönemi yaklaşmaktaydı ve konuşmalar dönüp dolaşıp bazı adaylar üzerinde yoğunlaşan tartışmalara dönüşmüştü. İlerici parti adayının ateşli savunucuların-

dan bir konuk, evsahibine şöyle deyiverdi: 'Teddy için her şey söylenebilir, ama kesin olan bir şey var: kendisi her koşulda **hatırı sayılır bir yemek (square meal) sunabilir.**' Oysa konuk **hatırı sayılır bir öneri (square deal)** demek istemişti. Bu dil sürçmesi ev sahibiyle dili sürçen kişiyi oldukça güç bir durumda bırakırken tüm konukları kahkahalarla güldürmüştü.»

Sinirbilim (nöroloji) konusundaki çağdaş kuram da, bilinçdışı ruhsal olgular kavramıyla uyum halindedir. Tüm ruhsal oluşların beynin etkinliğinden kaynaklandığı düşüncesini kabul edecek olursak, cortex'in (yani milyonlarca sinirsel hücreden oluşan beyin kabuğunun) hiç durmaksızın etkinlik gösterdiği bulgusu, bilinçdışı ruhsal olgular düşüncesine fizyolojik bir temel getirmektedir. Gerçekten de, cortex'in bu etkinliği yalnızca bilincin kaynaklandığı noktaları değil, daha başka noktaları da etkilemektedir. Kuramlarının sinirbilim konusunda gerçekleştirilecek bulgularla kanıtlanacağına inanan Freud da, beynin elektronik izdüşümlerinden (elektro-ansefalogram) kaynaklanan araştırmalarla yakından ilgilenmiştir.

Ruhsal yaşamın bilinçdışında Freud, iki ayrı aşamanın varlığını ileri sürmüştür. Öncelikle, bilinçdışı olduğu halde bilinç düzeyine kolaylıkla çıkarılan ruhsal mekanizmaları vurgulamış ve tanımlarını yapmak için de bunlara «bilinçöncesi» (bilinçeşiği) mekanizmalar adını vermiştir. Örneğin şu anda kalemimin kâğıt üzerindeki basıncının, kâğıdın beyazlığının, yan odada çalınan

piyanonun bilincinde olduğumu söyleyebilirim. Kardeşim bir telefon numarası soruyor, duruyorum ve kolaylıkla anımsıyorum numarayı. Bu numara o anda bilinç düzeyine varmıştır. Bu açıdan, bilinçdışı ansal bilginin bilinçli ansal bilgi şekline dönüşmesinden söz edilebilir. Bilinçöncesi «bilinç» şekline dönüşmüştür.

Ama, Freud'çu kuramın temelini oluşturan görüş, bilinçdışının bu anlamı değildir. Freud. bilinç düzeyine vardırılamayacak, ya da alabildiğine büyük güçlüklerle vardırılabilecek ruhsal olguların bulunduğu görüşündedir. Çocukluk anılarını yeniden yaşatmaya çalışırken bulmuştur bunu, bilinçdışı ögeleri bilinç düzeyine vardırma girişimlerini engelleyen bir ters-baskı dizgesi söz konusudur. «Ruhçözümsel kuramın tümü, aslında, hastayı kendi bilinçdışının bilincine vardırmaya çalıştığımız sırada gösterdiği direncin algılanması ilkesine dayanır,» demektedir. «Direncin gerçekliği, hastanın çağrışımlarının durması ya da o sırada üzerinde konuşulan konulardan tam anlamıyla uzaklaşması şeklinde kendini gösterir.» Böylece, «unutuldu» denilen çocukluk anılarından büyük bir çoğunluğu, aslında, Freud'a göre, baskı altına alınmış, bilinçdışına itilmişlerdir. Bu baskı altına almanın nedenlerini daha ileride göreceğiz.[1] Freudçu kuramda önemli olan, baskı altına alınmış olmalarına karşın, bu çocukluk anılarının günlük eylem ve düşüncelerde etkinliğini sürdürmesidir. Freud'a göre bu «bilindışına itme» vücudun hasta bir

(1) Bkz. I. bölüm, II. kesim.

bölümünün koruyucu bir zarla öbür bölümlerden yalıtılması biçiminde görülen fizyolojik oluşun ruhbilimsel bir benzeridir.

İlk betimlemelerinde, Freud, baskı güçlerini bir sansürcüye benzetmekteydi. Böylece us'un yapısını üç katlı bir binayla karşılaştırmaktaydı. En üst katta bilinç ailesinin saygıdeğer üyeleri oturmakta. Bunların hemen altında bilinçöncesi ailesi yaşamakta, sakin, terbiyeli, üst kattaki komşularını yoklamalarına izin verilmiş kimseler. Üst kata çıkan merdivenlerde bir polis görevlisinin bulunduğu bir gerçek, ama iyi yürekli ve ziyaretlere pek karşı çıkmayan biri bu adamcağız. Buna karşılık giriş katında oturanlar, üst kata çıkan merdivende bekleyen ve sürekli saldırganlıkları karşısında şaşkına dönen polis görevlisini aşmaya çalışan, terbiyesiz ve gürültücü bilinçdışı yığınını oluşturmaktadırlar. Bazan içlerinden biri kendisini zararsız gösterecek bir giysiye bürünüp, gecenin acımasız polis görevlisinin bir anlık uyuşukluğundan yararlanarak, üst kata geçmeyi başarır. Bu polis görevlileri, ilginç bir anlatımla, baskı güçlerini oluşturmakta.

Us içinde birtakım gerçek varlıkların bulunduğu izlenimini yaratan ve böylece us yapısını içinde yarı insan varlıkların yaşadığı bir yeraltı dünyasına benzeten tanımlamalar kullanması, Freud'un sık sık eleştirilmesine yol açmıştır. Oysa bu anlatım biçiminin temel nedeni, Freud'un, kuramlarını «değişkenler» ve «bileşkeler» deyimlerinin ruhbilim sözlüğünde yerlerini almalarından çok önceleri yazmış olmasıdır. Öte yandan,

Freud, temel amacının us etkinliğinin simgesel bir görünümünü vermek olduğunu da ayrıca belirtmektedir. Yarattığı simgesel kavramların fizikteki dalga, elektron, enerji gibi kavramlarla aynı işlevi yüklendiğini, amacının birbiriyle çelişkili gibi görünen insansal bilgi ve deneylerin bazı yönlerini akılcı bir kuramda birleştirmek olduğunu duyurmuştur. **Ruhçözüme Giriş** adlı kitabında, yer yer «kaba» olduklarını kabul etmekle birlikte, yapmış olduğu açıklamaları savunmaktadır. Elektrik akımı içine oturtulan Bay **Ampère** simgesi gibi, kendi simgeleri de kuramlarının anlaşılmasını kolaylaştırır ve «her şeye karşın bazı gözlemlerin kavranmasına yardım ettiklerinden, aşağılanamazlar.» [1]

Ruhsal faaliyetin bilinç, bilinçöncesi ve bilinçdışı şeklindeki ayrımı, Freud'a göre, usun fazlasıyla dural (statik) bir görünümünü vermektedir. Bunun için de, daha sonraları, bu faaliyeti daha belirgin biçimde simgeleyeceğini umduğu **İlkelben, Ben** ve **Üstben** kavramlarını geliştirmiştir. [2]

İlkelben kavramı, kişinin, ailesinden ve toplum yaşamı deneyinden çıkardığı ve doğal olarak benimsediği düşüncelerine tam bir karşıtlık gösteren ve düşüncelerle sürekli savaşım durumunda olan ruhsal yönleri kapsar. Freud bu kavramı Nietzche'nin «es» kavramından almıştır.

---

(1) S. Freud, **Ruhçözüme Giriş.**

(2) Yine aynı amaçla, Freud, ansal bir **faaliyetten** daha çok beynin bir bölümünü akla getirebilecek «bilinçaltı» deyimini kullanmaktan kaçınmıştır.

Çünku bu sözcük, lâtin dilindeki bel kriziçdh-Çünkü bu sözcük, lâtin dilindeki belirsiz kişi zamirinden türediği için, bilinçli düşüncelerle olan uyuşmazlığı anlatmakta yeterli esnekliktedir. İlkelben, kurulu düzene ya da geleneklere karşıt bir davranışta bulunmak zorunda kaldığımızda birdenbire benliğimizi kaplayıveren **şeydir.** Genellikle bu tür itmeleri, kişiliğimize yabancıymışlarcasına, «zorunda kaldım» ya da «kendimi engelleyemedim» biçiminde tümcelerle tanımlama eğilimindeyizdir.

İlkelben, kişinin toplumsal ve töresel yargılarla kısıtlanamayan ilkel ve içgüdüsel gereksinmelerini içerir. Freud, **İlkelben'**in mutlak doyum gereksinmesi, akıldışılığı ve töredışılığı üzerinde özellikle durmuştur. Böylece kavram, yaşam ve ölüm içgüdüleriyle birlikte kişiyi hayvansal ortama bağlayan kalıtım özelliklerini de kapsamaktadır. Öte yandan, bilincimiz için çok üzücü olmaları nedeniyle itilmiş bulunan geçmiş deneyler de **İlkelben'**in eğilimleriyle birleşmektedir. **İlkelben** «zevk ilkesi»nin egemenliği altındadır. Başka bir deyişle, zaman ve yer koşullarını bir kenara iterek, anında ve mutlak bir doyum arar.

İlkelben'in eğilimlerinin etkisi altına giren kişi, güç durumlara düşecek; çünkü dış çevre isteklerine mutlak ve anında doyum vermeyeceğinden, belki de hızla çökecektir. Kişinin bu doyum isteğini, güvenlikle karşılayabileceği koşullar sağlanıncaya dek ertelemesini öğrenmesi gerekir.

Çok küçük yaşlardaki çocuklarda **İlkelben** e-

gemendir. Çocuk isteğini belirtmek için bağırır. Ama geliştikçe, isteklerinin doyumu konusunda birtakım kısıtlamaların bulunduğunu öğrenir. Her isteği yanıtlanmamakta, dahası kimi kereler cezalandırılmaktadır. Dış çevrenin isteklerini bu biçimde kısıtlaması sonucu ilkelben değişime zorlanacak, dış çevreye karşı çok daha duyarlı olacak ve onun bilincine varacaktır. İşte bu değişimi Freud **Ben** kavramıyla tanımlamaktadır. İlkelben'den Ben'e bu değişimin nasıl oluştuğu bilinmemektedir; ama bu değişim, Freud'un kuramı için, benimsenmesi gerekli bir varsayım, postulat'tır. Kısıtlayıcı etken biçiminde kendini gösteren dış-gerçeğin bir olgunlaşma olayını başlattığı ve bu olayın da ruhsal yaşamda giderek, bilinç ve us ögelerini ortaya çıkardığı öne sürülebilir.

Freud'a göre **Ben**, ilkelben'in isteklerini kısıtlama, bu istekleri dış-gerçek süzgecinde ve düzeyinde doyuma ulaştırma görevini yüklenmiştir. Bir başka deyişle, ilkelben'in «zevk ilkesi»ne karşıt «gerçek ilkesi»ni getirmektedir. Başlangıçta **Ben**, ilkelben'e dış çevrede doyum bulmak amacıyla, yine ilkelben'in yapısından oluşmuştur. Freud bu ilişkiyi şu biçimde açıklamaktadır: «Sonuç olarak Ben, ilkelben'in isteklerini uygulamaktadır. Bu isteklerin en iyi koşullarda gerçekleşmesini sağladığı zaman görevini yerine getirmiştir. Ben'le ilkelben arasındaki ilişki, bir biniciyle atı arasındaki ilişkiyle karşılaştırılabilir. At yürütücü gücü sağlar; binici ise amacı belirlemek, ve güçlü hayvanın devinimlerini yönetmekle yü-

kümlüdür. Fakat Ben'le ilkelben arasındaki ilişki çoğu kez bu denli bir uyum içinde değildir.» [1]

Freud'un gördüğü açıdan Ben'in özelliklerini şöyle özetleyebiliriz: Ben, ilkelben'le dış-gerçek arasındaki bağlantıyı sağlar. Onunla olan ilişkisi bilinçdışı, ama dış çevreyle olan ilişkileri bilinçlidir. Dış-çevre olanaklarını ilkelben'in «zevk ilkesi»ne olan karşıtlıkları çerçevesinde değerlendiren «gerçek ilkesi»nin egemenliği altındadır. Bu ilkenin yönetimi altında görevi, bilinç kurallarına aykırı düşebilecek ruhsal mekanizmalara sansür koymaktır. Varlığını konuşma yoluyla duyurur.

Bununla birlikte Ben, yaşamın ilk yıllarında, çocuğu ana-babasına bağlayan ruhsal bağların egemen olduğu çağlarda oluşur. İlk yaşlardaki çocuklarda, Ben, ilkelben'in istek ve buyruklarıyla tek başına boy ölçüşemeyecek kadar zayıftır. Ana-babanın yetkesi ve buyruklarıyla güçlenir. Bu buyruk ve öğütler çocuğa dış çevreden geldiğinden, çocuk bunları yadsınmaz, güçlü kısıtlamalar olarak algılar. Ana-babanın davranış biçimlerini ve tutumlarını çocuğun usuna yerleştiren bir tanımlama - özdeşleme olayı kendini gösterir. Oldukça karmaşık bir yapısı olan bu olay hem sevilen, hem de korkulan bir kişinin davranışlarına öykünme olayına benzemekte ve bilinçdışı düzeyinde yer almaktadır. Freud bu olayı, ana-babanın (ya da çocuğun yaşamında önemli bir yer tutan başka yetişkinlerin) yetke ve etki-

(1) S. Freud, **Yeni Konuşmalar.**

sinin çocuk tarafından **içe atılması** (introjektion) biçiminde tanımlamaktadır.

Böylece içe atılarak içte yer alan ana-baba, Freud'un tanımlamasıyla, **Üstben**'i oluşturur. Öyleyse Üstben, Ben'in ilkelben ve dış-gerçekle tek başına boy ölçüşemeyecek kadar zayıf olduğu süreçte uğradığı bir değişimdir. Çocuğun ana-babanın ve öteki yetişkinlerin bir tür simgelenişidir. Bu simgeleme ana-babanın, önlemleri çocuk tarafından abartılarak algılanan özelliklerini kapsar. Bu özellikle, egemen-güçlülük ve acımasızlık gibi, yadsınmaz bir yetkenin özellikleridir (Freud bu noktayı titizlikle vurgulamaktadır).

Freudçu Üstben kuramı, ruhsal yaşamın gelişmesini yansıtışı açısından, ilk bakışta alışılmadık, yabansı gibi görünmektedir. Gerçekten de, ana-baba ve öteki yetişkinlerde özdeşleşen, abartılmış bir ana - baba yetkesi izlenimiyle gelişen «Ben» kavramı, gerçeküstü bir destan görünümündedir. Gelgelelim, temeldeki anlamı nedir? Aslında bu kavram, daha açıklanmamış bir biçimde, çocuğun ilk yaşlar sürecinde önemli bir yer tutan ana-baba ve öteki yetişkinlerin etkisinin, çocuk büyüdüğünde de süregeldiği ve tüm yaşamı boyunca belirleyici öge olarak yer aldığı gerçeğini içermektedir. Bu açıdan Üstben kavramı, akılcı ve insansal yöntemlerle çözümleyemeyeceğimiz çocukluktan kalma zorlayıcı (compulsive) tutumların tüm yaşam boyunca süregelme nedenlerini anlamak için gereklidir. Bu konuda ulusların, kimi kez, yapmaya zorlandıkları birta-

kım korkunç davranışları anımsamak yeter de artar bile (örneğin kendilerini Yahudileri öldürmeye zorunlu sayan Naziler). Siyasal ve dinsel tarihte, görevlerini yerine getirdikleri sanısıyla akıl almaz kıyımlara girişen kişilere bir yığın örnek gösterilebilir. Freud'un Üstben kuramı, yetişkinlerin büyük bir çoğunluğunun —belki de tümünün— ruhsal yapısının, eleştirinin henüz yer almadığı çocukluk süreçlerindeki davranış ve örneklerden kaynaklandığını, ve bu davranışlarla örneklerin gençlik çağlarındaki yaşamlarında da zorlayıcı öge olarak etkilerini sürdürdüklerini benimsememizi ister.

Şimdi, Freud'çu kuramın bize sunduğu ruhsal yaşam görüntüsünü kısaca inceleyelim. Kendine özgü adlandırmaları (terminologie) bir yana bırakırsak, bu görüntü ruhsal faaliyetle dış çevre arasındaki zincirleme bir etki-tepki olayı biçimindedir. Freud'un Ben olarak adlandırdığı şey, bu kavramın belirlediği özellikler, gerçeğin gittikçe daha bilinçli ve duyarlı bir biçimde algılanması ve iç gereksinmelerle dışsal doyum olasılıklarının bir uyuma ulaştırılmasıdır. Ruhsal yaşamda gerçekten böyle bir aşama bulunduğu günlük incelemeyle de doğrulanmaktadır; çocukların dış gerçeğin kısıtlamalarına uymayı öğrenmeleri, insancıl gelişmenin üzerinde tartışılması gereksiz bir etkendir. Freud'un katkısı, bu etkenin yol açtığı karmaşık olayların ışığa kavuşturulmasında kendini göstermektedir. Eğer gelişme yalnızca, çocukluğun akıldışılığından ve bağımlılığından, yetişkinliğin bağımsız us yapısını gösteren akılcı

özelliklere ulaşmak olsaydı, ruhçözümsel (psikanalitik) araştırmalara başvurmaya hiç gerek kalmazdı.

Kanımca Freud kuramının eleştiri konusu olabilecek tek yönü, ruhsal yaşamın bilinçli ve bilinçdışı yansımaları arasındaki ilişkilerin tanımını kapsayan bölümüdür. Ruhçözümsel kuram, zaman zaman Ben'i yalnızca bilinçdışı amaçlara hizmet eden ve bu amaçlar üzerinde bağımsız bir denetimde bulunamayan bir köle biçiminde sunmuştur. Bir başka deyişle, kimi kez sözkonusu kuram, usumuzun tümüyle ruhsal ve akıldışı amaçların etkisi altında bulunduğunu, tek görevinin bu akıldışı amaçlara, dış çevrede, alışılmış düşüncelerle savaşıma girmeyecek bir biçimde çözüm bulmak olduğunu savunmaktadır. Bu yoruma gör us ve bilinç, gelişmeleri süresince yapılarını değiştirecek bir aşamadan geçmeyeceklerdir. Bilinç, «yasal» olanaklar aracılığıyla bilinçdışı eğilimleri doyurmaya uğraşan, bilinçdışı bir dayanak (sustratum) uzantısı olacaktır.

Kuşkusuz insan, kabullenmek istediğinden çok daha az akıllıdır ve bilinçli yeteneklerini akıldışı amaçlar için kullanmak eğilimindedir. Usun, ussuzluğun ne denli kölesi olduğunu algılamak için, bilimin yıkım ve ölüm amacıyla kullanıldığı örnekleri anımsamak yeterlidir. Ama ruhsal çözümleme ve ruhbilimin varlığı bunun yadsınmaz bir kölelik olmadığını göstermektedir. Köle olduğunu bilmeyen, bunu doğal bir yazgıymışçasına üstlenen köle, her zaman köle kalacaktır. Her tür kölelikte, karşı çıkmanın ilk koşulu,

köleliğin varlığının tanınmasıdır. Bu koşul, usumuzun akıldışı amaçlara, Ben'in İlkelben'e boyun eğmesi sözkonusu olduğunda da geçerlidir. Kişi, usunun, akıl dışı birtakım eylemlere hizmet ettiğini anladığında, bu boyun eğişe son vermek için ilk adımı atacaktır.

Ben'in güçsüzlüğünü ve bağımlılığını özellikle vurgulamasına karşın, Freud'un, Ben'in İlkelben'le olan ilişkileri konusunda fazla kötümser olmadığını özellikle belirtmek gerekir. Yapıtlarından birinde Ben'in güçsüzlüğü üzerinde dikbaşlılıkla duran ruhbilimcilere karşı çıkmış, Ben'in ruhsal denetim yeteneğini vurgulamış ve şöyle sürdürmüştür sözlerini: «Bundan böyle, Ben'in gücünün böylesine vurgulanışının, daha önce **Ben** ve **İlkelben** konusundaki çalışmalarımızda tanımladığımız durumuyla nasıl bağdaştığı sorulabilir. Bu çalışmalarımızda Ben'in İlkelben'e ve *Üstben'e olan bağımlılığını*, güçsüzlüğünü, her ikisi karşısındaki çaresizliğini anlatmış ve büyük güçlüklerle sürdürdüğü 'görünürdeki egemen' durumun yapaylığını ortaya çıkarmıştık. Bu görüş, o zamandan bu yana ruhçözümsel yazın çevrelerinde geniş *yankılar uyandırmıştır*. Ben'in İlkelben'e, akılcılığın içimizdeki şeytana oranla güçsüzlüğünü vurgulayan ve bu savı 'evrensel ruhçözümsel görüş'ün temel dayanağı biçimine sokmak isteyen birçok kişi ortaya çıkmıştır. Oysa, içe itmenin nasıl *oluştuğu konusunda edindiği* bilgi, ruhçözümcüyü bu denli aşırı bir tavır almaktan alıkoymamalı mıdır?» (1)

(1) S. Freud, **İçe Atma, Belirtiler ve Kaygı.**

Yapıtlarının birçoğunu simgeleyen kötümser içeriğe ve ruhçözümsel kuramın insan yapısını dural (statik) bir yaklaşımla inceleme eğilimine karşın Freud'un, Ben'in gelişiminin önemini kabul ettiği görülmektedir. Öte yandan Fromm ve Horney gibi yazarlar, ruhçözümsel kuramı, Ben'in niteliklerinin yalnızca İlkelben'in isteklerine uymaktan çok daha geniş olduğu düşüncesinden yola çıkarak, ve bu düşünceyi toplumsal görüşe uyarlayarak yeniden yorumlamışlardır. Fromm, «Ruhbilimin temel sorunu, herhangi bir içgüdünün doyumu ya da yoksun bırakılışı değil, kişi ile dış çevresi arasındaki özgül yakınlıktır.» diye yazmaktadır.(1) Ayrıca oldukça gelenekçi bir ruhçözümcü olan Dr. Ernest Jones da bu konuda 1959'da şöyle demektedir: «İnsanın toplumsal bir yaratık olduğu ruhçözümün temel ilkesidir; o halde ruhbilimi toplumsal ruhbilim ve **kişisel ruhbilim** biçiminde ayırmak gerçek dışı olur. Bununla şunu vurgulamak istiyoruz: insanın oluşumu, kendisiyle toplumun öteki ögeleri arasındaki ilişkilerden kaynaklanır ve böyle oluşmayan bir insan düşünmek olanaksızdır.» (2)

Kişiyle dış çevre arasındaki «özgül yakınlık», kendini kişinin toplum bilinci, öbür benzerleriyle olan ilişkilerinin ve sorumluluklarının bilinci biçiminde gösterir. Ne yazık ki, bu bilinç yaşam süresinde çok seyrek etkili olur; bunun nedeni de, çocukluğumuzdan kalan anlamsız davranış-

(1) E. Fromm, **Man for Himself.**
(2) E. Jones, **Free Associations.**

ların üzerimizdeki etkisidir. Öyleyse, öbür bölümlerde de geliştireceğim gibi, toplumsal ya da siyasal herhangi bir yoruma girmeden önce, erkek olsun kadın olsun, kişilerin çoğunluğunun çocuksu düşünce biçim ve alışkanlıklarını aşamadıklarını bilmek yararlı ve gereklidir.

2 — CİNSELLİĞİN FREUD'ÇU KURAMI

«Ben», içgüdünün eğilimlerini gerçeğin gerekliliklerine uyarlamak gibi güç bir görevle yükümlüdür. Bu anlamda, bilinçli bir davranış, temelde, içgüdünün eğilimleriyle, bu eğilimleri kısıtlayan ve özgürce uygulanmasını engelleyen dış-gerçeklerin kesişmelerinin sonucudur.

Kişinin içinde yaşadığı dış-gerçeği incelemek bu kitabın konusu değildir. Amacım, içgüdüler kuramını genel çizgileriyle verebilmektir. Bu tür bir açıklama belki de içgüdülere çok önem verildiği kanısı uyandırabilir; ama bu vurgulama, içgüdülerin oluştuğu koşulları incelerken onların önemlerini küçümsememeye hazırlıklı olmamız açısından gereklidir.

İçgüdülerin çeşitli tanımı vardır. Çoğunlukla içgüdüler, doğuşta başlayan, kişinin ve türün süreğenliliğiyle ilişkili temel eğilimler olarak benimsenir. Freud, «İçgüdülerde bir kaynak, bir konu ve bir amaç bulunur. Kaynak bedensel bir uyarı durumu, amaçsa bu uyarının silinmesidir. Kaynaktan amaca geçişte içgüdü ruhsal bir etkinlik kazanır. Bunu, belirli bir yöne uzanan, be-

lirli bir güç kitlesi olarak tanımlıyoruz.» [1] demektedir.

Kimi ruhbilimciler içgüdülerin bir listesini yapmaya çalışmışlarsa da, Freud, bu tür bir sınıflandırmanın içgüdüsel yaşamın gerçek yapısını tam anlamıyla kapsayamayacağını belirtmiştir. Bu konuyu, «İnsanlığın içgüdüleri nasıl tanımladığını bilmektesiniz. Gereksindiği sayıda içgüdü olduğu kabul edilir —yetke içgüdüsü, öykünme içgüdüsü, oyun içgüdüsü, toplum içgüdüsü ve daha birçoğu. Bu içgüdüler oldukları gibi benimsenir, herbirine belirli bir iş yüklenir, sonra da kendilerinden vazgeçilir. Bu sayılamayacak oranda çok, küçük içgüdülerin gerisinde, tehlikeli, güçlü ve yalnızca sakınımla yaklaşabileceğimiz bir şeyler bulunduğu sanısını her zaman duymuşuzdur.» [2] biçiminde vurgulamıştır.

Freud, içgüdünün, bu çok sayıdaki tanımlamalarının ötesinde, temel kökenini araştırırken, ayrı iki büyük grup içgüdüsünün varlığını bulgulamıştır: **Eros** diye adlandırdığı yaşam içgüdüsü ve yıkım, yani ölüm içgüdüsü.

Sözkonusu ayırımı bu bölümün sonunda yeniden göreceğiz; şimdilik, Eros grubunda yer alan ve biyolojik olarak üreme gereksinmelerini içeren cinsel eğilimleri inceleyelim.

Freud'un cinsel içgüdü konusundaki görüşleri, ilk dile getirildiklerinde çok sert bir tepkiyle karşılandı; kaldı ki Freud da başka bir şey bek-

(1) **Yeni Konuşmalar.**
(2) a.g.y..

lemiyordu zaten. Gerçekten de Freud'un bilinçdışına itilen izlenimlerin kökeninin çocuklukta ve cinsellikte bulunduğu ve bilincin kurallarına uymadığı savı, zaten bilinç normlarına aykırı bir düşünceydi: öyleyse savunmasının sert bir suçlamayla karşılanması doğaldı.

Freud'a göre «cinsel» (sexuel) deyimi «**aşk** sözcüğüyle tanımlanan içgüdülerin gücü» demektir. «Bir yanda kişinin kendine dönük aşk, öte yanda ana-babasına, çocuklarına, genel anlamda insanlığa yönelik aşk ve yanı sıra somut varlıklara, soyut düşünülere bağlılık.»

Freud'un bu sözcüğe yüklediği anlam, yetişkinlerin cinsel birleşmeyle sonuçlanan ilişkilerini anlatmak için halk dilinde verilen anlamdan çok daha geniştir. Freud'un tanımladığı ve cinselliğin dışında kalan aşk belirtileri başka içgüdülerin sonucudur. Örneğin Dr. Mc Dougall, ana-babanın çocuklarına karşı aşklarını «sevecenlik içgüdüsü»ne bağlamaktadır.

Freud, çocuğun doğumuyla birlikte başlayan bir cinsel yaşamı olduğunu vurguladığında, görenekleri ve kuralları iyiden iyiye sarsmış, saldırganlıkla suçlanmıştır. Çocuğun karşı cinsten yakınına (anne ya da babasına) gösterdiği iyelik (sahip olma) isteği, okşanmak isteği, kollara alındığında ya da başparmağını emdiğinde yüzündeki mutluluk, başparmağı ağzından çekildiğinde gösterdiği öfke, Freud'a göre erken bir cinsel yaşamın belirtileridir.

İlk yaşların cinsel yaşamında cinselliği oluşturan içgüdüler egemendir. Bu içgüdüler birbir-

lerinden bağımsız, kendilerine özgü doyum biçimleriyle varlıklarını sürdürürler. Cinselliğin gelişmesiyle birleşirler; ama kimi zaman bir «oluşturucu içgüdü» yetişkinin tüm cinsel yaşamını etkiler ve onu çocuksu bir cinsel doyuma zorlar. Freud'çu kurama göre sapkınlık, çocuksu bir cinsel tutumun yetişkinlikte de süregelmesidir.

Cinselliği oluşturan içgüdüleri tanımlarken Freud, özellikle ağız ve dışkıl içerikli içgüdüleri vurgulamıştır.(1) Bu açıdan emme ve ısırma eylemi erken bir cinsel doyum belirtisidir. Ruhçözümsel araştırmalarla ilgili kimi yazarlar daha sonraları sözsel özellikler kuramını geliştirmişlerdir. Bu kurama göre, çocuğun ağıza yönelik cinsel gereksinmelerinin nasıl doyuma ulaştırıldığı çocuğun sözsel özelliklerini belirler. Örneğin Abraham ve Glover'in araştırmaları, çocuğun ağıza yönelik cinsel gereksinmelerinin doyuma ulaştırılmasının ya da bundan yoksun bırakılmasının, söz yapısı üzerinde doyumlu veya doyumsuz kimi ögeler oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Doyuma ulaştırılanlar iyimser, cömert, toplumcu, yeni düşüncelere açık olma eğilimindeyken, yoksun bırakılanlar kötümser, içine dönük, kaygılı ve edilgin olmaktadırlar. Dr. Frieda Goldman-Eisler, sözsel özelliklerin gelişimindeki bu ikilemi incelemiştir. Değerlendirme ölçütleri ve sorulardan yararlanarak 115 yetişkin üzerinde bir araştırma yapmış ve böyle bir ikilem etkeninin varlığını bulmuş, bu etkenin «Abra-

(1) **Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme.**

ham, Glover, Jones ve Burgler'in betimlediği psikanalitik sözsel özellikleriyle tartışmasız ilişkili olduğu»nu belirtmiştir.[1]

Anüsün çevresinde, dışkıl cinsel bölge biçiminde tanıtılan bölgenin uyarılması, başka bir oluşturucu içgüdü grubunun doyum biçimidir. Ana-babanın çocuğun dışkılama gereksinmelerine karşı takındığı tutum, kişiliğinin gelişmesinde etkili olmaktadır. Çocuk, ana-babasının bu gereksinmenin yerine getirilmesine önem verdiklerini anlamakta ve böylece çocukta ana-babasını mutlu kılabileceği ya da düş kırıklığına uğratabileceği biçiminde bir güç duygusu oluşmaktadır. Dışkılar çocuğun dış dünyaya «sunabileceği» ilk şeydir. Bu açıdan ruhbilimciler, çocuğun para, kişisel ilişkiler, iş, sanat ve genel olarak yaşama dönük gelecekteki tepkilerinin, bu dışkılama mekanizmasına karşı aldığı tavırdan etkilendiğini belirtmektedirler.

Bu açıklama çok zorlanmış gibi görülebilir; ama bebeğin iki yaşında temizlik kavramını öğrenmeye giriştiği unutulmamalıdır, ve ana-babası bu konuya çok önem vererek bebeği övmekte ya da yermektedir. Çocuk birçok tepkisini dışkılama yoluyla göstermektedir. Örneğin annesine güvensizliğini dışkısını tutarak anlatır. İlerde bu eğilim çocuğa para biriktirmeye, başkaldırmaya ya da cimriliğe iten öznel bir etken olabilecektir. Oysa bunun tam tersi bir eğilim, yani kolaylıkla

(1) F. Goldman-Eisler, **Breastfeeding, Personality In Nature, Society and Culture.**

dışkılama eğilimi, ana-babasını mutlu ettiği ve örgensel bir mutluluğa da yol açtığı için, gelecekte cömertliğe, tutumsuzluğa ya da resim, yazın, gibi sanat dallarında yaratıcılığa yol açabilecektir.

Dışkıl özellikleri içeren bu kuram da, sözsel özellikleri içeren kuram gibi birçok araştırmaya konu olmuştur. Sonuçlar her zaman açık ve kesin olmamakla birlikte, Freud kuramını doğrulama eğilimindedir.(1)

Tüm bu yapıcı içgüdülerin bütünleşmesi, çocuğun büyüme sürecinde, cinsel itmelerin egemenliği altında tamamlanır. Dengeli bir yetişkinde bu itmeler cinsel birleşmeyi yönlendiren yapıcı içgüdülerden türer. Bu itmeler, cinsel birleşme düzeyine varıncaya dek belirli bir gelişme evresinde bulunurlar.

---

(1) **The Structure and the Origin of the Character** adlı kitabında Hallа Belloff araştırmalarından elde ettiği ilginç sonuçlardan söz etmektedir. Dışkıl özelliklerle ilişkili 28 ana noktayı kapsayan bir soru çizelgesini 75 öğrenci yanıtlamıştır. Ve sonuçta Freud'un dışkıl özellikler kuramını doğrulayan etkenler elde edilmiştir. Daha ilerki bölümlerde Freud'un kuramının bilimsel erimini ve deneysel doğrulama olanaklarını göreceğiz; burada yalnızca şunu belirtmek isterim; öteki tüm toplum bilimleri gibi ruhbilimde de kuramların öngörülülüğü ve giderek deneysel doğrulanma olanakları çok kısıtlıdır; çünkü deneyin gerektirdiği katı denetimin dışında kalan birçok değişken vardır. Göreceğimiz gibi, Freud'un kuramı daha çok insancıl deneyin çeşitli yönlerini bağlayan bir bileşim görevini yüklenmiştir. Ama her şeye karşın, gerçekleştirme olanağı bulunan araştırmalar hiçbir zaman kuramın ilkelerini yalanlayabilecek sonuçlara ulaşmamıştır.

Cinsel gelişme, içgüdülerin hiç gelişmediği *bir belirtisizlik devresiyle* birbirinden ayrılan iki temel evreden geçer. Freud'a göre ilk evre, cinsel itmelere karşı çocuğun gelecekteki tepkilerinin taslağını biçimlendirdiğinden çok önemlidir. Bu evre ilk çocukluktan beş yaşına dek süren üç ayrı aşamaya bağlıdır. Bu aşamaların herbiri yapıcı bir içgüdünün egemenliği altındadır.

İlk aşama, çocuğun kendisini kişi olarak duyarlamadığı ilk haftalarda başlayan **özgün eros** aşamasıdır. Bu aşamada yapıcı içgüdüler doyumu bağımsızca ararlar. Çocuğun cinsel yaşamı gövdesinin uyarılmasıyla doğan bir hoşlanma duygusuyla sınırlıdır. Emmenin bu yaştaki önemi nedeniyle, ağıza yönelik yapıcı içgüdünün egemen olması doğaldır. Yaşamının ikinci yılına girerken çocuğun duyarlığı gelişir. Cinsel içgüdünün itmesiyle çocuk kendi varlığına sevgi duymaya başlar. Bu nedenle Freud bu aşamayı **özseverci (narcissique) aşama** olarak tanımlar.

Özgün eros aşamasından bu ikinci aşamaya geçiş, o zamana dek çocuğun dışkılamasını denetleyememesini hoş karşılayan annenin çocuğa temizlik kavramını öğretmeye başlamasıyla kolaylaştırılmıştır. Çocuk yırtıcı ve gürültücü bir tutumla kendini gösteren bir güçlülük duygusuna ulaşır; gövdesini göstermek için çıplak koşmaktan hoşlanmaktadır.

Gelişmenin dönüm noktası üçüncü aşamadır. Çocuğun ilgisi kendisine yönelik olmaktan çıkar ve sevgi birikimini çevresindeki konulara kişilere yöneltmeye başlar. İlgisini toplayacak en

yakın konu, kuşkusuz ailesidir. Böylece Freud'un **Oidipus karmaşası** biçiminde tanımladığı durum ortaya çıkar (Sophokles'in oyununda Oidupus babasını öldürmekte ve annesiyle evlenmektedir.) Bu karmaşayı Freud şöyle açıklamaktadır: «Cinsel ögelerin etkin rol oynadıkları bu duygusal rekâbetten söz etmek istiyorum. Erkek çocuk, ilk yaşlardan başlayarak, annesine karşı özel bir ilgi duymaya ve kendi iyeliğinde olduğuna inandığı bu varlığı elinden almaya çalıştığını düşündüğü babasını bir rakip olarak görmeye başlar. Aynı biçimde kız çocuk da annesini, babasıyla ilişkilerini bulandıran ve kendisinin bulunması gerektiği yerde bulunan kişi olarak yorumlar.» Birçok kişinin düşleri, «düşü gören kişinin hemcinsi olan yakınını, anasını ya da babasını yok etme isteğini dile getirir,» der Freud.

Ana-babasıyla ilişkilerde güçsüz durumda bulunması nedeniyle çocuk, sevgisel ve düşmanca eğilimlerini durdurmak zorundadır. Freud'a göre bu durdurma, çocuğun, yalnızca ailesine değil, aynı zamanda gelecekte topluma uyabilmesi için gereklidir. İleride göreceğimiz gibi, bu eğilimlere toplumca benimsenen çözümler de gereklidir. Gerçekten de bu eğilimlerin itmelerinin etkin olabilmesi için, bir başka biçimde anlatım olanağı bulmaları, bu karmaşık eğilimlerin duygusal gücünü harcayabileceği başka çıkışların yetişkine verilmesi gerekir.

Freud, sözkonusu eğilimlerin Oidipus karmaşasının silinmesiyle sonuçlanan bu itmenin, yeni

bir karmaşanın, **hadımlık karmaşasının** gelişmesiyle hızlandığı görüşündedir; bu konuda, «penisi ile oynamaya başlayan ve daha henüz bu faaliyeti gizlemesi gerektiğini öğrenmemiş olan bir çocuğu ana-babasının ya da bakıcısının, örgenini kesmekle korkutmaları çok sık rastlanan bir olaydır.» demektedir. Yine Freud'a göre, ana - baba çoğu kez böyle bir korkutmada bulunduklarını kabul etmektedir. Ama buna karşın, doğrudan doğruya öznel cinsel doyumun yasak olduğunun bilincindeki çocuğun, kendi düşünde oluşan bir ceza türü de olabilir bu. Bir başka deyişle, hadımlık karmaşası, yani örgeninin kesileceği korkusu, çocuğun düşlerinden kaynaklanabilir.

Küçük kızlarda hadımlık karmaşası, penisin yokluğunun verdiği aşağılık duygusuna bağlıdır. Küçük kız kendisiyle bir erkek çocuk arasındaki fizikî farklılığı kısa zamanda algılar; bu da, Freud'a göre, kız çocuğunda bir yoksunluk duygusuna neden olur. Bu duygu da ancak yetişkinlikte, analık, yuva kurma gibi dişiye özgün görevlerin varlığıyla dengelenebilecektir. Her iki cinste, hadımlık karmaşası değişik biçimlerde kendini gösterir. Erkek çocukta hadımlık karmaşası Oidipus karmaşasının yok olmasına yol açarken, kız çocukta bunun tam tersi görülmekte, Oidipus karmaşasının oluşmasına sebep olmaktadır. Bunun nedeni, kız çocuğun da, tıpkı erkek çocuk gibi, önce annesine bağlanmasıdır; onu besleyen ve koruyan annesidir. Ama erkekle olan farklılığının bilincine vardığında bunun suçunu annesine

yükler. Böylece ona karşı düşmanca duygular geliştirerek Oidipus karmaşasına sığınır.

Küçük çocuklarda cinsel isteğin varolduğu görüşü ortaya atılır atılmaz büyük bir öfkeyle karşılanmış, Malinowski gibi birçok insanbilimci (antropolog) tarafından acımasızca eleştirilmiştir. **İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Cinselliğin Bastırılması** adlı kitabında Malinowski, Oidipus karmaşasının tüm uygarlıklar için geçerli bir etken olduğu görüşünü eleştirmiştir. Kuşkusuz, araştırmalarını yaptığı Trobriand Adaları'ndaki aile ilişkilerinde Oidipus karmaşası etkin bir biçimde görülmemektedir. Freud daha sonra İlkel-ben, Ben ve Üstben kuramını geliştirdiğinde Oidipus karmaşası görüşünü de değiştirmiştir. Oidipus karmaşası, ana-babayı ve çocuğun yaşamındaki etkin olan öbür yetişkinleri simgeleyen bir içe-atım mekanizması olan Üstben karşısında «parlaklığını» yitirmiştir.

Deneysel olarak, kimi kez karşı cinsten yakına karşı bir eğilimin varlığı apaçık ortadadır ve bu Freud'un Oidipus karmaşası görüşünü doğrular gibi görünmektedir. Ama bu yeğlemenin çocukta ne ölçüde kendiliğinden oluştuğunu, ne ölçüde ana-babanın tutumuyla oluştuğunu söylemek oldukça güçtür. Baba küçük kızıyla oğlundan daha çok ilgileniyorsa, anne de kızından daha çok oğuluna eğilmişse, çocukların, Freud'un karmaşa görüşünü doğrular bir tepki göstermeleri şaşırtıcı olmaz. Bir başka deyişle, yeğleme başlangıçta çocuktan karşı cinsten olan

ana-babasına doğru değil, ana-babadan çocuğa doğru olabilir.(1)

Cinsel içgüdünün ortaya çıkmasından çocuğun çevresindeki varlıklara bağlandığı evreye kadar olan gelişimini çizdik. Beş ve on iki yaş arasında «belirtisiz» diye tanımlayabileceğimiz bir dönem yer alır. Bu dönem, cinsel ilgisizlik ve çevreyle uyumlu bir Ben'in gelişimiyle vurgulanmıştır. Böylece İlkelben'in isteklerini, geriye itme ve denetleme yoluyla dışgerçeğin koşularına uyarlanan Ben'in gelişimi başlar.

Cinsel açıdan ikinci önemli dönem olan on iki - on sekiz yaş arası, çocuksu eğilimler yeniden etkin olurlar ve yeni cinsel devre ilk dönemde çizilen çerçeve doğrultusunda gelişir. Bu nedenle çocuğun ilk cinsel dönemdeki ögeleri tanımadan, ikinci dönemdeki sorunlarını çözmek çok güçtür.

Cinsel içgüdünün olağan gelişimi çeşitli nedenlerle kesintiye uğrayabilir veya tümüyle du-

(1) Bu bölümün basımından sonra, Freud'un 1909'da ABD'de Clark Üniversitesi'nde verdiği konferansları okuduğumda bu konuya değinmiş olduğunu gördüm, «Çocuk cinsel isteklerine konu olarak ana-babasını alır, ama biri özellikle yeğlenmiştir. Bu davranışıyla ana-babasının kendine gösterdiği yolu izler. Ana-babanın duygusallığı ve sevgisi, amaç olarak yasaklanmış olsa bile, bir cinsel faaliyet içeriği taşır. Genel olarak baba kızını, anneyse oğlunu yeğler. Çocuğun buna tepkisi, erkekse babanın yerini alma, kızsa annenin yerini alma biçiminde kendini gösterir.» (S. Freud **Psikanaliz Üzerine İki Kısa Tanımlama)** Kanımca bu yaklaşım, babanın kızına, annenin oğluna düşkünlüğünün sık görüldüğü batı kültürümüz açısından, Oidipus karmaşasını daha akla yatkın ve daha benimsenebilir kılmaktadır.

rabilir. Oluşturucu içgüdülerden biri öbürlerinden daha çabuk gelişebilir ve böylece çok fazla önem kazanarak olağan özümleme sürecini engelleyebilir; engelleme gerilemeye neden olabilir; duygusal bir düşkırıklığı kişiyi anaya bağlanmaya ya da özkösnül (autoérotique) uygulamalara itebilir.

Freud, cinsel gelişmenin böyle belirli bir noktada durması olayını düşkünlük (fixation) biçiminde tanımlamakta ve çocuğun ana veya babasına olan düşkünlüğünün, gelecekteki duygusal ilişkilerinde belirleyici bir etken olduğunu savunmaktadır. Böylece çocuk anababadan hangisine daha çok düşkünse yetişkinliğinde ona benzer bir eş seçme yolunu arayacaktır. Bu düşkünlük aşırı olduğundaysa eğilim tersine dönebilir; çünkü seçilecek ve sevilecek olan kişinin düşkün olunan yakınla aşırı özdeşleşmesi horanta zinası[1] duygusunun etkisiyle bir korkuya ya da iğrenmeye yol açabilir. Bu durumda eğilim, düşkün olunan yakından olabildiğince farklı bir eş seçme biçiminde kendini gösterir. Bilinçdışının itmesiyle düşkün olunan yakına benzeyen bir eş seçtiğinde, yetişkin, horanta zinası korkusuyla, cinsel soğukluğa sürüklenebilir. Bu korku yetişkin kişiyi karşı cinsten biriyle cinsel ilişkide bulunmaktan da alıkoyabilir, çünkü tüm karşı cins düşkün olduğu yakınla özdeşleşmiştir. Bu durum da yetişkini kendi cinsleriyle bir duygusal bağlılık aramaya itecektir. Bu eğilim eşcinselliğe ya

(1) Ana-baba ya da kardeşlerle (aile bireyleri arasında) törelere aykırı cinsel ilişkide bulunma. (Çev.)

da yalnızca eşcinsten kişilerle çok güçlü yakınlıklar kurmaya kadar gidebilir.

Brill'in **Psycho-Analysis, its Theory and Practical Application** adlı yapıtından alınan şu iki örnek **aynı cinsten** olan yakınla özdeşleşmenin etkileri konusunu açıklamaktadır.

Yirmi dört yaşında bir genç kadın cinsel soğukluk içindedir; oysa topal bir adam gördüğünde cinsel isteği hemen uyanmaktadır. Bu eğilimin temelinde genç kadının annesiyle özdeşleşmesi yatmaktadır. Genç kadın, henüz üç dört yaşlarında bir çocukken, annesi ayağı kırık bir adamla evlilik dışı bir ilişki kurmuş, dedikoduları önlemek amacıyla buluşmalarına giderken kızını da yanında götürmüştür. Sonuçta, genç kadın bu dönemi bilinçli olarak anımsayamamasına karşın, topallıkla cinselliği bilinçdışında birleştirmiştir.

Başka bir olayda fahişelik yapan evli bir kadın sözkonusudur. Kocasıyla birlikte yaşadığı süre içersinde evlilikdışı birçok ilişkisi bulunmaktadır. Çocukluğu incelendiğinde şu gerçekle karşılaşılmıştır: tek çocuk olarak, işleri nedeniyle sık sık geziye çıkan babasını çok az tanımıştır; anımsayabildiği kadarıyla, annesinin aşk serüvenlerine tanık olduğu görülmüştür. Daha sonra, kendisi de babasına çok benzeyen, hemen hemen aynı işle uğraşan bir adamla evlenmiştir. Kısacası, genç kadın annesiyle tam anlamıyla özdeşleşmiştir.

Bu tür özdeşleşmelerin sonucu olarak ortaya çıkan bağlılıklar, genellikle koruyucu bir babanın

ya da annenin varlığını kanıtladıklarından, **anaclitique** (benzerini seçme) bağlılıklar olarak anılırlar[1].

Bir başka bağlılık türü de **narsisik** (özseverci) bağlılıklardır. Bunlar da temelde şu nedenlere dayanır:

1) Güncel bir İlkelben ile özdeşleşme
2) Geçmiş bir İlkelben ile izdeşleşme
3) Kendisinin bir parçasıyla özdeşleşme
4) Olmak istenilenle özdeşleşme

İlk durumda, kişi, kendisiyle fiziksel ya da ruhsal benzerlik gösterenle bağlılık kurmaya çalışır. Böylece, örneğin uzun boylu bir adam yalnızca uzun boylu kadınlardan hoşlanır.

İkinci durumda, cinsel içgüdü yaşamın geçmiş bir evresine dönüktür. Bu evre belki de kişinin ilkel benliğinden gurur duyduğu ya da yaşamının çok mutlu olduğu bir evredir. Bu durumda kişi kendisine bu evreyi anımsatan kişilerle bağlılık kurar. Bazı evliliklerde görülen yaş farkı eşlerden birinin bu eğilimiyle açıklanabilir.

Üçüncü olasılık, çocuklarını kendisinin bir parçasıymış gibi gören bazı anababaların çocukları üzerindeki iyesel sevgiyi vurgulamaktadır. Çocuklar koruyucu bir duvarla çevrilirken, eş sevgiden yoksun bırakılır.

Son durumdaysa katı bir üstbenin itmesi sonucu ortaya çıkan aşağılık duygusu, kişiyi, ken-

(1) Seveceği kişiyi, bilinçli ya da bilinçsiz olarak ilk çocukluk çağlarında anne ya da babasına benzeyenlerden seçme. (Çev.)

disinde bulunmadığını düşündüğü özelliklere sahip bir eş aramaya zorlar. Böyle bir eş bulunduğunda da kişi ona tapar.

Freud'un cinsellik kuramının bu kısa özeti, mekanizmanın karmaşıklığından başka pek bir şey koymamaktadır ortaya. Freud'un görüşlerine yönelik ilk tepkimiz belki de şaşkınlık ve kuşkudur. Ama ne olursa olsun bu görüşleri ilk bakışta yadsımaktan özellikle kaçınılmalıdır. Günümüzde gerçekleştirilen araştırmalar insanın cinsel yaşamının karmaşıklığını ve belirtilerinin farklılığını gittikçe daha açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bugün, cinsellik konusunda toplumun olağan karşıladığı uygulama sapmalarını artık sapık ve töre-dışı olarak tanımlamıyoruz. Eşcinsellik olsun, göstermecilik (exhibitionisme) olsun, tüm sapmaların anlamamız gereken bir nedeni olduğunu kabul ediyoruz. Freud, cinsel sorunların ve bu sorunların gelişim biçimlerinin yaşamımızda oynadıkları rolü abartmış olabilir. Kaldı ki bu gelişimin ayrıntıları kesin anlamda saptanmış değildir ve birçok ruhbilimci sözkonusu ayrıntıların tartışmasını hâlâ sürdürmektedir. Her şeye karşın bugün böyle bir gelişmenin varolduğu gerçeği apaçık ortadadır ve çocuğun ruhsal yapısına ilişkin bir araştırmada bu gerçek artık bir kenara itilemez.

Freud'un cinsellik kuramının büyük tartışmalara yol açan bir başka savı da, kişinin, kültürel yaşamının temel gücünü cinsel içgüdüsünden türettiği düşüncesidir. Freud'a göre cinsel yaşam, cinsel gereksinmelerle ilişkisi oldukça

karmaşık birtakım eylemlerde doyum ve anlatım olanağı bulabilir. Freud'un görüşleri tartışma götürmeyen iki gerçekte toplanmaktadır. Birincisi, cinsel gereksinmelerin, öbür gereksinmelerden farklı olarak, hiç değilse kısmen, düşleme yoluyla da doyuma ulaşabildikleridir. Açlığımızı ya da susuzluğumuzu yiyecek ya da içecek düşleyerek gideremediğimiz halde, cinsel doyumumuzu belli bir oranda düşlerden sağlayabilmekteyiz. Bu gerçek Freud kuramına önsel bir temel getirmektedir.

İkinci gerçekse cinsel içgüdünün tüm öbür içgüdülerden çok daha fazla ve çok daha katı bir biçimde içe atıldığıdır. Toplumumuzda gençler on üç, on dört yaşlarında cinsel bir yaşam sürdürecek fiziksel olgunluğa erişirler; ama tam anlamıyla bir doyuma ulaşabilmek için beş, altı yıl beklemek zorunda bırakılırlar, doyumu ancak bu sürenin sonunda ve toplumun benimsediği koşullar içinde ararlar. Cinselliğin yasak ve üzerinde yalnızca sakınıyla konuşulabilecek bir konu olduğu şeklinde yapılan bir eğitim de bu gecikmeyi kolaylaştırmaktadır. Cinselliğe bağlanan günah ve uygunsuzluk kavramları bugün hâlâ geçerlidir. Bu gerçeği kanıtlamak için cinselliğe özgü yasak sözcükleri anımsamak fazlasıyla yeterlidir. Kişinin hiçbir etkinliğinde bu denli yasak sözcüğüne rastlanmaz. Yalnızca dışkılama dışında. Kaldı ki dışkılamaya ilişkin yasakların, bu etkinlikle cinsel etkinlik arasındaki dar ilişkiden türediği de olasıdır. Dışkılamadan söz ederken belirli sözcükleri art düşünceli birtakım

imgeleri akla getirmeksizin söyleyen çok az kimse vardır. Bu içeatma mekanizması, örneğin birtakım sözcükleri söylerken çektiğimiz güçlük, utanç şeklinde kendini gösterir. İşte böyle bir tepki yalnızca Freud'çu çerçeve içinde bir anlam taşır.

Bu iki gerçeği, yani cinsel gereksinmelerin hiç değilse kısmen doyuma ulaştırılabileceği ve cinsel içgüdünün tüm öbür içgüdülerden daha fazla içe atıldığı gerçeklerini birlikte incelediğimizde, Freud'un, kişinin kültürel yaşamının dayanağını içeatılan cinsel içgüdüden aldığı sayının gücünü sezmekteyiz.[1] Kültürel etkinliklerin temelinde yalnızca bu öğenin bulunduğunu —ve böylece bu etkinlikleri yalnızca cinsel anlatım yolları biçimine soktuğunu— düşünmüyorum; kaldı ki, sonuçta, Freud'un da öyle düşündüğünü hiç sanmıyorum. Ama Freud'un, bu uğraşılar kanalayıla içe atılan cinsel eğilimlerin doyuma ulaşabilecekleri savı yazın ve sanatın bazı yönlerini ilginç bir biçimde aydınlatmaktadır kuşkusuz. Bu noktayı daha ileride tartışacağız. Şimdilik kültürün güçlü bir cinsel temeli olabileceğini söylemenin onun değerini azaltmak demek olmadığı görüşünü paylaştığımı belirtmek istiyorum. Çünkü Freud'un bu savına karşı çıkanların yalnızca sözkonusu savın, kişi saygınlığını yaraladığı düşüncesiyle karşı çıktıkları kanısındayım.

Bu kuramın doğrulanması, hiçbir artdüşünce olmaksızın, yalnızca kişinin cinsel yaşamının

(1) Cinselliğin hangi nedenlerle içe atıldığı sorunu daha ileride tartışılacaktır.

ne denli karmaşık ve olağanüstü olduğunu ortaya koymaktadır. Beach ve başkalarının araştırmaları bu cinsel yaşamın hayvanlarınkinden ne denli farklı olduğunu kanıtlamıştır. Hayvanların büyük çoğunluğunda cinsel istek, bir hormon salgılamasının yol açtığı bölgesel bir uyarıya dayanırken, insan bu uyarı olmasa bile kişi cinsel istek duymaya devam eder. Sonuçta, kişinin son kerte karmaşık cinsel yaşamının, cinsellik fizyolojisiyle hiç ilişkisi bulunmayan birtakım etkinliklerde anlatım ve doyum olanağı bulması bizi ne şaşırtmalı, ne de çökertmelidir.

Bu bölümü bir anlamda kuramsal diyebileceğimiz ve bugün oldukça ilginç olan bir ayırımı, içgüdülerin ayırımını çözümleyerek kapatacağım.

Başlangıçta Freud iki tür içgüdü belirlemişti: türün süregelmesini sağlayacak olan içgüdü, yani cinsel içgüdü ve kişinin süregelmesini sağlayacak olan içgüdü, yani Ben içgüdüsü. Bu içgüdüler birbirlerinden tüm olarak ayrı, birbirlerinden bağımsız bir biçimde iş görmekte, yalnızca çatışma durumunda Ben içgüdüsü içe atılan etken olarak ortaya çıkmakta ve cinsel içgüdü içe atılmaktaydı.

Daha sonra bu ayırım bir başkasıyla yer değiştirdi. Bu kez sözkonusu olan içgüdüler (bazan Eros olarak adlandırılan) yaşam içgüdüsüyle, yoketme ve ölüm içgüdüsüydü. Freud bu iki grup içgüdüyü inceleyen savını sadizm ve mazohizmi inceleyerek oluşturmuştu.

Sadizmde cinsel doyum, eşe çektirilen acıdan türemekte, mazohizmdeyse kişi doğrudan doğruya kendi çektiği acıyla doyuma ulaşmaktadır. Bu iki eğilim ortak yönleri bulunan iki ayrı içgüdünün varlığı savıyla açıklanabilir: Eros içgüdüsü ve yoketme içgüdüsü. Freud, tüm öbür içgüdüsel eğilimlerin bu iki içgüdünün farklı oranlarda birleşmesinden temellendiğini savunmuştur.

Cinsel öğesi çıkartıldığında mazohizm bir özyıkım eğiliminin varlığını gerektirir. Yaşamın başlangıcında tüm içgüdülerin kişiliğin içinde etkili olduklarına ve dış çevreye olan ilginin daha sonra ortaya çıktığına bakılacak olursa, mazohizm, bu özyıkım eğilimi, sadizmden daha eski, daha temel bir eğilimdir. Sadizmde yoketme içgüdüsü kişinin ilkelbenliğine dönük değil, dışa yöneliktir ve giderek saldırgan bir nitelik alır. Bu saldırganlık dış çevrede çıkış bulamazsa, başka bir deyişle birtakım nesneleri etkileyemezse yine içedöner ve kişiyi özyıkımla tehdit eder. Bunu önlemek için dışçevrede saldırganlığın yönelebileceği nesneler bulmak gerekir. Freud, «Herşey sanki özyıkım eğiliminden kendimizi korumak için başka kişileri ve eşyaları yoketmek zorundaymışçasına gelişir» diye yazmaktadır.(1)

Einstein'a yazdığı mektuplarda(2), Freud, savaşı «yoketme içgüdüsünün dışçevreye yönelik bir belirtisi» olarak yorumlamak ve savaşın

(1) **Yeni Konuşmalar.**
(2) **Savaşmak Neden?**

«biyolojik açıdan temize çıktığını» söylemektedir. «Savaşçı eğilimlerin bizim doğal yapımıza, onlara karşı gösterdiğimiz tepkiden —kaldı ki bu tepkinin varlığı kuramsaldır— çok daha uygun olduğunu yadsıyamayız.» demektedir. Bir başka ünlü ruhbilimci, Dr. Glover, savaşla barışseverlik arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bu incelemesinde Glover «Barışın kurulması için harcanan gücün büyük bir bölümünün, savaşların doğmasına yol açan odaktan kaynaklandığını» savunmaktadır. Buradan yola çıkarak da barışçı önlemlerin rastlantıya bağlı olduklarını, çünkü «sonuna dek götürüldüklerinde» saldırgan olduklarının ortaya çıktığını ileri sürmektedir[1].

Bu düşünce Freud kuramından yana olanların bile tepkisine yol açmıştır. Bununla birlikte, saldırganlığın kişi yapısının ayrılmaz bir parçası olduğu ve boşalım yolu bulamadığında özyıkıma dönüşeceği görülmektedir. Doğru ya da yanlış, bu düşünce insanlığın siyasal ve dinsel kıyımla dolu tarihî gelişimine ve bugün dünyanın karşı karşıya bulunduğu nükleer tehdide uymaktadır kuşkusuz. Ama, kişinin saldırgan eğilimini denetlemesi konusunda Freud kuramının kesinlikle kötümser olduğunu düşünmek de yanlış olur. İlkelben'in eğilimlerini gerçeklere uyarlamakla yükümlü insanın içindeki o akılcı Ben, kişinin yoketme isteğini denetleme ve topluma yararlı sonuçlara vardırma umudunu içermektedir. Freud da yapıcı denetleme konusunda kötümser olan ruhbilimcilere karşı çıkmış, «içimizdeki

(1) **Sadizm ve Edilginlik.**

şeytanca güçlere» oranla ne denli güçsüz olursa olsun Ben'in, ruhbilimdeki gelişmeler ve çözümlemelerin yardımıyla İlkelben'in tutsaklığından kurtulacağını savunmuştur. «Geçmişte İlkelben'in bulunduğu yeri gelecekte Ben alacaktır» biçiminde belirtmektedir bu görüşünü. Bu nedenle, dünyayı yıkıma sürükleyen içimizdeki karanlık güçler konusunda Freud'un çizdiği karanlık tabloyu, kesin bir gerçeklikten çok, akıl bu güçlerin üstesinden gelmezse nelerin olabileceğini içeren bir uyarı olarak yorumlayabiliriz.

3 — DÜŞLER VE ÇÖZÜMLEME

Düşleri bilimsel araştırma düzeyine çıkartmıştır Freud. Daha önce düşler falcıların, kâhinlerin, bir yığın şarlatanın tekelindeydi; bilim adamları, bilgisizleri ve boş inançlı kişileri kurban olarak seçenlerin av sahası olan bir konuya ilgi göstermek gerektiğini düşünmüyorlardı bile. Düşü yorumlamak gerektiğinde de onu yorgun bir beynin ürünü olarak tanımlamakla yetiniyorlardı yalnızca.

Düşlerin nasıl psikanalitik uygulayımın bir parçası haline geldiğini şöyle anlatmaktadır Freud: «Bir gün bazı sinir hastalarının sayrıl belirtilerinin bir anlamı olduğu anlaşıldı. Bu bulgu psikanalatik bakımın başlangıcını oluşturdu. Sinir hastaları belirti olarak birtakım garip düşlerden söz ediyorlardı. İşte o zaman bu düşlerin de bir anlamı olduğu varsayıldı. Böylece düş, psikanalizin bir konusu oluyordu. Olağan, hiçbir ö-

nem taşımadığı, tüm pratik değerlerden yoksun olduğu düşünülen bir olay...» (1)

Psikanalatik kurama göre düşlerin temel amacı uykuyu bozabilecek düşünceleri engellemektir. Basit bir örnek vermek gerekirse, acıkmış bir kimse midesine saplanan açlık kramplarıyla uyarılır, bu da uyuyan kişiyi rahatsız eder, hattâ uykuyu bozabilir. Dolayısıyla söz konusu kişi kendisinin büyük bir şölende olduğunu düşlemeye başlar ve uykusu bu imgesel doyum sayesinde bozulmaksızın devam eder. Bu tür iç - uyarılara bir başka örnek olarak deniz veya nehir konulu düşlere yolaçan kaynayan su, ya da yumuşak bir çan sesine dönüşen saat zili sayılabilir. Böylece, uykuyu bozabilecek uyarılar düşlerin içinde eridiğinden uyku bozulmaksızın sürüp gider.

Bu koruyucu görevinden başka, düşler, Freud'a göre, gerçekleştirilmesi olanaksız istekleri de kapsar. Psikanalatik tekniğin önemli bir bölümü düşlerin çözümlenmesine ve giderek kapsadıkları dileklerin açığa çıkarılmasına ayrılmıştır.

Bu çözümleme sırasında düşlerin görünürdeki içerikleriyle gizli içerikleri arasında bir ayırım yapmak gerekir. Gizli içerik düşün gerçek nedenidir; bir başka deyişle gizli içerik düşü oluşturan ruhsal mekanizmaların tümüdür. Bu bilinçdışı mekanizmalar bilinç düzeyinde dile gelmek için, etkinliği uyku sırasında bir oranda azalan engelleme güçlerinden kurtulmalarını

(1) **Psikanalize Giriş.**

sağlayacak, farklı imgeler, farklı düşüncelerden yararlanırlar. Freud «Düş engellenen bir isteğin gizli olarak gerçekleşmesidir.» demekte ve «bu durum engellenen bir eğilimle, Ben'in tepkisi arasında bir uzlaşma durumudur» biçiminde bir tanımlama yapmaktadır.

Düşün görünürdeki içeriği, temelde gizli içeriği, diğer bir deyişle düşün gerçek anlamını saklamaktadır. Psikanalistlerin görevi düşün görünürdeki içeriğini aşarak temelindeki bilinçdışı mekanizmaları bulmaktır.

Freud düş'ün gizli -gerçek- içeriğinin bu tür sıkıdenetim altında bulunması durumunu, savaşta basına uygulanan sıkıdenetimle karşılaştırmıştır: «Hangi gazeteyi açarsanız açın, şurda - burda, satır aralarında boşluklara rastlarsınız. Bazı kereler yazar sıkıdenetimin karşı çıkma olasılığını gözönüne alarak kendisi sözcüklerini hafifletmiş, söylemek istediği şeylere şöyle bir değinip yazısını anıştırmalarla oluşturmuştur. Gazetede yine boşluklara rastlarsınız ama bu kez birkaç anıştırma ve üstü kapalı birkaç tümce yazarın sıkıdenetimden kurtulmak için harcadığı çabaları ve giderek önceden çözümlenmesi gereken kendi öz sıkıdenetiminin gerçek anlamını ortaya koyar.» (1)

Engellenen eğilimlerin bilinç düzeyine çıkmasını sağlayan ruhsal mekanizma, **düşün oluşması** adı altında anılır. Bu mekanizmanın yardımıyla, uykuyu bozabilecek uyarmalar düşe karış-

(1) **Psikanalize Giriş.**

makta ve engellenen eğilimleri açığa vuran görüntülere yolaçmaktadır.

Şimdi, düşün oluşması sırasında, gizli içeriği görünür içerik biçimine sokan olanakları inceleyelim.

Freud, «yoğunlaşma deyimiyle, görünürdeki düşün gizli düşten daha kısa ve küçük olduğunu ve dolayısıyla gizli düşün yalnızca kısa bir çevirisini oluşturduğunu anlatmak istiyorum» demektedir.[1]

Burda sözkonusu olan, gizli içeriğin ortak özellikler taşıyan bazı ögelerinin, görünürdeki içerik düzeyinde yalnızca tek bir imge veya düşünceyle anlatımını sağlayan mekanizmadır. Düşlerde bir kişi, başka pek çok kişiyi simgeleyen özelliklerin karışımından oluşabilir. Böylece örneğin, Bay Y gibi yürüyen, Bay Z gibi giyinen, Bay X'i görebiliriz. Veya düşümüzde Trouport adında bir kent gördüğümüzde bu, gerçekte, biri Trouville'de öbürü Tréport'da başımızdan geçen iki olayın simgesel karışımıdır. O halde, gizli içerik düzeyinde, bu kişiler —ya da bu kentler— kendi aralarında ortak özelliklere sahiptirler: bu da onların görünürdeki içerik düzeyinde tek bir imgeyle belirlenmelerini sağlamaktadır.

Bu oldukça karmaşık bir mekanizmadır; çünkü birçok engellenmiş eğilim görünür içerikte yalnızca tek bir imgeyle belirlenebilirken, buna karşılık, birçok engellenmiş eğilim birçok imge aracılığıyla anlatıma ulaşabilir. Freud'a göre o zaman bir «girişiklik» sözkonusudur. Bu girişik-

(1) a.g.y..

lik görünür içerikle gizli içerik arasında oluşagelir. Bu durumda görünür düşün her bir ögesinin anlamını çıkarabilmek için düş'ün tümünün yorumunu beklemek gerekir.

Düş'ün oluşmasında en önemli mekanizma, gözönündeki düş'ün anlaşılmaz oluşunun baş sorumlusu olan **yer değiştirme** mekanizmasıdır.

Gizli içeriğin önemli bir ögesine yönelik duygusal ilgi, daha az önemde bir ögeye yönelik olmak üzere yer değiştirmiş olabilir; öyle ki görünürdeki düşte, ikincil ögeler düş'ün önemli ögeleriymişlercesine vurgulanır. Böylece düş'ün ana temasıymış gibi görünen bu ögeler gerçekte, asıl anlam daha gizli bir ögeye bağlı bulunduğundan, hiç bir anlam taşımazlar. Bir evi tanımlayan bir düşte, kapı ve pencerelerin süsleri ilgiyi, düşün temel ögesi olan şöminenin üzerindeki küçücük vazodan uzak tutabilir. Freud, «**yer değiştirme** düş'ün sıkıdenetim etkisi altında oluşan biçim değiştirmesinde kullanılan başlıca yöntemdir» demektedir.

Oyunlaştırma mekanizması düşteki kavramları görünür imgeler biçimine dönüştüren mekanizmadır. Böylece, soyut kavramlar, somut eşya ve konularda biçimlenirler. Bu mekanizma, yer değiştirme mekanizmasıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Çünkü, duygusal ilginin yöneldiği kavramın seçimi, bu kavramın somut olarak biçimlenebilmesi olanağına bağlıdır. Freud «Düş mekanizması, katı bir kavramı yumuşatarak, bu kavrama değişik bir anlatım biçimi verir. Bu biçim çok daha yabansı olabilir, ama önemli olan kavramın so-

mut gorunum almış olmasıdır. Böylece saplantı halini almış olan bir kavramın yaratacağı sıkıntı engellenmiş olur,» demektedir.

Bu durumda düş bir devinim kazanır, bir etkinlik ve oyun biçimi alır.[1] Yer ve zamanla ilgili veriler görünürdeki düşünceler oyununa katılmazlar.

Sonuçta, uyanmaya yakın bir süreçte, **ikincil oluşturma** mekanizması etkin olur. Bu kez, uyanan engelleme güçleridir (sıkıdenetimciler) düşü oluşturanlar. Böylece düş daha tutarlı ve akılcı bir biçim alır. Kimi ögeler bilinci bulandırmamak için daha iyi gizlenmeye zorlanırlar. Görünürdeki düşün farklı ögeleri, düşün bir bütün oluşturmasını sağlayacak biçimde, birbirleriyle bağlanırlar; ama «genel olarak düşü kılgıcı (pragmatik) bir bütünmüşcesine benimsemekten ve giderek, bir bölümünü bir başka bölümüyle açıklamaktan kaçınmak gerekir.»[2]

O halde ikincil oluşturmanın amacı (ve sonucu) düşe, hemen hemen tümüyle değişik bir biçim vermek ve yorumunu daha da güçleştirmektir.

Engellenen ruhsal mekanizmalar, düşlerde simgelerle belirlenirler. Bilincin denetiminden kaçmak amacıyla aralarında uzak bir bağ bulunan iki konu, düşte birbirlerini simgeleyebilir. Simgeleme, herşeyden önce, bir konuya yönelik duygusal ilginin bir başka konuya yönelmesidir.

---

(1) Buradaki **oyun** ve yukardaki **oyunlaştırmak,** sözcüklerin tiyatro anlamları doğrultusunda kullanılmıştır. (Çev.)

(2) **Psikanalize Giriş.**

Bu mekanizma, mitlerle ilgili olduğu kadar dinsel törenlerde de yeralan, insanlığın genel bir mekanizmasıdır. Şarap ve ekmek, İsa'nın kanıyla etini simgeler; gözleri bağlı, elinde bir terazi olan kadın tüzenin simgesidir. Bunlar gibi daha pek çok simge sayılabilir, insanlığın hiç de yabancısı olmayan...

Bir anlamda, bu tür simgelemeyi az ya da çok ilkel düşüncelerin kavramları daha somut bir biçimde anlatabilme çabası olarak yorumlayabiliriz. Ama bu olayı, bilinç dışı mekanizmaların sonucu olarak gördüğümüzde, simgeler birer kılık değiştirme olarak anlam kazanırlar. Çünkü engellenen gereksinimleri simgelemek için birbirleriyle çok ilişkisi olan konular seçilmişlerdir.

Düşlerde kullanılan kimi simgelerin o denli sık yinelenmeleri Freud'un bunları evrensel simgeler olarak tanımlamasına yol açmıştır. Örneğin bir ev insan vücudunu simgeler. Düz ve kaygan duvarları varsa, sözkonusu olan bir erkek; balkon ya da kemerlerin varlığı halindeyse, bir kadındır. Ana-baba, kral ve kraliçe görüntüleriyle simgelenirken, kardeşler küçük hayvancıklarla, kimi zaman bir böcekle simgelenirler. Düşte suyla ilgili görüntüler doğumu simgeler.

Anayla çocukları arasındaki ilişkiler, suya düşmek, sudan çıkmak, nehirden kurtarılmak veya kurtarmak görüntüleriyle simgelenirler. Geziye çıkmanın simgesi ölümdür. Cinsel organlar kendilerine benzer nesnelerle simgelenirler: erkek organı içegirme özelliklerine sahip eşyalarla —bıçak, çivi, vb— veya baston, şemsiye, ağaç,

direk gibi eşyalarla, kadın organıysa çukur şeylerle, kuyu, oyuk, küp, şişe ve çekmecelerle simgelenir. Erkek organının sertleşmesi, yer çekimini hiçe sayan olaylarla görüntülenir: uçmak (uçakla, balonla veya kişinin kendisi), yükselmek gibi. Eğer düşü gören bir kadınsa bu tür bir görüntü kendisinde engellenmiş erkek olma arzusunun bulunduğunu gösterir.(1)

Psikanaliz tekniği son kertede yalın ve kolay olmakla birlikte pek çok yılın deney ve sabrını gerektirir. Bu teknik, **özgür çağrışımlar** adıyla tanınır ve şöyle uygulanır: hasta bir düş ya da deneyini anlatır, benimsediği bir düşünce ya da kuramı dile getirir; bunun üzerine psikinalist de kendisine, düşüncelerini bu konu üzerinde de özgürce dolaştırmasını söyler. Hasta düşüncelerini yöneltmek için bir çaba göstermemeli, ve aklına gelen çağrışımları dile getirmelidir. Sonunda hasta unutulmuş deneyleri ansımaya başlar. Dinginlikle düşlerini dile getirirken kendini anlatır. Psikanalist hastaya sözle veya davranışla yol göstermekten, olağan akışı bulandırmaktan kaçınmalıdır.

Hastanın, bir anlamı olduğu düşünülen tüm duraksamaları saptanır. Genellikle hasta, bilinçdışı eğilimlerinin ortaya çıkmasından korkuyormuşçasına karşı koyar ve çözümlemenin bir sonuca oluşması için sabır ve anlayışla dolu bir çok ayın geçmesi gerekebilir.

---

(1) Bu simgeler konusunda daha geniş ayrıntılar için okuyucu **Psikanalize Giriş** adlı yapıta bakabilir.

Psikanalistle hastası arasında duygusal bir ilgi gelişir. **Aktarma** adıyla tanımlanan bu olay sırasında doyuma ulaşmamış duygular ve eğilimler psikanaliste yönelir. Hasta böylece, özgüçlüklerinin temelindeki duygusal bağlardan kurtulur. Bu sırada psikanalist hastanın duygusal ilişkilerde bulunduğu kişileri simgeler. Örneğin, hasta psikanalistte babasını bulur; bu durumda duyguları sevgiden nefrete değin, geniş bir alanı kapsar. Sevgi ve nefret gibi birbiriyle bu denli çelişkili duyguları üzerinde toplayan psikanalistin işi oldukça güçtür. Freud bunu şöyle açıklamaktadır: «Aktarma olayını aşabilmek için gösterdiği çaba sırasında psikanalist büyük güçlüklerle karşılaşır; ama, hastanın geçmiş sevgisel çelişkilerini açığa çıkartmakta bu güçlüklerin aslında çok yararlı oldukları unutulmamalıdır...»

Psikanalistin gerçek amacı, **aktarma** olayının hastayla olan ilişkisini ortaya koymak ve böylece hastanın psikanalisti gerçek yerine koymasını ve ona yönelttiği karmaşık duyguların gerçek içeriğini anlamasını sağlamaktır. Bu, hastanın psikanaliste olan bağımlılığından kurtulmasını ve özgüçlüklerinin temelindeki nedenleri anlamasını kolaylaştırır.

Freud, psikanalitik tekniğin uygulanmasına yönelik yargılarında oldukça sakınımlıdır. Psikanalitik bakım sonucu elde edilen iyileşmelerin övünülecek kadar çok olmadığını içtenlikle kabullenmektedir. Gerçekten de «Başarılarımızın, Lourdes'un başarılarıyla karşılaştırılabileceğini

sanmıyorum[1]; Meryem Ana'nın tansıklarına inananlar, bilinçdışının varlığına inananlardan çok daha fazla...» [2] demektedir.

Bu tümcenin alaycılığı bir yana bırakılacak olursa üstü kapalı bir biçimde iyileşmede etkilemenin varlığını kabul ettiği söylenebilir. Öyle ki, Freud tekniğinin başarısının, yöntemin geçerliliğinden mi, yoksa hastanın psikanaliste duyduğu güvenden mi doğduğunu söylemek oldukça güçtür. Ama Freud kuramının önemi bakım ve iyileştirme yönteminin başarısından çok insan yapısını başarıyla anlatmasındadır. Daha ilerde de göreceğimiz gibi bilimin önemi bize sağladığı müdahale ve öngörme olanaklarında değil, aynı zamanda bu müdahale olanaklarını gerçekleştiren mekanizmaların gün ışığına çıkarılmasındadır. Örneğin, Freud'un düş kuramı, düşlere bir anlam vererek onları bilincin dinlenme sürecinde olagelen ruhsal etkinlikler olarak tanımlamaktadır. Bu kuramın altında, uyanıkken kurduğumuz düşlerin, uyku sırasındakilere, aslında, ne denli bağlı olduklarını anlayabiliriz. Uyanıkken kurduğumuz düşlerde hemen hemen bilinçli umut ve dilekleri gerçekleştirmeye çalışırız; kendimizi başarıya ulaşmış görmek için olayların biçimini değiştiririz. Benzer bir mekanizmanın uyku sırasında oluşması, Freud kuramına göre oldukça anlamlıdır. Dr. J.A.C. Brown'a göre bu kuram kolayca anlaşılmaktadır; çünkü «aslında

(1) Lourdes: Fransa'nın güneyinde, Meryem Ana'nın görünüp tansıklar gösterdiği hac kenti. (Çev.)

(2) **Yeni Konuşmalar.**

karmaşık biçimde herkesin bildiği şeyleri karmaşıklıktan kurtarıp açıklığa kavuşturmaktadır» (1) **Kişilik Psikolojisi** adlı yapıtında Profesör Notcutt'ın kanıtlamasını yineleyen Dr. Brown şöyle devam etmektedir, «simgeleme kuramının saçma ya da zorlama olduğunu ileri sürenler bile, bir yerde anlamlı olduğunu kabul etmektedirler. Düşünde mutfağa girdiğini ve fırının kapağını açtığında bir pastayla karşılaştığını gören kişi bunu uyandığında anlamsız bulur; oysa kahvede karşıgeldiği bir asker ona, «Karın fırına bir pasta koydu» (2) dediğinde düşün anlamını birdenbire algılar.»

Uyku üzerinde yapılan araştırmalar, Freud'un düşlerin simgeleri kuramını dolaylı olarak doğrulamıştır; bu araştırmalar sırasında düşün içeriğinin sözlü uyarılarla ne türde değiştirilebileceği incelenmiştir. Bu incelemelerde, denek uyutulmuş ve uykusu arasında kendisine bir sesalma aygıtından bir çok kez kız arkadaşının adı, (Jenny) dinlettirilmiştir. Denek uyandığında, düş'ünde kendisini bir «Jemmy» (3) yardımıyla bir kasa açarken gördüğünü söylemiştir. Bu düş'ün simgeselliği tartışılmaz. Şaşırtıcı olan nokta, güçlü bir duygusal içerik taşıyan sözlü bir uyarının bir düşe yol açması ve bu düşün de sözlü u-

(1) **Freud ve Yeni-Freud'çular.**

(2) İngiliz argosunda kadının gebeliği anlamında kullanılan bir deyim.

(3) Soyguncuların kasa ve kapı açmakta kullandığı ucu yassı bir araç.

yarıdan kaynaklanarak sonuçta, gizli kalmış duygusal eğilimleri açığa çıkarmasıdır.[1]

Freud'un düşün bilimsel araştırma alanının dışında tutulamayacağını, bir anlamı olduğunu ve yalnızca denetimsiz bir ruhsal çabanın ürünü olamayacağını belirtmesine karşın engelenmiş isteklerin gerçekleştirilmesi eğiliminin düş'ün oluşmasındaki etkisini abarttığı söylenebilir. Düş olayının, engellenen istekleri yerine getirmenin başka bir biçimi olduğu söylense bile bu, düş olayının **yalnızca** engellenmiş isteklerin gerçekleştirilmesi eğiliminden kaynaklandığı ve başka etkenlerden tümüyle soyutlandığı anlamına gelmez. Düşlerimizde korku ve sıkıntılarımızın da

---

(1) Ralph J. Beger'ın dış uyarılar ve uyku konusunda hazırladığı doktora tezi için yaptığı araştırmaları özetleyen kişisel tebliği (duyurusu).
Düşler konusunda yapılan yeni araştırmalar da Freud'un kuramıyla bağdaşmaktadır. Profesör Nathaniel Kleitman (kimi zaman düşsüz bir gece geçirdiklerini sansalar bile) herkesin düş gördüğünü ve bunun insan yapısı için gerekli olduğunu saptamıştır. William Dement bunu kişiler üzerinde denemiştir: Uyutulan deneklerin uykuları sırasında beyin titreşimleri alınmış, düş görmeye başladıklarını belirten titreşimler alındığında denekler uyandırılmış ve böylece yapay olarak düş görme olanaklarından yoksun bırakılmışlardır. Sonuçta denekler, bir güvenlik tapası kapatılmışcasına, düş görme gereksinmesi duymaya başlamışlar, sinirli ve gergin bu ruh durumuna girmişlerdir. Kendilerine kesintisiz uyuma olanağı verildiğinde gördükleri düş sayısının arttığı saptanmıştır. Böylece, düşün yalnızca uyarıları yumuşatarak uykuyu korumaya değil, aynı zamanda engellenen eğilimlerin neden olduğu gerginliği azaltmaya da yönelik olduğu görülmektedir. Bu da Freud'un görüşünü doğrulamaktadır.

dile geldiği, günlük yaşamda sık karşı gelinen olaylardandır. Bu korku ve sıkıntılar çoğunlukla toplumun isteklerimize koyduğu kısıtlamalar açısından engellenmiş isteklerden kaynaklanırsa da, daha nesnel ve yansız isteklere dayanan korku ve sıkıntılar da vardır.

Örneğin, 1930'larda üç yıl boyunca işsiz kalan bir dostum, bir gün bana, işsizlik korkusundan tümüyle kurtulamadığını açıklamıştı. Uyanıkken bu korkusunu denetleyebilmesine karşın, uyuduğunda kimi zaman bu korku düşlerinin temel konusunu oluşturuyordu.

Uyanık yaşamın büyük bir bölümü, Freud'un öğrencilerinin «baskı» biçiminde tanımladıkları olayın etkisi altındadır; diğer bir deyişle, istenmeyen düşünceler, bilincin etkisiyle uzaklaştırılmaktadır. Oysa uykuda bilincin denetimi azalmakta ve baskı altındaki düşünceler ve engellenen eğilimler dile gelebilmektir.

Belirli nesnel olayları, özellikle toplumsal olayları inceleyen marksizm kuramsal yapısında düşlere pek yer vermemektedir. Bununla birlikte, kanıtlamaya çalışacağım gibi, düşler bir toplumbilim kuramı için oldukça ilginçtir. Alışageldiğimiz anlatım biçimlerinden değişik oldukları ve soyutlanabildikleri oranda değişikliklere uğrayan dilbilimsel araçlardan yararlanmamaları açısından düşler, toplum düşüncesinin ilginç bir anlatımıdırlar. Ne olursa olsun, insanı konu alan incelemeler, düşleri bilmezlikten gelemez. Dış gerçeğin engellediği isteklerin düşlerde gerçek-

leştirilmesi olgusu, önemi özenli araştırmaları gerektiren bir anlam taşır.

4. PSİKOLOJİDE NORMAL VE HASTALIKLI (PATHOLOJİQUE)

Psikanalitik kurama yapılan eleştirilerden biri kuramın anormal ve hastalıklı denekler üzerinde yapılan araştırmalara dayandığıdır. Bu eleştiriye verilen Freudçu yanıtsa hastalıklının normale oranla yalnızca bir aşama olduğu ve birinin ötekinden tek farkının eğilimlerinin aşırılığından ileri geldiğidir. Hastalıklı deneklerde belirtilerin böylesine göze çarpar oluşu, gerçekte incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Alışılagelmiş tutumun derinlemesine bir incelemesi, aynı eğilimlerin, daha küçük bir oranda, tüm normal insanlarda da bulunduğunu ortaya koyar.

Gerçek tehlike tedavinin uygulanmasındadır. Ruh doktoru herkesde hastalıklı eğilimler bulunduğunu düşünerek, normal kişilere de hastalıklılara uyguladığı verileri uygulamaktan —herkeste bir sinir hastası görmekten— kaçınmalıdır.

Bu bölümde, bilinçdışı eğilimleri içeren ve Ben'in özsavunma mekanizmalarını oluşturan birtakım davranış biçimlerinden söz edeceğim. Normal davranışa bir giriş yapmak amacıyla, hastalıklı davranışın incelenmesine öncelik veriyorum.

Hastalıklı davranışların başlıca biçimleri nevroz ve psikozlardır.

Nevrozlarda, Freud'a göre, içinde çelişkili e-

ğilimlerin dayanılmaz bir gerginlikte yer aldığı bir durum söz konusudur. İtilme (refoulement) eğilimleri denetleyemez ve içdaralması yerleşmeye başlar. Bundan kurtulmak için Ben sinirsel belirtiler geliştirir; böylece ya itilmeyi güçlendirir, ya da bilinçdışı eğilimleri bir oranda özgür bırakır. Bu belirtiler Ben için, çatışmaları yoğun bir içdaralmasına yol açabilecek olan eğilimlerden bir kurtulma aracıdır. Örnekse, savaş sırasında birçok asker çelişkili isteklerin pençesinde kıvranır. Bir yandan tehlike alanından büyük bir hızla kaçmak isterlerken, öte yandan bu isteğin doğurduğu suçluluk duygusuyla yerlerinden kımıldayamazlar. Kaçmak utanç vericidir. Kalmaksa ölüm demektir. Burada çelişik iki eğilim sözkonusudur: Ben, bir yandan tehlike durumunun çerçevelediği duygusal gerekliliklerle, öbür yandan da Üstben'in törel yapısıyla karşı karşıyadır. Askerin yaralanması bu ikileme son verebilir. Ortaya çıkabilecek bir körlük ya da kötürümlük durumu askeri daha sonra etkin bir biçimde iş görmekten alıkoyabilir. Böylece de askerin suçluluk duymaksızın tehlike alanından uzaklaşma içgüdüsü doyumu ulaşabilir. Üstben'i yatıştırmak amacıyla bilinçli acılar sinirsel belirtilere eşlik edebilir. Ama aslında körlük ya da kötürümlük ruhsal nedenlerden kaynaklanmaktadır; çünkü uyutum (hypnose) durumunda asker yaralı organını kullanabilmekte, uyutum sona erdiğindeyse yine kör veya kötürüm durumuna düşmektedir. Bu belirti tümüyle bilinçdışı ve kesinlikle hilesizdir.

Saldırıya uğrayan Ben'in sığındığı ve yapısal bir bozukluk elde ederek duygusal bir çatışmadan kurtulmasını sağladığı bu tür belirtiler psikanaliz dilinde **biçim değiştirme nevrozları** (névroses de conversion) olarak tanınırlar. Herşey sanki ruhsal uyuşmazlık yapısal (fiziksel) bozukluklara dönüşüyormuşcasına gelişir. Daha küçük bir oranda ve nevrotik olmayan bir düzeyde bu tür değişim mekanizmalarına hemen her gün rastlarız: bizi gitmek istemediğimiz buluşmalardan, yapmak istemediğimiz işlerden alıkoyan öksürükler, nezleler, başağrıları, vb. Bizi bir söylev vermekten alıkoyan başağrısı sanki kendiliğinden ortaya çıkmış gibi görünür; ama bizi yerine getirmeyi arzulamadığımız bir görevi yapmaktan da kurtarır.(1)

(1) Bu belirtiler kimi zaman isterik belirtiler olarak tanımlanırlar. Bu isteri türünde yapısal bozukluklar ruhsal nedenlerden kaynaklanır. Bu belirtilere Birinci Dünya Savaşı sırasında oldukça çok rastlanmış, İkinci Dünya Savaşı'ndaysa söz konusu belirtilerle daha az karşılaşılmıştır. J.L. HALLİDAY (**Psychological Medecine,** W.W. Norton, Co, New York) bunun belli bir oranda teşhis koymadaki gelişmelerin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Bir başka deyişle, daha önceleri isterik olarak tanımlanan belirtilerin aslında psikosometik oldukları saptanmıştır. Deyimlerin kullanımındaki farklılık özellikle hasta organın bağımsız sinir dizgesinin denetimindeyse belirtiler ruhsal kökenlidir. Eğer organın denetimini yürüten beyin-omurilik bölümüyse belirtiler isterik niteliğini alırlar. L.R. Wolberg bir çatışmanın nasıl isterik belirtilere yol açacağı konusunda ilginç bir örnek vermektedir. Denek uyutulur ve kendisine uyandığında karşı karşıya kalacağı çatışmanın verileri söylenir. Örneğin, deneğe uyandığında yanıbaşında bir çikolata bulacağı, onu

Bir başka kaçış biçimi de saplantı nevrozlarıdır. Saplantılı kişiler görünürde hiçbir anlamı olmayan hareketleri yapmaya zorunlu duyarlar kendilerini. Bu hareketler, aslında, engellenmiş eğilimleri simgelemektedir. Düzeltmek, saymak, dokunmak, yürürken iki kaldırım taşı arasındaki çizgiye basmamak gibisinden hareketler istenmeyen kimi duygusal çağrışımların ortaya çıkmasını engellediklerinden savunu değerindedirler. Çünkü, simgesel açıdan, duygusal anlam taşıyan bir önceki hareketi yoketmeye yönelik tepkiler olabilirler. Kimi zaman bu zorlama hareketlere bayağı ya da anlamsız düşünceler eşlik eder. Ama anlamsız gibi görünen bu düşünceler, aslında duygusal açıdan önem taşıyan başka düşünceleri gizlemeye yöneliktir. Tüm bu uğraşılar yerine getirilemediğindeyse büyük bir zihni doyumsuzluk ortaya çıkar.

Psikanalize Giriş adlı kitabında Freud takınaksal nevrozlar (nevrose obsessionelle) konusunda ilginç bir örnek vermektedir.

Oldukça akıllı sayılabilecek bir genç kız, gözle görünür bir nedeni olmaksızın bunalıma düşmüştür. Her gece yatmadan önce karmaşık bir

---

yemek için büyük bir arzu duyacağı söylenir. Aynı zamanda böyle bir arzu duyduğu için utanacağı, çünkü çikolatanın kendisine ait olmadığı, dolayısıyla yememesi gerektiği de ayrıca eklenir. Denek uyandığında, yalnız çikolatayı kapsayan bir körlük içine girmiştir. Herşeyi görmekte, ama orada bir çikolata olduğunu yadsımaktadır. Böylece, denek, arzusuyla töre anlayışı arasındaki çatışmadan kurtulmuştur.

«tören» yapma zorunluğu duymaktadır. Gece tek bir gürültü olsun duymak istemediğinden duvar saatini durdurmakta, kol saatini odasının dışında bırakmaktadır. Daha sonra düşerek uykusunu kaçırmasın diye çiçek saksılarıyla vazoları özenle çalışma odasına yerleştirmektedir. Ardından da kendi odasıyla ana - babasınınki arasındaki kapının açık kalması için diretmektedir. En sonunda sıra yatağın hazırlığıyla ilgili «törene» gelmektedir; başucundaki yuvarlak, uzun yastık yatağın tahtasına değmeyecek biçimde konmalı, üstüne dört köşe bir yastık, köşegenlerine uygun olarak, oturtulmalıdır. Yorgan, tüm yünleri tek bir köşede toplanacak biçimde silkelenmeli, daha sonra yünlerin yorganın her tarafına eşit dağılımını sağlayacak biçimde elle düzleştirilmelidir. Freud «tüm bu hareketler, tam anlamıyla ve gerektiği biçimde yerine getirememek korkusunun eşliğinde yapılmakta, genç kız yeni denemelere ve yinelemelere girişmektedir; sonunda, kendisi ve şaşkın ana - babası yatağa girinceye dek bir ya da iki saatlik bir süre geçmektedir,» diye yazar kitabında.

Freud'un çözümlemesi sonunda bu «tören»in iki amacı olduğu görülmüştür: bir yandan engellenmiş cinsel istekleri simgesel biçimde dile getirirken, öte yandan aynı isteklere karşı savunma görevi yapmaktadır.

Freud bu genç kızın yatağa girmeden önce aldığı önlemlerin günlük yaşamda bir çok benzeri olduğunu belirtmiştir. Hemen herkes belli ölçüde yatağa girmeden önce alışılagelmiş bir ta-

kım işler yapmaktadır. Ama bu önlemler yalnızca aşırıya kaçtığında ve saplantı haline geldiğinde nevroz belirtileri olarak yorumlanmalıdır. İki kaldırımtaşı arasındaki çizgiye basmamak, merdiven korkuluğuna dokunmak, basamakları saymak, el yıkamak gibi daha az önemde, bu yapılmadan durulmayan (conpulsif) hareketlere günlük yaşamda çok sık rastlanmaktadır. Bunlar yaşamın akışını bozduklarında ve yerine getirilmediklerinde içdaralmalarına, kaygılara yol açtıklarında, bir nevrozun varlığını kanıtlarlar.

Demek ki nevroz belirtilerinin bir anlamı vardır. Bu belirtiler Ben'in İlkben'e karşı savunma mekanizmalarıdır. Peşlerisıra görülen içdaralmasıysa içten gelen tehlikeyi simgelemektedir.

Freud üç tür içdaralmasından söz eder: bir dış tehlikenin oluşturduğu nesnel içdaralması, kişinin kendi ruhsal yapısından, —içten— gelen ve İlkben'in neden olduğu bir tehlikeyi simgeliyen nevrotik içdaralması ve düşünce veya hareketlerin, Üstben'in sert yargı kurallarıyla uyuşmadıkları zaman ortaya çıkan törel içdaralması. Nevrozlu bir kişi, içdaralmalarını çevresel duruma göre temelsiz veya aşırı bulsa da onlandan kurtulamaz. İçdaralması «havada» bir içdaralması olabilir; yani temelde belirli bir nedeni olmadığı halde sürekli bir rahatsızlık ve kaygı duygusuna yolaçabilir. Öteyandan içdaralması «yılgısal» bir nitelikte de olabilir. Bu tür içdaralmaları kimi özel durumların yol açtığı korku biçiminde kendilerini gösterir: yükseklikten korkma, kapalı yerlerden korkma vb. Hasta, yılgıları-

nın orantısız olduğunu, dış tehdidi abartığını kabul edebilir, ancak belirli bir denetleme yapabilme gücünden de yoksundur. Bu yılgılar ortaya çıkarabilecekleri bilinçdışı eğilimlerle ilişkili olabilirler.

İçinde bulunduğu duruma karşın nevrozlu kişi gerçekle ilişkisini büsbütün yitirmez. Bu durumu düzeltmek için yardım arayabilir; bu güvensizliğinden ve mutsuzluğundan kurtulmak isteyebilir. Sorunlarından kurtulmayı dış çevreyle ilişkilerinin tümüyle değişmesinde veya dış dünyadan tümüyle kaçmakta aramaz. Güçsüzlüğünün bilincindedir; onu kısmen anlayabilmekte, kendini toplumsal açıdan sorumlu bulmaktadır. İşte psikotikle temel ayrılık burda kendini gösterir. Psikozlarda, genel olarak, bir gerçekten kaçma ya da gerçeğin kimi yönlerinin önemli ölçüde değiştirilmesi olayı vardır. Psikotik kişi güçsüzlüğünü bilmemektedir. Dış çevreyi, gerçeğin düşle yer değiştirdiği kendine özgü bir yorumla yaşar. Freud «Psikotiklerde gerçekten kaçma iki biçimde ortaya çıkar: ya engellenen bilinçdışı o denli güçlenmiştir ki gerçeğe dönük bilinci silip atar; ya da gerçeğin dayanılmayacak denli acı ve güç bir içerik alması tehlikedeki Ben'i umutsuz bir savunma isteğiyle bilinçdışı eğilimlerin kollarına atar.» [1] demektedir.

Psikozların sınıflandırılması oldukça karmaşıktır.[2] Başlıcaları **mani-depresiv reaksiyonlar, şizofreni, paronaya'dır.**

---

(1) **Yeni Konuşmalar.**

(2) Oldukça sık rastlanan bir sınıflamaya göre psikozlar **örgen-**

Şizofreninin temel özelliği, duygusal yaşamla anlıksal (intellectuel) yaşam arasındaki aykırılıktır. Hasta kimi zaman, hiç bir neden olmaksızın, aşırı biçimde tepkiler verir; kimi zamansa, duyarlılığı gerektirebilecek bir durumda bütünüyle ilgisiz kalabilir. Örneğin, ayaklarının dibine düşen bir yaprak karşısında öfkeden kudururken yakın bir akrabasının ölümüne hiçbir tepki göstermez. Duygusal yaşamla anlıksal yaşam arasındaki bu uyuşmazlık şizofreninin «düşüncelerin ayrışması»(1) biçiminde tanınmasına yol açmıştır.

Psikiatri dört temel şizofreni türü belirler: **yalın, gerilemeli** (hépéphrènique), **donuk** (catatonique), **yansıtımcalı** (paranoïe) şizofreniler. Yalın şizofreni, belli bir us ağırlığıyla düşlerin yeraldığı bir gerçeklerden kaçma biçiminde tanım-

---

sel ve **işlevsel** olmak üzere ikiye ayrılırlar. Örgensel psikozların temelinde bedensel bozukluklar vardır. Bunalımlarda olduğu gibi beyin zarının hastalanması, beynin hastalanması veya yeterince kan gelmemesi, zehirlenme gibi. İşlevsel psikozlardaysa bedensel yetersizliklere pek rastlanmaz. Şizofreni ya da mani-depresiv reaksiyonlar bu türden psikozlardır. Bunlar beden hastalıklarından çok kişilik hastalıkları olarak kabul görürler. Ama her şeye karşın örgensel psikozlarda kişiliği etkilediğinden, pek rastlanmadı diye, bedensel bozuklukların bu tür psikozlarda rol oynamadığını söylemek de olanaksızdır.

(1) Bu terim bir yanlış yorumlama sonucu şizofreniyle çift kişilik durumlarının birbirine karıştırılmasına yolaçabilir. Örneklemek gerekirse, çift kişilikte sözü edilen, biri neşeli ve sorumsuz öteki ağırbaşlı ve akılcı iki kişiliğin tek bir hastada birleşmesidir.

lanır. Gerilemeli şizofrenideyse, işitsel sanrılar, budalalık, sinirsel kahkaha krizleri, konuşmada yeni bir takım sözcükler uydurma görülür. Donuk şizofreni belli bir uyuşukluk ve canlılık durumlarının art arda etkisi altındadır. Uyuşukken hasta tümüyle gerçek dışı kalır. Bedensel gereksinmelerinin ve dış çevresinin uyarılarına hiç bir tepki göstermez. Konuşmamaktadır; bir bebekmişcesine bakım gerektirir. Canlılık durumuna geçtiğindeyse son derece sinirli ve tepkiseldir. Bu geçiş dış çevresindeki bir değişiklikten değil, kendi us yapısının yabansı mekanizmalarından kaynaklanmakta ve gerçekten, kaçısını simgeleyen sanrılarına bir yanıt olarak belirlenmektedir. Yansıtımcalı şizofrenide hasta çevresindekilere karşı güvensizlik doludur. Olayları yanlış yorumlamakta, kendisine acı çektiriliyormuş kuruntusunun yönlendirdiği çeşitli sanrılara kapılmaktadır.(1)

Aslında bu son şizofreni türü yansıtımca adı taşıyan psikoza çok benzemektedir. Kimi ruh doktorlarına göre de zaten bu sınıfa girer. Ancak yansıtımcada düşünce bulanıklığına rastlanmamakta, rastlansa da bunlar çok küçük ölçüde olmaktadır. Yansıtımca aşırı bir güvensizlik ve

(1) Kuruntu ve Sanrı genellikle karıştırılmaktadır. Kuruntu yan bir düşüncedir; örneğin herkesin size karşı birleştiği düşüncesi. Bir başka deyişle varolan bir şeyin yanılgılı algılanmasıdır. Oysa sanrı, dayanaksız bir düşüncedir. Örneğin konuşan kimse olmadığı halde konuşmalar işitmek, bu kimseyi görmek, vb.. Aslında olmayan şeylere dayanan bir algılama biçimidir.

kuşku biçiminde belirlenir. Hasta tüm dünyanın kendisine karşı birleştiği kanısındadır. Kendisine işkence yapıldığını düşünmekte ve en zararsız bir hareketin bile kendi rahatını bozmaya yönelik olduğunu sanmaktadır. Gerçektende işkence altında olduğundan herşeyi büyük bir kuşkuyla karşılama eğiliminde haklıdır bir anlamda ama o işkencesini de kendisi yaratmış, güvensizlikle karşıladığı davranış ve sözcükleri de kendisinden kaynaklanmıştır. Böylelikle de, korktuğu engellenmiş, bilinçdışı eğilimlerini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle hasta bu iç eğilimlerden kurtulabilmek için onları dış çevresine ve bu çevredeki kişilere yakıştırmakta, böylelikle de eğilimlerini yadsımış olmaktadır. Daha sonrada çevresinin kendi çıkarlarını engellediğini ileri sürer. Yansıtma (projection) biçiminde adlandırılan bu mekanizmayı ilerde inceleyeceğiz.

Hoşlanılmayan eğilimler böylece dış çevreye yansıtıldıktan sonra mekanizmanın gelişmesi tümüyle mantıklı bir yol izler. Yansıtımcalı hastalar, güvensizliklerini doğrulamak amacıyla çoğunlukla dikkati çekecek derecede tutarlı savunma yöntemleri oluştururlar. Benzer bir olaya tanık olmuştum: hasta, son zamanlarda görülen tüm cinayetlerin aslında kendisine yönelik olduğunu kanıtlayan karmaşık bir usavurma (muhakeme) bütünü oluşturmuştu. Geçmiş yıllardaki tüm cinayetlerin de gerçek hedefinin kendisi olduğunu doğrulayacak ögeler bulmuştu: kimi zaman cinayet sırasında o kentte bulunması, kimi zaman adının baş harflerinin öldürülenlerinkiy-

le aynı olması, vb. Her karşı çıkmayı, en inandırıcı kanıtı oluşturması amacıyla, karmaşık biçimde düzenlenmiş bir yığın kanıtla yanıtlıyordu.

Kısaca inceleyeceğimiz son psikoz türü mani-depresiv reaksiyonlardır. Herkesin yaşamında birbiri ardına çelişkili duyguların etkisi altına girdiği, mutluluk anlarını izleyen bunalımlı anlarla dolu devreleri olmuştur. Genelikle bu tür duygular zamanla bir yana bırakılır ya da en azından bizi tümüyle boyundurukları altına almamaları için iyice denetlenirler. Oysa bu tür psikozda bu duygular kişiyi tümüyle kavramışlardır. Çoğu kez hiç bir uyarıda bulunmaksızın ortaya çıkarlar. Kimi durumlarda uzun bir içedönük devrenin ardından yoğun bir canlılıkla dolu bir değişiklik devresi gelir. Öbür durumlarda oldukça dingin bir dönemi, ani bir coşku dönemi izler. Gelişme hastaya göre değişir. İçedönük durumda hasta durgundur ve derin bir melankoliden kurtulamamaktadır. Hiç bir işe yaramaz bulduğu kendini suçlamakta, yemek yememekte ve kımıldamamaktadır. Ansızın çılgın bir döneme girer; yerinde duramaz; susmamacasına konuşmaya başlar, çılgınca düşünceler ortaya atar; güç doluymuş duygusunu verir. Bu durumun nedeni açıkça anlaşılamamıştır. Freud yorumuna göre, içedönük durumda hasta oldukça sert bir üstbenin etkisi altındadır. Bu üstben «savunmasız Ben'i egemenliğine almış, onu en sert töre kurallarına uymaya zorlamaktadır» (1). Belli bir zaman

(1) Yeni Konuşmalar.

sonra «üstbenin denetimi sona ermekte, Ben yeniden güçlenmektedir»[1]. Üstben yatıştığından tekrar kendini yönetme olanağına kavuşan Ben «kendinden geçmeye varan bir coşkunluğa girmekte; Üstben tümüyle gücünü yitirmişcesine ya da kendisine karışmışcasına yengi çığlıkları atmakta ve böylece özgürlüklerine kavuşarak kendini çılgınca ve hiçbir yasak tanımaksızın tüm arzularının doyumuna yöneltmektedir.»[2]

Böylece psikoz ve nevrozlar, ilkelbenin isteklerinden korunmak, ve kimi zaman da aşırı sert bir üstbeni kandırmak amacıyla ben tarafınca kullanılan savunma mekanizmaları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Yani hepimizce tanınan eğilimlerin aşırıya kaçmış olanlarıdır. Günlük yaşamda herbirimiz, bilinç kurallarıyla çelişkiye düşecek bilinçdışı eğilimlere karşı kendimizi savunmak amacıyla türlü mekanizmalara başvururuz. Bu mekanizmalar, belli bir ölçüye kadar psikoz ve nevrozlarda görülen davranış biçimlerinin benzerlerinin kaynağıdırlar. Açıklanmaları insanın kişisel ve toplumsal düzeyde anlaşılabilmesi açısından büyük önem taşır. Bu nedenle şimdiki bölümü bu mekanizmaların en önemlilerini sıralayarak bitireceğim.

Önce, **tepkisel geliştirme**: söz konusu olay, bilinçaltı eğilimlerine karşıt bilinçli tepki davranışları geliştirilmesidir.[3] İlgi bilinçaltı eğilimler-

(1) y.a.g.y..
(2) **Yeni Konuşmalar.**
(3) Baskı altındaki korkuya karşı bilinçli saldırganlık, nefrete karşı sevgi geliştirilmesi gibi. (Çev.)

den saptırılmakta ve dolayısıyla bu eğilimler daha güçlü bir denetim altına sokulmaktadır. Çok rastlanan bir tepkisel geliştirme türüdür erdem savunuculuğu. Cinsellikle ilgili tüm konuları —çıplak fotoğraflar, dans, öpüşen çift, çağdaş sanat, roman— hararetle suçlayarak kişi, bilinçdışı cinsel eğilimlerini belli bir ölçüde doyuma ulaştırmakta ama aynı zamanda bu eğilimlerin karşıtında geliştirdiği tepki yüzünden de bu türden kavramları suçlamaktadır. Örnek olarak, sürekli olarak parklarda «uygunsuz» durum arayan kişiler verilebilir.

Tanıdık bir başka örnekse çevresine rahatsızlık verecek biçimde titiz olan ve durmak bilmeksizin toz alan ev kadınlarıdır. Bu denli aşırı bir temizlik düşkünlüğü aslında, pisliğin etken olduğu bilinçdışı eğilimlere karşı geliştirilmiş bir tepkidir.

Yansıtmaysa bilinçdışı eğilimlerden, bunları çevredeki kişi ve durumlara aktararak kurtulma aracıdır. Böylece içten gelen bir tehlike dıştan geliyormuşcasına karşılanır. Dolayısıyla saldırı ya da savunma gerçek bir tehlike sözkonusuymuş gibi olanaklı duruma gelir. Yansıtma yoluyla kişi, kendisinde varolduğunu kabul etmediği eğilimleri başkasında görmek ve kınamak durumundadır. Dikkatli bir gözlemci, en fazla kınadığı durumları araştırarak, kişinin bilinçdışı eğilimlerinin özelliklerini saptayabilir. Örneğin, başkalarının yanlışlarını sürekli eleştiren kişi, aslında kendi yanlışları yüzünden suçluluk duyuyor olabilir; gerçekte kendisi dalevereci olan

biri durmaksızın başkalarının yolsuzluklarını ortaya çıkarmak için didiniyor olabilir; kuşkucu sevgili belki de kendi aldatma eğilimlerini yansıtıyordur.

Cinsel eğilimlerin anlatımında bir başka araç **yüceltme**dir. Bu yolla, eğilimler, cinsellikle doğrudan ilişkisi olmayan erek ve ilgilere yönelerek cinsellikten kurtulur, toplumun benimseyebileceği biçimlerde dile gelirler. Freud kuramına göre, sanat yapıtlarının çoğu, özellikle yazın ve ekin alanındakiler, cinsel gücün değişiminin ürünüdürler. Yüceltmenin üstünlüğü en aza indirgenmiş bir baskı içermesidir. Çünkü, aslında, ben'in bilinçdışı eğilimlere karşı oluşturduğu bir savunma mekanizmasından çok, ben ile ilkelben arasında bir uzlaşma yöntemidir yüceltme. Bu açıdan **tepkisel geliştirmenin** tam karşısında yeralır. Tepkisel geliştirmeyle yüceltme arasındaki bu çelişkiyi şöyle açıklıyor Ernest Jones, «Egemen olma tutkusu biçimindeki ilkel kendini gösterme eğilimi, fiziksel, sözsel ya da diğer dolaylı yollardan bir ün aramaya yönelebilir. Ya da tam tersine tepkisel geliştirme aracılığıyla utanç veya alçakgönüllülüğe dönüşebilir. Çocukların pislikten hoşlanma eğilimleri daha sonra resim, heykel, aşçılık gibi sanatlara yönelerek yücelir, yada tepkisel bir biçimde temizlik ve düzen düşkünlüğüne yolaçabilir.» (1)

Yüceltmenin işe karışması, ben'in içgüdüsel eğilimleri toplumsal hedeflerde kullanılabilecek

(1) Ernest Jones, **Psikoanaliz Üzerine Yazılar.**

denli güçlü olması anlamına gelir. Ben, ilkelben'in eğilimlerini yokedecek bir dış gerçek karşısında boyun eğmektense, bu dış gerçekte, ilkelben'e uyabilmekle birlikte toplumsal kuralları da bozmayacak çıkışlar aramaya yönelmektedir. Bu nedenle yüceltme toplumsal ilerlemenin öznel kaynağı olarak benimsenebilir. Doğrudan doğruya desteklenmesi gerektiği konusuysa tartışma götürür, hem de pek çok. Ama, ben'i güçlendirme yöntemlerine ve dolayısıyla yüceltme olanaklarını ortaya çıkartmaya yönelik bir eğitim sistemi rahatlıkla savunulabilir. Böyle bir eğitim sisteminin yanısıra, örneğin daha usçu bir ekonomik örgüt gibi, marksçı kuramı incelerken geliştireceğimiz tüm toplumsal ilerleme olanakları da sağlanmalıdır.

En yaygın ve en kolaylıkla tanınan savunma mekanizmalarından biri de **gerekçe uydurma** yöntemidir. Bu yöntem, bilinç kurallarıyla uyuşum sağlayarak, gerçekleştirilmedikleri zaman ruhsal bunalımlara yolaçabilecek eğilimlerin gerçekleşmesini kolaylaştırır. Bu amaca ulaşmanın yolu hareketin doğruluğunu sağlayacak bir mekanizma kurmaktır. Hareket, böylece bilinç kuralları ışığında doğrulandıktan sonra, kişi hiç bir suçluluk duygusuna kapılmaksızın onu gerçekleştirir. Örneğin bir silah yapımcısı, suçsuzların ölümünden para kazandığı gerçeğini, kişi yapısının savaşı gerektirdiği ve savaşın yeni bulgulara yol açarak insanlığın gelişmesini sağladığını «kanıtlayarak» yadsıma yolunu seçer. Bu doğrulayıcı gerekçe arama eğilimi, tutumumuzu de-

ğiştirmemize yol açabilecek mantıklı bir saldırıya karşı kurduğumuz bir savunmadır.

Bilinçdışı eğilimlerimizin bilinç kurallarıyla uyumunu sağlayan bir görüş benimsendikten sonra, her türden mantıklı karşıçıkışlar, ilkelben'-le ben arasındaki bu uyuşumu zedeleyen saldırılar olarak yorumlanacaktır. Bu durum, duygusal yaşamları açısından, kimi kişilerin ta baştan benimsedikleri bir siyasal yorum ya da dinsel tutuma neden sonra doğrulayıcı kanıtlar araması gerçeğini açıklığa kavuşturmaktadır. Böyle bir konu üstünde tartışan iki kişi, genellikle sonunda duygusal amaçlarını doğrulayabilmek için benimsedikleri nedensel kuramları ileri sürerler. Her biri, ötekini dinlemekten çok, kendi savunma mekanizmasını güçlendirici «nedenler» aramaktadır. «Geniş düşünüşlü» kişi (özellikle bu niteliğini göstermeyi seviyorsa) böyle bir niteliği olmayan karşıtından daha çok usçu ve kanıtçı olmaya gayret gösterir. Birinin kendi düşünce genişliğinden ya da anlayışlılığından söz etmesi çoğunlukla, bu kimsenin, özellikle, bağlı olduğu birtakım inançları doğrulama gereksinmesi içinde bulunduğunu gösterir.

Eğer bu görüşleri kişi her zaman düşünecek olsa, hiç kuşkusuz bir çok tartışmanın, özellikle-de mantıksal kanıtlardan çok, duygusal görüşlerin savunulduğu siyasal ve dinsel tartışmaların önüne geçilmiş olur. Kimilerinin inançlarına sıkı sıkıya bağlı olma gereksinmesi, onların, karşıtlarına yönelik her türlü aşırılığı hoşgörmesine yolaçar. Us dengesi, duygusal nedenlerden ötürü

benimseyemeyeceği görüşlerle tehdit edilen kişi, ne denli yumuşak başlı ve hoşgörülü olursa olsun, sonunda kana susamış bir kaplan kesilebilir.

Yukarda incelenen mekanizmalara günlük yaşamda sıklıkla karşı gelinir; tanıdığımız bir çok kimsede bu mekanizmaları kolaylıkla bulgulayabiliriz; ama kendimiz söz konusu olduğumuzda bu iş oldukça güçtür. Günlük yaşamda oldukça sık görülen bir başka olay da «unutkanlıktır». Freud, bunları «günlük yaşamın ruh hastalıkları» biçiminde adlandırmış ve böylesi unutkanlıkların rastlantısal değil de, bilinçdışı mekanizmaların bilinç düzeyinde işe karışması sonucu ortaya çıktığını kanıtlamıştır.

Böyle olunca, örneğin, iyi bir belleği olan bir kişi, herhangi bir buluşmanın yeriyle zamanını unuttuğunda, bu onun bilinçaltında buluşmaya karşı olduğunu gösterir. Bir dil sürçmesiyle, zengin hastasına «Dilerim çabucak iyileşmezsiniz» diyen doktor, onun bakımını sürdürmeye yönelik bilinçdışı isteğini açığa vurmaktadır. Freud bu konuda yazdığı mektubu bir kaç hafta postalamayan Ernest Jones'u örnek verir. Jones sonunda mektubu postaladıysa da, bu kez de üstüne adres yazmayı unuttuğundan yine kendisine dönmüştür. Daha sonra, adresi de yazıp yeniden postaladığında, bu kez, pul yapıştırmamış olduğunu anımsamıştır.

Psikoz ve nevrozlar, toplumsal gerçekle uyum sağlayamamanın somut sonuçlarıdır. Kişisel ve toplumsal ilişkilerde başarısızlığa uğrayan, böy-

le olunca da kaygı ve mutsuzluğa kapılarak yaşamı dayanılmaz bulan kimselerde görülür. Bu kusursuz uyumun çağdaş toplumdaki önemi büyüktür. Underwood, İngilteredeki 480.000 hastane yatağından 2/5'inde us tastalarının yattığını ortaya koymuştur. Nevrozla psikoz arasında nicesel bir ilişki bulunduğu, ve psikozun, nevrozun en aşırı ucu olduğu konuları şimdilik aydınlığa kavuşmamış ve tartışılan konulardır. Örneğin, Eysenck, bunların kişiliğin farklı yönlerini belirledikleri görüşünü savunmaktadır. Bununla birlikte her iki türde de, bireysel ve toplumsal gerilimlerin kolayca etkileyebildiği vücut yapısıyla ilgili etmenler vardır. Çağdaş yaşam böylesi öğelere sahip kişileri kolayca psikoz yada nevroza sürükleyebilecek olaylarla doludur. Kişisel başarı arama, zenginlikleri arttırma çabası, eğitim sistemimizin temelini oluşturan rekabet anlayışı, ekonomik, toplumsal kuşkular ve kavgalar, sürekli bir nükleer yıkım tehlikesi, ve bunun gibi gerilimleri arttıran bir çok etken, yapısal güçsüzlükleri bulunan kişileri kolaylıkla ussal dengesizliğe sürükleyebilir. Freud çözümü psikoz ve nevrozların temelindeki iç nedenleri açığa kavuşturmaktadır. Daha ilerde, marksçı çözümün, bu iç nedenleri yoğunlaştıran, körükleyen toplumsal ve çevresel etkenleri açıkladığını göreceğiz.

Freud kuramının temel kavramlarını içeren özeti burda bitiriyorum.

Bu özeti yaparken, kuramı tüm sapmaları bir yana bırakıp olabildiğince tarafsız bir biçim-

de anlatmaya çaba gösterdim. Freud, düşünceleri öldükten sonra da geçerliliğini koruyan ender bilim adamlarından biriydi. Oysa sözümona revizyoncu ve saptırımcı kişilerin düşünceleri kendileriyle birlikte silinmiştir. Bu durumda Jung ve Adler'in kuramları da yalnızca tarihsel bir ilgi taşırlar.[1]

Bu Freud kuramının gelişmediği veya aşamalara uğramadığı anlamına gelmez; ama bu gelişme özellikle bakım düzeyinde ve kuramın klinik olaylara uygulanması alanında görülmektedir. Freud'un günümüzdeki yandaşları toplum sorunlarına giderek daha fazla eğilmekte ve Freud kuramını, kişi davranışlarının ekinsel ve toplumsal ögeleriyle bütünleştirmeye çalışmaktadırlar. İnsan yapısını açıklamayı amaçlayan çağdaş iki büyük öğretiyi verimli bir bütünde birleştirmeye yönelmiş olduğundan bu kitap söz konusu girişime yardımcı olmaktadır.

Genel ruhbilimde, psikanalize başlıca karşı çıkanlar davranışçılar (behavioristes)[2], özelliklede pavlovcu kuramın savunucularıdır[3]. Marksçıların bir çoğu bu kuramı ruhbilimin te-

(1) Bu Adler için daha fazla geçerlidir. Jung'un kişiliği içeren kuramları güncelliğini korumaktadır; çünkü bu kuramda temelde Freud kuramının karşısında değildir.

(2) Davranşçılık: Ruhbilimin inceleme konusunun davranış olduğuna inan, bilincin ruhbilim araştırma alanına girdiğini yadsıyan görüş. (Çev.)

(3) Pavlovculuk: Ruhsal süreçleri fizyolojik süreçlerden oluştuğunu ve bu yoldan incelenebileceğini savunan Pavlov'un koşullandırmayla ilgili görüşlerini benimseyen akım. (Çev.)

mel direklerinden biri olarak yorumladıklarından, bu kuramdan da sözetmek gerekir.

Pavlov ve Freud'un kabul edilmek istenenden çok daha fazla ortak yönleri bulunmaktadır. Her ikisi de kişi davranışının sinirsel-fiziksel bir temeli olduğuna inanan titiz birer birci (moniste)'dirler.(1) Ama, Freud, ruhbilimin gelişmesinin kişi davranışlarının sinirsel-fiziksel betimlenmesinin bitmesini bekleyemeyeceğini savunurken, Pavlov ve yandaşları böyle bir çalışma yapılmadan kişi davranışlarının olumlu bir bilim olarak gelişemeyeceği düşüncesindeydiler.

Ama bu görüşten yola çıkıp sinirsel-fiziksel yapıyla davranışlar arasındaki ayrımı yoketmeyi amaçlayan girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Clark. C. Hull gibi en katı bir davranışçı bile sonunda «Bugün artık en küçük ayrıntısına değin bilinen sinir sisteminin örgensel ve sinirsel betiminden yola çıkarak kitle davranışlarını içeren doyurucu bir kurama ulaşabilmek tümüyle olanaksızdır.» demiştir. Giderek ruhbilimin gelişebilmesi için özgür kalması, kendine özgü kavram ve kurallarını oluşturması gerçeği benimsenmiştir.

Pavlov, öğrenme eyleminin kimi koşullarda gerçekleşebileceğini ve bir deney odasının yapay ortamında tümüyle edilgen durumda bırakılan bir hayvanın daha önce tepki göstermediği kimi u-

(1) Bircilik: Tek bir biçim gerçek olduğunu savunan felsefe sistemi. (Çev.)

yarıları giderek yanıtlamayı «öğrenebileceğini» ileri sürmüştür. Örneğin, daha önce kendisine yemek verilirken sürekli olarak zil çalınan bir köpek, sonra, kendisine yiyecek verilmediği halde, zil çalındığında, yiyeceğini alırken olduğu gibi, salya salgılamaktadır. Özellikle Amerikalı ruhbilimciler koşullandırma mekanizmasının sınırlarını genişleterek bu mekanizmayı geliştirmişlerdir. «Amaçsal koşullandırma» adını verdikleri yöntemde, kullandıkları hayvan belirli bir ödül —araç— almak amacıyla bir pedalı çevirmekte ya da başını oynatmaktadır.

Hayvanın beyninde ne gibi uyarmalar oluştuğu, beyin zarındaki bağlantıların yapısı şimdilik tartışma konusudur. Bu mekanizmaları içeren Pavlov kuramı çağdaş sinir-fizik uzmanlarınca yadsınmaktadır. Bununla birlikte koşullandırma kuramının olumlu yönü, yeni davranış biçimleri edinirken etkinliklerini gösteren mekanizmaları bir yere kadar, ortaya çıkarmasıdır. Ama bir davranış kuramını doğrulamak bir yana, bir kenara bırakılamayacak kimi yönlerini, örneğin belirli bir durumda ne tür tepkilerin edinildiğini bile açıklığa kavuşturamamıştır. Kaldı ki, bunu açıklamış olsa bile geriye bir takım tepki bütünlerinin neden ve hangi amaçla edinildiği sorusu kalmaktadır —bu kişi davranışı açısından oldukça önemlidir. Çünkü nasıl edinildiklerini öğrenmek yeterli değildir.

Örneğin çocukların mutlu birer yetişkin olabilmeleri için sevgiye, güvene ve bakıma gerek-

sinimleri olduklarını biliyoruz. Öte yandan, bakımsızlığın, fakirliğin, sevgisizliğin, gelecekleri yaşamları açısından birer yıkım nedeni olabileceklerini de biliyoruz. Doyuma ulaştırılmamış gereksinmeler giderek onları doyuma ulaştırabilecek birtakım davranışlara yolaçabilirler. Ve bu davranışlar, kişi ve toplum açısından zararlı sonuçlara ulaşabilir.

İlke olarak bu davranış biçimlerinin edinilmelerini koşullandırma ögeleriyle betimleyebilmek gerekirdi. Bununla birlikte, asıl konumuz yadsınan gereksinmelerdir. Bu yadsımanın yolaçtığı davranış sapmaları ruhbilimde koşullanmış tepkilerle açıklanması olanaksız sorunlar doğurmaktadır.

Bir koşullanmış tepkiler kuramının, dinin etkisi ve çekiciliğini açıklayabilmekteki yararı da araştırılabilir. Freud, dinin kimi aşırı gereksinmelere yapay doyum getirdiğini ve yaşamın güçlüklerine karşı bir destek oluşturduğunu düşünmekteydi. Freud'a göre Tanrı, kişinin çocukken içinde bulunduğu sevgi ve güvenlik ortamını, yetişkin duruma geldiğinde de sürdürmek için sığındığı babaca bir imgeyi içermektedir. Bu görüş, dinsel eğilimin anlamını aydınlatır. Sorun bu eğilimin, koşullandırma ögeleriyle açıklanabilir olup olmadığıdır.

Din, biçimin ve törel uygulamaların kişinin yetiştiği toplum tarafından koşullandığı gerçeğinden yola çıkarak toplumsal etkilerin çocukta ne tür izler bıraktığını incelemek olanaklıdır.

Ama temel sorun yine çozumsüz kalmaktadır: hangi gereksinmeler, kişiyi, dinin getirdiği yapay doyuma başvurmaya zorlamaktadır?

Freud, kişinin davranışlarını açıklayan birtakım mekanizmalar betimlemiştir. Örneğin, yansıtma, gerekçe uydurma, vb. bu mekanizmalar koşullandırma ögeleriyle yapılacak bir yorumu geçersiz kılabilir. Irkçı ve renkçi önyargıların oluşumunu anlamakta bir yere değin yardımcı olan bu mekanizmalar, bütün olaylarda, azınlıklar üzerine yansıtılan ve sonra da doğrulama amacıyla gerekçe uydurulan gizli kalmış kin ve korkuların varlığını ortaya koymaktadır.

Freud «belirleyici», «değişken» ve «bileşke» sözcüklerinin ruhbilimde kullanılmaya başlamasından çok daha önce kendi deyim ve kavramlarını yaratmıştır. Freud'un çalışma ve çözümlemelerinin temelini oluşturan Engelleme, Ben, Üstben, İlkelben kavramları «belirleyiciler»dir. Kişi davranışlarının dağınıkmış gibi görünen yönlerini birleştirmeleri açısından bu kavramlar belirleyici ve açıklayıcıdır. Kişi davranışlarının büyük bir bölümünün anlaşılmasını sağlamıştır.

Freud, bir gün kuramlarına sinirsel bir temel bulunacağını umut etmekte ve bilimsel birciliğe kesinlikle inanmamaktaydı. Kanımca, Pavlov'un araştırmaları bu umudun çoğalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, ruhbilim kendine özgü kurallarını oluşturmak zorundadır. Sinirsel-fiziksel bir kuram davranışın kimi mekanizmalarının çalışmasını açıklayabilir, ama kişi

gereksinmelerinin özellikleri, doyumun anlatımı veya engellemenin dile gelmesi gibi konuların aydınlanmasında yetersiz kalmaktadır. Sinirsel-fiziksel kuram; yalnızca, ruhbilim kuramlarına dayanak olarak yararlı olabilir; gelgelelim tek başına bir kavram oluşturamaz.

İKİNCİ BÖLÜM

FREUD VE MARX

5 — İLKEL TOPLUMLAR

Freud ve Marx ilkel toplumların yapısı konusunda birçok ortak görüşe sahiptirler. Her ikisi de[1] alabildiğine kuramsal görüşler ortaya atmışlardır. Konunun yapısı açısından somut kanıtlar sunmak gerçekten oldukça güçtür. İlkel insanın gelişimini düşünsel olarak somutlaştırmaktır söz konusu olan. Bu ilkel insan gelişim süresince kendisine belirli yasaklar ve cinsel kısıtlamalar uygulamıştır.

Freud kendi ilkel toplum kuramının çıkış noktası olarak Darwin'in ilkel insan topluluklarının özelliklerini içeren görüşünü benimsemiştir. Darwin insanın «başlangıçta küçük topluluklar biçiminde, her erkeğin bir kadınla, veya güçlüyse, başkalarına karşı kıskançlıkla savunduğu birçok kadınla birlikte yaşadığı»nı varsayıyordu[2]. Bu düşünceden yola çıkarak Freud, ilkel toplumun,

(1) Marksçılığın bu yönü Engels tarafından **Ailenin Kökeni** adlı kitapta önemli bir araştırma konusu olarak ele alınıp irdelenmiştir.

(2) **İnsanın Kökeni.**

tüm kadınları kendisine saklayan ve iğdiş etme tehdidiyle, gençleri cinsel isteklerini durdurmaya zorlayan, güçlü bir erkeğin yönetiminde olduğu kuramını geliştirmiştir. Bu kuram, kendisine, horanta yasağının ilkel toplumlardaki biçimiyle karmaşık sistemini ve totemciliğin kökenini açıklayabilme olanağı vermiştir. **Totem ve Tabu** adlı kitabında, ata olarak tapınılan hayvan ya da bitkiyle totemsel kısıtlamalar arasındaki ilişkiyi anlatan Freud, bu kısıtlamaların aslında atasının (veya babasının) anısını zedelememek için ilkel insanın kendi horanta isteklerine koyduğu yasağı yansıttığını ileri sürmektedir.

J. G. Frazer totemi «ilkel insanın boşinancının izini taşıyan bir saygıyla tapındığı aynı türden somut nesneler bütünü» olarak tanımlamakta ve şöyle sürdürmektedir: «Çünkü ilkel insan kendisiyle bu nesneler arasında yakın ve özel bir ilişki bulunduğuna inanmaktadır. Bu ilişki karşılıklı yararları kapsar: totem kişiyi korumakta, kişiyse toteme olan saygısını çeşitli yollardan göstermektedir; eğer totem bir hayvansa onu öldürmeyerek, bir bitkiyse koparmayarak gösterir saygısını. Totemi fetişten ayıran özellik onun yalıtılmış bir nesne değil ama bir nesneler bütünü olmasıdır; bu bütün, genellikle bir hayvan yada bitki türü, ender olarak da belli bir eşya topluluğudur[1].» Bir totem topluluğu bireyleri, bu totemin adını benimser, onun kendilerinin atası olduğuna inanırlar. Aynı kabile içinde bir çok totemsel

(1) **Totemizm ve Dıştan Evlenme.**

topluluk bulunabilir. Aynı toteme bağlı bireylerin birbirleriyle evlenmelerini ya da cinsel ilişkide bulunmalarını engelleyen sıkı kurallar vardır. Bu, totemciliğin temelini oluşturmaktadır. Totem topluluğu bireyleri, eşlerini kendi totem topluluğu dışından seçmek zorundadırlar. Bu kurala uymayan birey tüm kabile tarafından cezalandırılır. Totem olan hayvan ya da bitkiyi öldürmek ya da yemek de, şiddetle cezalandırılır; ama bu kez ceza kabile tarafından değil, kendiliğinden gerçekleşir. Böylece, sözgelimi, bir totem hayvanın farkında olmadan etini yiyen kişi hastalanır ve ölür. Freud, evlenme yasağını çiğneyenlere verilen cezanın acımasızlığı konusunda Frazer'den aldığı şu örneği vermektedir: «Güney New Galles'de yaşayan Ta-Ta-Thi kabilesinde böyle bir olayla karşılaşıldığında, erkek öldürülmekte, ama kadın ısırılmakta ve ölünceye dek mızraklarla delikdeşik edilmektedir.» (1)»

Totemi öldürmek veya yemek yasağı «totem bayramı» adıyla anılan törenlerde geçici olarak kaldırılmaktadır. Bu törenlerde tüm bireyler kutsal hayvandan (veya bitkiden) birer parça yemekte ve böylece onunla ve tüm öbür bireylerle bir ortaklık kurmaktadırlar. Daha sonra çığlıklar ve haykırışlarla kutsal hayvanın yası tutulmakta, hemen ardından totemsel tüm yasakların kaldırıldığı eğlenceler başlamaktadır. Tüm engellenen istekler bu eğlenceler sırasında özgür bırakılmakta, her türlü aşırılığı hoş gören bir «tatil ha-

(1) **Totem ve Tabu.**

vasına» girilmektedir. Bunun günumüz tatillerinin yapısını aydınlattığını düşünmektedir. Freud. Bu tatiller sırasında günlük olağan yaşantının kısıtlamaları bir yana bırakılarak her tür aşırılık hoş görülmektedir.

Burda Freud'un ilkel topluluk kuramıyla açıklamaya çalıştığı üç ana ilke vardır. Birincisi aynı totem topluluğunun bireylerinin aynı atanın soyundan geldiklerini düşünmeleridir. İkinci ilkeyi aynı totem topluluğu içinde cinsel ilişkilerin yasaklanmış olması oluşturur. Üçüncü ilkeyse totem bayramları sırasında tüm yasakların kaldırılması ve çelişkili olayların (yas ve sevinç) ortaya çıkmasıdır. Bunun açıklamasınıysa Freud şöyle yapmaktadır: «Psikanaliz, totemin aslında ata imgesi içerdiğini kanıtlamıştır. Bu, kutsal hayvanın öldürülmesi, daha sonra yas ve ardından eğlence biçiminde görülen çelişkiye bir açıklama getirmektedir. Bugün bile çocuklarımızda görülen ve kimi zaman yetişkinlikleri boyunca süregiden ataerkil karmaşanın temelindeki karşıt duygular içeren tutum, atanın yerine geçen kutsal hayvana değin uzanmaktadır.» (1)

Freud bu açıklamayla Darwin'in ilkel toplum kuramı arasında bir ilişki kurmak amacıyla, kendi deyimiyle «inanılmaz gibi görünen» ama «şimdiye değin dağınık bir biçimde bulunan olaylara bir bütünlük getiren» bir varsayım geliştirmiştir. Bu varsayıma göre, ilkel insan ailesinde, babanın kıskançlığı sonucu engellenen genç er-

(1) **Totem ve Tabu.**

kekler birleşerek onu öldürmekte ve yemektedirler. «Sert baba, bu babaerkil topluluğun üyelerince hem özenilen, hem de korkulan bir örnek oluşturmaktaydı. Onu yemekle her biri onunla özdeşleşmekte ve onun gücünün bir parçasına sahip olmaktaydı. Totem şöleni (ki belki de insanlığın ilk bayramını oluşturmaktadır) bu kıyacıl olayı anan bir bayram olabilir. Bu olay aslında bir çok şeylerin başlangıcıdır: toplumsal örgütlenme, törel kısıtlamalar, dinler...» Ama kardeşlerin babalarını öldürdükten sonra duygularının karşıt yönleri ortaya çıkmaktadır; öldürdükleri babalarını sevmişler ve ona hayranlık beslemişlerdir. Bu duygular babanın ölümüyle ağırlık kazanmaktadır; «oğullar pişmanlık duyarak suçluluk duygusuna kapılmaktadırlar. Ölü baba diriliğinde hiçbir zaman olmadığı kadar güçlü bir duruma geçmekte ve oğullar, bir zamanlar babanın engellediği şeyleri, şimdi, kendi kendilerine yasaklamaktadırlar. Babanın yerini alan totemin öldürülmesini yasaklayarak kıyayı yadsımakta ve özgürlüklerine kavuşturdukları kadınlarla cinsel ilişki kurmaktan kaçarak bu eylemin ürünlerini toplamaktan vazgeçmektedirler[1]». Bununla birlikte horanta yasağı oldukça güç gerçekleşmekteydi, çünkü her kardeş diğerlerinin karşıtı olarak ortaya çıkmaktaydı. Freud hiç değilse bir zaman için horanta ilişkilerinin sürdüğünü düşünmekteydi. Burada Engels'in **Ailenin Kökeni**'nde sergilediği görüşlerle birleşmekteyiz. Engels bir totem topluluğunun tüm kadınlarının cinsel açı-

(1) a.g.y..

dan bir başka topluluğun erkeklerine ait olduğu gerçeğini belirlemek için L. H. Morgan'ın **İlkel Toplum** adlı yapıtından aldığı «topluluk evliliği» deyimini kullanmaktadır. Morgan yaşamının büyük bir bölümünü Iroquois yerlilerinin arasında geçirmiş ve Senecas kabilesince de, kabilenin bir üyesi olarak benimsenmiştir. Temel yapıtı olan **İlkel Toplum** insan toplumunun ilkellikten uygarlığa değin gelişmesini incelemektedir. Yerliler arasında yaptığı araştırmalar sonunda insanbilimcilerin benimsedikleri exogami (dıştan evlenme) görüşünün yanlış temele dayandığını savunmuştur. Exogami bir kabile bireylerinin, başka bir kabileden kadın almak zorunda kaldıkları durumları içerirken, endogami (içten evlenme) kabile içi evlilikleri kapsamaktaydı. Daha önce exogami ve endogami olarak tanımlanan ve birbirinden tümüyle ayrı evlilik biçimleri olarak düşünülen şeylerin, Morgan, gerçekte hiç de öyle olmadığını, exogam kabileyle endogam kabile arasında bir ayrılık bulunmayıp, ilkel topluluklarda kabilenin bir tür «evlilik sınıfları»na bölündüğünü kanıtlamıştır. Bir evlilik sınıfının üyesi olan erkekler karılarını yine **aynı** kabileden ama kendi sınıflarının dışından seçmekteydiler. Böylece, kabile, bir bütün olarak düşünüldüğünde endogam, ama kabile içindeki sınıflar exogam bir özellik taşımaktaydı. Bu sınıflar, bu özellikleri açısından sözünü ettiğimiz totem topluluklarına uymaktadır.

Morgan ve Engels, evliliğin en eski biçiminde, bir topluluğun erkeklerinin bir başka toplulu-

ğun tüm kadınları üzerinde evlilik hakkına sahip olduklarını düşünmektedirler. Diğer bir deyişle bu erkeklerden biri, bu topluluktaki kadınların yalnızca belirli biriyle değil ama istediği her kadınla cinsel ilişkide bulunabilirdi. Bu durum bir «topluluk evliliği» oluşturmaktaydı. Bu evlilikten olma çocuklar, analarıyla ilişkide bulunma hakkına sahip tüm erkekleri «baba» olarak benimsemekte ve anasal topluluğun tüm kadınlarını da «anne» olarak görmekteydiler. Kendi aralarında da birbirlerini erkek ya da kız kardeş olarak tanımlamaktaydılar. Bununla birlikte, Engels'e göre, cinsel yaşam'a pek de kısıtlama koymayan bu uygulama, en eski cinsel ilişki biçimi olmaktan uzaktır. Bunu da şu şekilde belirtmektedir: «Bildiğimiz tüm topluluk evliliği biçimi türleri o denli karmaşık koşullar içermektedir ki, ister istemez daha eski ve daha yalın cinsel ilişki biçimlerinin varolduğunu ve giderek, çok daha eskiden, hayvandan insana geçişi kapsayan süreçte, ilişkileri tümüyle özgür olduğu bir dönemin bulunduğunu düşündürmektedir.» (1)

Engels şöyle devam ediyor:

«Tümüyle özgür cinsel ilişkiler deyimi ne anlama gelmektedir? Bu deyim, bugünkü yasakların geçmişte olmadıkları ve törelerin getirdiği kısıtlamaların o çağlarda daha ortaya çıkmamış oldukları anlamına gelmektedir.» (2)

Daha sonra, topluluk evliliklerinde ağırlık kazanan bu kısıtlamalar nelerdir? Anlaşıldığı ka-

(1) **Ailenin Kökeni.**

(2) **Ailenin Kökeni.**

darıyla topluluk içi evlilik yasağı horantanın engellenmesinden kaynaklanmıştır. Freud'un totemin ve exogaminin doğuşuyla ilgili kuramı doğruysa —diğer bir deyişle bu kurumlar babanın öldürülmesiyle ortaya çıkmışsa— bu kıyayla, horantaya yönelik yasakların düzenlenmesi arasında belirli bir süre bulunduğunu ve bu sürede oğulların cinsel açlıklarını özgürce doyurdukları gerçeğini kabul etmek zorundayız. Freud'un belirttiği gibi bu kısıtlamalar, hayli büyük güçlüklerle uygulanabilmiştir. Böylece, sonunda, Engels'in «tümüyle özgür olan cinsel ilişkiler» savıyla, Freud'un babanın öldürülmesini içeren savı arasında bir bağlantı kurulmaktadır.

Freud ve Engels'in görüşleri arasındaki benzerlik, —erkeklerin birbirlerine düşman olması nedeniyle gerçekleşmeyen— toplumsal birimlerin oluşması için gerekli koşullar konusunda, daha bir çarpıcıdır. Freud bu konuyu şöyle açıklamaktadır: «Kardeşler babayı öldürmek için birleşseler de, daha sonra kadınları paylaşmak sözkonusu olduğunda tekrardan karşıt duruma geçmektedirler. Her biri babayı örnek alarak tüm kadınların kendinin olmasını istemektedir. Oysa bu tutumun yol açacağı kavga, tüm topluluğun yok olmasıyla sonuçlanabilecektir. O halde kardeşler tek bir çözümle karşı karşıya kalmaktadırlar; horanta yasağının gerçekleştirilmesi ve böylece elde ettikleri kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayı yadsımaları.» (1)

(1) **Totem ve Tabu.**

Engels ise Freud'un toplumsal yaşamın denge unsuru olan engellenen eğilimler kuramını bilmeksizin şöyle yazmaktadır: «Kişiler arasında karşılıklı hoşgörü bulunması ve kıskançlığın silinmesi önemli ve daha uzun ömürlü toplulukların oluşması için birincil koşuldur. Ve hayvandan insana geçiş salt bu tür toplulukların bünyesinde olanaklıdır.» Topluluk evliliklerinin temel özelliğinin kıskançlığın bilinmemesi olduğunu, çünkü topluluktaki kadınlardan herhangi biriyle cinsel doyum sağlanabildiğini belirten Engels şöyle sürdürmektedir: «Ve gerçekten, tarihte varolduğunu tartışılmaz biçimde kanıtlayabileceğimiz ve bugün bile şurda burda rastlayabileceğimiz en eski ve en doğal aile biçimi hangisidir? Bu biçim bir topluluğun tüm erkeklerinin, bir başka topluluğun tüm kadınlarıyla ilişkide bulunduğu ve kıskançlığa hiç yer vermeyen topluluk evlilikleri biçimidir.» (1)

Böylece Engels ve Freud'un görüşlerini kolaylıkla birbirleriyle bağdaştırabiliriz. Engels'in «tümüyle özgür cinsel ilişkiler» dönemi, Freud'un tanımladığı, babanın öldürülmesinden sonraki, tüm cinsel içgüdülerin özgürce doyuma ulaştırıldığı dönemde benzerini bulmaktadır. Ve Engels, «genç erkeklerin karşılıklı hoşgörülerinin toplumun dengesi için gerekli olduğunu» belirtirken; Freud, kardeşlerin birlikte yaşayabilmeleri için horanta yasağına uymak zorunda olduklarını yazmaktadır. Sonuç olarak Engels'in topluluk evliliği kuramı, Freud'un kıskançlığın ve karşılıklı

(1) Ailenin Kökeni.

çekişmelerin bir yana bırakılarak cinsel içgüdülerin tümüyle doyuma ulaştırıldığı ilk totem topluluğu kuramıyla eşanlam taşımaktadır.

Babanın öldürülmesi kuramının temel değeri birçok çelişkili ögenin bileşkesini gerçekleştirmesindedir. Freud, kuramın kurgusal değerinin bilincindedir ve bu konuda şu açıklamayı getirmektedir: «Anlaşmazlıkları önleyebilmek umuduyla, ilişkileri ortaya koyarken olayların karmaşık yapısını tümüyle unutmadığımı ve tek amacımın dinin, törenin ve toplumun bilinen veya henüz bilinmeyen nedenlerine, psikanalitik araştırmaları sırasında yeni bir etken getirmek olduğunu, özellikle anımsatmakta yarar görüyorum.» [1]

Freud, adı geçen yapıtında kuramına yönelebilecek herhangi bir eleştiriyi de gözönüne almış ve bu eleştiriyi şöyle belirlemiştir: «Gerçekten de bir suçluluk duygusunun kuşaktan kuşağa geçerek ve son kertede eski olduğu için artık ne olduğu tümüyle unutulan bir suçu düşündürerek binlerce yıl süregeldiğini kabul ediyoruz. Babaları tarafından hor görülen bir kuşakta rastlanılmayan duygusal bir gelişmenin, babanın ortadan kaldırılmasıyla bu horgörüden kurtulan ikinci bir kuşakta ortaya çıkabileceğini de kabul ediyoruz.» [2] Kanımca böyle bir eleştiri, Freud'un daha önce geliştirdiği üstben kavramındaki ruhsal eğilimler düşüncesinde —yarım da olsa— bir yanıt bulabilir.

---

(1) **Totem ve Tabu.**
(2) **Totem ve Tabu.**

Bu kuramın göründüğü kadarıyla zayıf yanı edinilen niteliklerin soyaçekimle tüm bireylerde görülebileceği, duygusal deneylerin sonuçlarının bir kuşaktan ötekine sürüp gideceği inancına dayanıyor olmasıdır. Böylece kuram herkesce benimsenen kalıtımbilim kuramıyla doğrudan doğruya çelişkiye düşmektedir. Bununla birlikte **Totem ve Tabu** adlı kitabını yazdıktan sonra Freud, çocukla ana-babasına ilişkin görüşlerini geliştirmiş ve üstben kavramıyla da soruna yeni bir açıklama getirmiştir. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, üstben çocuğun ana ve babasıyla özdeşleşmesinden kaynaklanmakta, çocuğun bilinç düzeyinde de katı bir baba simgesiyle belirlenmektedir. Oysa babanın çocuğuna karşı bu **sert** tutumu kendi babasıyla özdeşleşmesinden kaynaklanan **kendi** üstbeninin zorlamasının bir sonucudur. Diğer bir deyişle baba da kendi babasından gördüğünü uygulamaktadır. Ve böylece üstben bir görenek taşıyıcısı olarak görev yaparken bir dizi özdeşleşmenin de yardımıyla babanın öldürülmesinin suçluluk duygusu kuşaklar sonra yeniden ortaya çıkmaktadır. Örneğin Hristiyan öğretide babaya (Tanrı) karşı yapılan ayaklanma olayından kaynaklanan suçluluk temel rol oynamaktadır. Bu günah, daha sonra oğulun kurban edilmesiyle affolunmakta ve oğul bu günahın cezasını çektikten sonra babası gibi tanrılaşmaktadır. **Eucharistic**[1] töreninde —Hristiyanlığın totem bayramı— oğulun bedeninden bir par-

(1) Katoliklerce İsa'nın kanını ve etini simgelemek üzere ekmek ve şarap kullanılarak yapılan kutsallama ayini. (Çev.)

ça yenmek yoluyla törene katılanlar babayla özdeşleşmekte ve onların kutsallığını paylaşmaktadır. Bu öğreti, Tanrı'ya karşı yapılan bu ilk ayaklanmanın suçluluk duygusunun kuşaktan kuşağa süregelmiş olmasını gerekli kılmaktadır.

Freud'un üstben kavramının bu olaya ruhsal bir açıklama getirdiği görülüyor.

Freud kuramının, cinsel ögeyi toplum örgütlenmesinde temel etken olarak vurguladığını daha önce belirtmiştik. Engels'in de toplum oluşumunda cinsel bir temelin varlığını kabul ettiği görülmektedir: «Morgan'ın asıl başarısı yazılı tarihten daha önceye dayanan bu temeli (cinsellik) ortaya çıkarmış olması ve Kuzey Amerikalıların cinsel birlikteliklerinde, en eski Yunan, Roma ve Alman toplumlarının bugüne değin çözülememiş sırların anahtarını bulmuş olmasıdır.» (1)

Ama Engels, tarihin cinsel temele dayandığı fikrini benimsemekle birlikte «cinsel ilişkilere dayanan bu gelişme, emeğin verimliliğinin artmasını sağlamaktaydı» demekte ve ekonomik ilişkilerin önem kazanarak, toplum örgütünün egemen niteliklerini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu görüş cinsel ögelerin temel işlevini yadsımaktadır, çünkü dördüncü ayırımda gördüğümüz gibi bu ögelerin içerdiği güç, başka anlatım biçimlerine yönelebilmektedir. Cinsel ilginin, emekiş mekanizmasına yönelişini, konuşmanın oluşumuyla örneklemektedir Freud. Ona göre konuşma, başlangıçta cinsel eşi çağırmak için kullanıl-

(1) **Ailenin Kökeni, 'önsöz'.**

maktayken, daha sonra iş yaparken kullanılan ritmik bir coşturuya dönüşmüştür. Freud, bu konuda, psikanalizle hiçbir ilişkisi olmadığı halde aynı sonuçlara ulaşan bir dilbilimciyi örnek verdikten sonra şöyle yazmaktadır: «İlk heceli sesler, düşünceleri duyurmak ve cinsel eşi çağırmak için kullanılmıştır. Dilin köklerinin daha sonraki gelişmesi, ilkel toplumda, işin örgütlenmesiyle birlikte yürümüştür. İş, hep birlikte ve ritmik bir biçimde yinelenen sözcük ve seslerin eşliğinde yapılmaktaydı. Böylece cinsel ilgi işe yönelmişti. Öyle ki ilkel insanın çalışmayı cinsellikle eşdeğerde bulduğu için kabul ettiği söylenebilirdi. Bu açıdan iş sırasında kullanılan sözcük iki anlam taşımaktaydı: biri cinsel ilişkiyle ilgili, öbürü bu ilişkiyi özümleyen işle. Giderek sözcük cinsel anlamından kurtulmuş ve tümüyle işe bağlanmıştır.» (1) Böylece Engels'le emek-iş mekanizmasının baskı altındaki cinsel güce bir çıkış sağlayabileceğini düşünen Freud'un görüşleri birleşmektedir. Bu baskı ve engelleme mekanizmasının incelenmesi, bu sorunu bir oranda aydınlatabilir.

Toplum tarihinde engelleme önemli bir yer tutmaktadır. Freud da, Engels de engellemenin toplum dengesi için gerekli olduğunu düşünmekteydi. Freud «kültür yaşamsal zorunlulukların itmesiyle ve içgüdüsel doyumun zararına olarak yaratılmıştır» (2) demektedir. Ama bir içgüdünün engellenmesi, onun toplum yapısını bozmayacak biçimde anlatımını sağlayacak bilinçli bir uğraş

(1) **Psikanalize Giriş.**
(2) **a.g.y..**

gereksinmesine yol açmaktadır. Cinselliği benimseyebilmiş bir toplumda, bu içgüdü bilincin kurallarıyla çelişkiye düşmeyeceği için, anlatım biçiminde bir sapma da olmayacaktır. Engels cinselliğin yasak kavramına girişiyle, iş mekanizmasının gelişmesini aynı paralelde yorumlamaktadır; bununla birlikte, doğaldır ki, Engels'in cinsellik kavramında sözkonusu olan, bilinç dışı içgüdüler değil, cinsel yaşamın görünürdeki bilinçli anlatımıdır. Bu anlatımların, sökzgelimi evlilik gelenekleri gibi, engellenen isteklere doyum getiren bilinçli ve toplumsallaştırılmış belirtiler olduğunu daha önce söylemiştim. Engels'e göre insanlığın en eski toplum biçimi olan «tam anlamıyla özgür cinsel ilişkiler» daha sonra evlilik kurumunun ortaya çıkmasıyla yerlerini daha kısıtlı uygulamalara bırakmışlardır. Böylece toplum, cinselliğin egemenliğinden çıkarak, iş mekanizmasının egemenliğindeki bir örgütlenmeye yönelmiştir. Başka bir deyişle, insan cinsel içgüdüsünü engellediği zaman çalışmaya yönelmektedir; çünkü bu engellemenin baskısı sonucu gerçekleşmektedir iş mekanizması. Kısaca, yukarıda da söylediğim gibi, bu engelleme toplumda bir denge ögesi oluşturmaktadır; ama asıl önemli olan nokta, bu ögenin çevresel olayların baskısı sonucu ortaya çıkmasıdır. Freud, engellemenin doğuşu konusundaki varsayımlarında, bunun, buzul çağının, kişileri, daha küçük ve dar bölgelerde yaşamaya zorlaması ve düşman kabilelere karşı girişilen toprak savaşında daha sağlam bir bütün oluşturmak amacıyla kabile içi çelişkilerin engel-

lenmesini gerekli kılması sonucu ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürmektedir. Böylece, gerçek bir ekonomik zorlama sonrası, kabile içi çelişkiler, çatışmalar, düşman kabilelere yönelmiştir.

Freud, engellemenin toplumsal ve ekonomik güçlüklere karşı bir tepki, bir önlem olduğu fikrini şöyle açıklamaktadır: «İnsan toplumunun temeli, son çözümlemede, ekonomiktir. Bireylerinin çalışmaksızın yaşayabilmelerini gerçekleştirebilecek olanaklara sahip olmayan toplum, onların sayısını kısıtlamaya ve güçlerini cinsel uğraştan iş mekanizmasına çevirmeye zorunludur. Sözkonusu olan, insanın ortaya çıkışından bugüne dek süregelen dirimsel gereksinmeler sorunudur.» (1)

Freud ve Marx'ın insanlığın geçmişi konusundaki kuramlarının çok varsayımsal olduğu ve bu nedenle biçimsel değer taşıyamayacağı söylenebilir. Gerçekten de birçok ruhbilimci bu kuramları katı bir biçimde eleştirmektedir. Bu eleştirilere göre, Freud ve Marx'ın kuramları insanlığın kökeni konusunda Hobbes, Rousseau ve Locke'un kuramlarıyla aynı değeri taşımaktadır; kısaca, bu kuramlar yalnızca açıklayıcı olmaları nedeniyle değer taşıyan ilginç kurgulardır. Oysa, kanımca, bu kuramlar, insanın oluşumunda son aşamayı içeren bilgilerin boşluklarını değil ama, bir önceki ya da çok daha ön aşamalardaki insan türünü kapsayan bilgilerin eksiklerini kapamaya yönelik denemeler olarak benimsendiğinde, açıklayıcı değerleri çok daha bir kesinlik kazanmak-

(1) **Psikanalize Giriş.**

tadır. Eğer dönüşüm kuramı (transformizm) bir anlam taşıyorsa, o zaman insanın «insanöncesi» bir atası olduğunu kabul etmek zorundayız. İnsana özgü niteliklerden biri, ileriyi görebilme ve gelecekteki bir çıkar uğruna hemen gerçekleştirebileceği içgüdüsel bir doyumu engelleyebilme yeteneğidir. Ama bu, günümüzün gelişmiş insanı için bile, öyle kolay bir şey değildir. O halde, anında doyum isteyen katı içgüdülere ve etkinliği az bir denetim mekanizmasına sahip insanöncesi atalar için çok daha güçtür. İçgüdüsel yaşamın denetimini ve kısıtlanmasını sağlayacak etkin bir toplumsal örgütlenmeye geçiş sürecini tahmin edebiliriz. Hayvandan insana geçişin belli bir aşamayı kapsayan bir süreçte gerçekleştiği tartışılmaz. Freud ve Marx'ın kuramları bu kanıyı sağlamlaştırmaktadır. Çünkü, kanımca, bu kuramlar, büyüyen ve giderek toplumsal bir varlığa dönüşen çocuğun aşamalarını, tarihsel ölçüt içinde yansıtmaktadır. Çocuk bu aşamalar sırasında, içgüdülerini denetlemeyi, isteklerini kısıtlayarak toplum yaşamına girmeyi, toplumsal amaçlara zarar verebilecek kişisel tutkularını yadsımayı öğrenmektedir. Freud ve Marx'ın betimlemelerinin temel değeri, ilk çocukluk döneminin ve giderek kişinin ve son çözümlemede de insanlığın deneyim ve güçlüklerini bize aktarabilmiş olmalarındadır.

6. DİN VE TÖRE

Bu kitabın yazılmasına yol açan temel düşünü, marksçı öğretinin ve psikanalizin, insan ya-

pısını incelemede birbirlerini bütünleyici yaklaşımlar olduğu görüşüdür. Psikanaliz, öznel ögeleri ve kişiyi uğraşa iten gereksinme ve güçleri vurgularken, marksçı öğreti, bu uğraşın anlatıma karışmasına yol açan dış toplum çerçevesini incelemektedir. Bu bölümde, bu bütünlemenin, din ve töre konusundaki yansımasını ve ne denli gerçek ve olağan olduğunu göreceğiz.

Önce bir konuyu belirlemek isterim. Dinsel düşünüyü koşullandıran ruhsal ve toplumsal betimlemelerden hiçbiri, Tanrı'ya, Yaradılış'a gelecekteki yaşama, vb. ilişkin dinsel savların doğru veya yanlış olduğunu kanıtlamaya yönelik değildir. Başka bir deyişle, bir inancın nedenlerini açıklamak, bizi onun haklılığı ve yerindeliği konusunda aydınlatamaz. O halde burada yalnızca dinin toplumsal ve ruhsal görünümlerini inceleyeceğiz. Dinsel gerçeklerin varlığı ve onların kanıtlanmaları konumuzun dışında kalmaktadır. Amacımız bireylerin dinsel inançlarının nedenlerini araştırmak ve bu inançlarla toplum yaşamı arasındaki ilişkiyi incelemektir.

Özellikle paranın ve ayrıcalıkların güçlü gerilim kaynakları oluşturduğu bir ortamda, birlikte yaşayan ve çalışan bireyler arasındaki ilişkileri belirlemek gerekmektedir. Bu ilişkiler, ya hükümetin uygulaması sonucu zorla, ya da onların doğal ve belki de tartışılmaz olduğu yönünde bir eğitimle belirlenmektedir. Din, toplumsal davranışların tekbiçimliliğini sağlamak konusunda önemli bir araçtır. Bu sonuca, bireylere, davranışları açısından çeşitli kurallar koyarak, yapıl-

ması ve yapılmaması gerekenler konusunda belirli kavramlar oluşturarak ulaşmakta; bu kural ve kavramlara uyulmasını sağlayabilmek için de insanüstü bir yargı ve ceza görüşü getirmektedir. Başka bir deyişle, dinler, toplumsal etkinliği «Bu şekilde davranmak zorundasınız. Zira Tanrı böyle buyurmakta. Boyun eğerseniz, daha sonra ödüllendirileceksiniz, karşı çıkarsanız korkunç bir ceza sizi beklemektedir», diyerek sağlamaktadır. Bu, dinin temel toplumsal işlevi gibi görünmektedir: insanüstü bir yargı adına davranış kurallarını uygulamak.

Dinin toplumsal etkinliği, birtakım ruhsal özelliklerin bireydeki önemi ile ilişkilidir. Bu özellikler, öncelikle, insanın varlığının anlamı, yaşamın yapısı ve amacı konularındaki tepkilerdir. Kuşkusuz bu tür sorular belirli ve kesin bir biçimde dile gelmemektedir; ama böyle bir yorum ve düşünce dizgesi yalnızca insanda görülmektedir. Din, belli bir yanıt getirmekte, bilim ve felsefe ise başka yanıtlar vermektedir.

Dinin insan yazgısı konusundaki sorulara yanıt getirdiğini söylemek yeterli değildir. Önemli olan dinin kendisine bir Tanrı, bir Yaratılış, bir Cennet veya bir Cehennem kavramı içinde sunduğu yanıtlara, bireyin neden gereksinme duyduğunu ve sonra, neden bu yanıtların, dine, toplumsal gerilimleri azaltarak, birey ilişkilerini denetleme olanağını sağladığını anlamaktır. Freud kuramı, birinci soruyu aydınlatırken, marksçı kuram ikincisine yanıt getirmektedir.

Marx, dinin, başlangıçta, doğal güçlerin insan

düşüncesindeki yansıması olduğu görüşündeydi. Doğanın saldırısına karşı çıkmak zorunda olan ilkel insan, yaşamını yöneten doğaüstü güçler bulunduğuna inanmaktaydı. Bu güçleri, yaşamını iyi ya da kötü yönden etkiliyebilecek varlıklar olarak simgelemekte; türlü dua ve kurbanlarla onları hoşnut etmeye çalışmaktaydı.

İnsanın, doğayı tanımaya ve onun saldırılarından korunmayı öğrenmeye başlamasıyla, din, giderek, nitelik değiştirdi. Doğanın saldırılarından korunan insan, bu kez toplumsal güçlerin tehdidi altına girdi: doğal güçlerin karşısında duyduğu çaresizlik yerini ekonomik ve toplumsal güçler karşısındaki çaresizliğe bıraktı. Engels bu görüşü şöyle açıklamaktadır: «Bütün dinler, insanın günlük yaşamını denetleyen dış güçlerin insan beynindeki yansımasıdır. Bu yansımada dünyasal güçler, dünya-dışı (dünya-ötesi) biçimler almaktadır... Fakat daha sonra doğal güçlerin yanı sıra, toplumsal güçler de etkinliklerini göstermeye başlamışlardır. Bu güçler, aynı bilinmezlikle ve başlangıçta, aynı anlaşılmazlıkla insanın karşısına dikilmişler ve doğal güçlerle aynı gereklilik görünümüyle onu etki altına almışlardır. Başlangıçta yalnızca doğanın gizemli güçlerini simgeleyen dünya-dışı biçimler, böylece toplumsal simgeler kazanmışlar ve tarihsel güçlerin temsilcileri durumuna gelmişlerdir... Oysa, bugünkü burjuva toplumunda insanlar, kendi yarattıkları ekonomik ilişkilerin, kendi ürettikleri üretim olanaklarının, sanki bilinmez yabancı güçler sözkonusuymuşçasına, etkisi altında bulunmaktadırlar. O

halde dinsel tepkinin varoluş nedeni süregelmekte ve buna bağlı olarak da din varlığını sürdürmektedir.» (1)

Bu marksçı sav, dinin doğuşunu, dış gerçeğin egemenlik özelliğine bağlamakta ve bu dış gerçeğin, önce doğal güçleri yansıtırken, daha sonra toplumsal güçleri içerdiğini vurgulamaktadır. Fakat bu dinsel tepkinin yoğunluğu konusunda tamamlayıcı açıklama gerekmektedir; örneğin, niçin insan çaresizliğine dış güçleri kişiselleştirerek ve sonra dua ve törenlerle tanrıların veya Tanrı'nın yardımını istiyerek tepki göstermektedir? Marksçı düşünü, dinin tepkisel niteliğini vurgulayıp, yalnızca insana özgü birtakım ruhsal mekanizmaların katkısını bilmezlikten gelmektedir. Eğer insan niteliğinde etkenlik ilkesi olmamış ve ruhsal yaşamı yalnızca çevresinin edilgin bir yansıması olmuş olsaydı, doğal ve toplumsal güçler karşısındaki çaresizliğini dini yaratarak dengelemeye çalışmazdı. Bu nedenler dinin niteliklerini belirleyen öznel ögelerin incelenmesi, bu savın bütünlenmesi ve tamamlanması açısından gereklidir. Freud savı da bunu yapmaya çalışmaktadır.

Freud, tüm dinlerde üç ortak öge bulunduğu görüşündeydi. Önce her dinde, insanın kendi doğumunu betimlemesinden kaynaklanan, Evren'in oluşumu anlatısı bulunmaktadır. İkinci olarak, her din insanı yaşamındaki güçlüklere karşı avundurarak yatıştırmakta ve ona ilerde daha

(1) F. Engels, **Anti-Dühring.**

mutlu bir yaşam umudunu vermektedir. Üçüncü olarak da, her din gelecekteki mutlu yaşama hak kazanabilmesi için insana uyması gereken birtakım kurallar getirmektedir. Din, bu üç niteliği nasıl uyarlamakta ve düzenlemektedir? Freud bu soruya yanıt getirebilmek amacıyla Evren'ci oluşumuna değin savlarla, insanın kendi doğumunun betimlediği anlatı arasında şu ilişkiyi ileri sürmektedir: «Öğretiye göre Evren, insanın benzeri olan, fakat onu güç, us, sevgi, vb. her konuda aşan bir varlık tarafından, kısaca Ülküselleştirilmiş bir üstün kişilik tarafından yaratılmıştır... çok tanrılı dinlerde bile Evren'in yaratılması yalnızca bir tek tanrıya bağlanmakta ve bu yaratıcı tanrı, erkek bir tanrı olarak görülmektedir; aslında, birçok mitolojide dünyanın yaratılışı, bir erkek tanrının, kadın tanrıyı yenmesi ile başlamakta, bu yenilgi sonucu, tanrıça cadılar ve canavarlar düzeyine inmektedir... Araştırmamız, bu yaratıcı tanrının açıkça Baba olarak tanınması gerçeğinin yardımıyla kolaylaşmaktadır. Bu gerçekten yola çıkarak, psikanaliz, burada, çocukluk dönemindeki ve çocuğun usundaki çok güçlü babanın söz konusu olduğu sonucuna varmaktadır. Birey, Evren'in yaratılışını, kendi doğumu ile açıklamaktadır.» (1)

Marx'ın ve Freud'un dine ilişkin görüşlerini şu şekilde düzenleyebiliriz: marksçı düşünüde dinin yaratılmasına yol açan nesnel öge olan çaresizlik, dış dünyanın güçlüklerine karşı bir korunma ve yöneltilme gereksinmesi doğurmaktadır.

(1) **Yeni Konuşmalar.**

Bu çaresizlik, Freud kuramına göre, çocuğun, kendisini koruyan ve yönelten babasına karşı duyduğu bağımlılığı, yetişkinler düzeyinde yinelemektedir. Fakat doğaldır ki yetişkin, babasını çocukluğundaki gibi yorumlamamaktadır: babasının da kendisi gibi, insan türünün güçsüzlüklerinden ve kısıtlamalarından etkilendiğini öğrenmiştir. O halde bir korunma umuduyla ona sığınamıyacaktır. Bununla birlikte, bilinç dışında, çocukluğundaki babasının simgesi süregelmekte ve bu simgede baba, cezalandıran ve ödüllendiren çok güçlü varlık olarak biçimlenmektedir. Sonuçta, gerçeklikten kaçtığında, bu simgeye sığınmaktadır. Dış dünyaya yansıtılan bu güçlü baba simgesi, onun korunmasını ve yöneltilmesini sağlamaktadır. Böylece birey, çocukluğunda, babasında rastladığı davranışları abartılmış bir biçimde yansıtmaktadır. Evrensel baba sınırsız güçlüdür, her şeyi bilmekte, her şeyi görmektedir; alabildiğine katı, ama bununla beraber sonsuz sevgiyle doludur. O halde din mekanizmasında, bireyin yaşamını denetleyen dış güçlerle özdeşleşen Üstben kavramını bulmaktayız. Bu güçlerin insan beynindeki kurgusal yansıması, bireyi Üstben'i dışa yansıtmaya ve sonra da orada korunma aramaya yöneltmektedir.

Bu Freud'çul marksçı yaklaşımın önemi, açıklayıcı bir güç taşımasındadır. İncelemeler göstermiştir ki, insanlar özellikle mutsuz ve kuşkulu olduklarında güçlü bir varlığın kendilerini korumasını gereksinirler. Bu açıdan, dinin çoğunlukla çocuk - ana-baba ilişkisini anımsatan bir an-

latıma yönelmesi, Tanrı'nın kimi zaman sevgi dolu iyi bir baba, kimi zaman da kesin ve katı, öfkeli bir yaratıcı olarak gösterilmesinin nedeni anlaşılmaktadır. Çünkü bu nitelikler, çocuğun babasında duyduğu niteliklerdir. Baba kimi zaman hoşgörülü ve sevgi dolu, kimi zaman da «Böyle yap, çünkü ben öyle istiyorum,» diyerek kesin bir boyuneğiş buyuran bir varlıktır.

Freud, dini, bireyin gelişimi sırasında karşılaşacağı bir nevroza benzetmektedir: «Din, ülküsel bir dünyanın yardımıyla, içinde bulunduğumuz dünyayı etkiliyebilme deneyimidir... ama bu deney başarıya ulaşma olanağına sahip değildir. Öğretisi, doğmasına neden olan çağların, yani insanlığın çocukluk çağının bilmezliğiyle oluşmuştur. Avuntuları güven vermemektedir, karşılaşılan olaylar dünyanın bir cennet olmadığını bireye öğretir.» (1)

Aynı doğrultuda, Marx, dinin kişilerde oluşturduğu umutlar konusunda şöyle demektedir: «Din, kuşku ile dolu bir varlığın yakınması, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhtan yoksun yaşam koşullarının ruhudur. Kısaca din halkın afyonudur. Halkın kurgusal mutluluğu olan dinin ortadan kaldırılması, gerçek mutluluğun doğması için ilk koşuldur.»

Başlarken, dinin ruhsal ve toplumsal niteliklerinin araştırılmasının, dinsel gerçekleri yargılayamayacağını söylemiştim. Freud ve Marx'ın dinin ruhsal-toplumsal yönlerini inceleyen sav-

(1) **Yeni Konuşmalar.**

rını benimsemiş olan birçok kişi, buna karşı bu savların kimi temel niteliklerini bilmezlikten geldiğini ileri sürebilir. Özellikle, din, yapımızın ruhsal gereksinmelerine bir doyum getirerek, bizi, Tanrı'yı ve onunla olan ilişkilerimizi kapsayan gerçeğe yöneltiyor olabilir. Ayrıca Freud ve Marx'ın görüşlerinin doğru olabileceğini, diğer bir deyişle, Tanrı'da kendi babamızdan bize yönelen korku, güven, sevgi duygularını yansıttığımızı ama bunun yeterli olmadığını, çünkü Tanrı'ya olan inancımızda yalnızca bu yansıtmanın olmadığını ve dinsel tarihin hiçbir Freudo-Marksçı savın silemeyeceği gerçeklerle dolu olduğunu söyleyenler de bulunabilir.

Verebileceğim tek yanıt, mantıksal, felsefî veya bilimsel hiçbir uygulayımın (tekniğin) bugüne değin, bu konuda gerçeği düşten ayıramadığıdır. Dinsel gerçeğin yerindeliği veya doğruluğu konusu ruhbilimciyi, toplumbilimciden daha fazla ilgilendirmektedir. Ama bu ilgi, ruhsal açıdan, inanç sahibinin kendi gerçeklerinden başka ve kendi görüşünü paylaşmayan kişilerce dile getirilen, tüm gerçekleri kurgu ürünü düşler olarak yorumlama eğilimini içermektedir. Kanımca ruhbilimci bu çelişkili gerçekler sorununu inceleme yeteneğine sahiptir. Örneğin, Freud çözümlemesi, bu dinsel gerçek duygusunun uzlaşmaz yapısını İlkelben ile Üstben'in gereksiklerinin ortak etkinliğine bağlayacaktır; çünkü İlkelben'in kesin ve uzlaşmaz bir yapıdayken Üstben karşı çıkılmaz bir yetkenin uygulayıcısı bir yapıya sahiptir.

Görülmektedir ki din konusunda Marx'ın ve Freud'un görüşleri birbirlerine çok yakındır ve her ikisi de dinin oluşum nedenlerini çocukluk çağlarına (bireyin çocukluk çağı ve insanlığın çocukluk çağı) bağlamaktadırlar.

Şimdi töre ve kuralları açısından Freud ve Marx'ın savlarını incelemeye çalışacağız.

Freud'un görüşleri, din konusundaki savından uzaklaşmamaktadır, çünkü Freud, Üstben kavramıyla, törel gereklilikleri, bilincin zorunluluklarını, İyi ve Kötü kavramlarını vurgulamaktadır. «Anabanın yasak ve buyrukları yetişkinliğe değin sürekelmekte ve bireyin törel bilincini oluşturmaktadır.» Freud, bununla törel kavramların, bir ödüllendirme ve cezalandırma dizgesi sonucu elde edildiğini anlatmak istemektedir. Çocuk «iyi» kavramını anababasının onayladığı davranışlara, «kötü» kavramını da karşı çıktıkları davranışlara bağlamayı öğrenmektedir. Çocuğun davranışı üzerinde başlangıçta dış ögeler olarak etki yapan anababa yetkesi giderek çocuğun usunda yer etmekte ve böylece bir törel sıkıdenetim oluşturmaktadır. Ama anababa da yasaklamalarında, toplumun baskılarını yansıtmaktadır. Çocuğa, içinde bulunduğu toplum kesitinin düşünce biçimlerini duygusal bir çerçeve içinde aşılamaktadır. Bu duygusal çerçeve içinde çocuk, toplumun isteklerini anababasının sevgisi açısından yorumlamakta ve, örneğin, toplumun izin vermediği bir şeyi, anababasının sevgisini kaybetme korkusu sonucu, yapmamaktadır.

Buna karşılık Marksçı öğreti, töre sorununu bu toplumsal düşünüden yola çıkarak çözümlemektedir. Toplumun sınıflara bölündüğünü gözönüne alarak, bu düşünce biçimlerinin oluşmasında sınıf çıkarının önemini vurgulamaktadır. Törel düşünün oluşumunda sınıfsal çıkarların işleri konusundaki bu vurgu, Marksçı öğretinin alabildiğine yanlış yorumlanmasına yol açmıştır.

Çok yaygın bir inanca göre, Marksçı öğreti, şu veya bu sınıfın çıkarlarını yansıtan tüm törel kavramları yadsımakta, bir sınıfın çıkarları doğrultusundaki herşeyi «iyi» olarak, bu çıkarların karşısındaki herşeyi de «kötü» olarak yorumlamaktadır. Yine bu inanca göre «iyi» ve «kötü» Marksçı öğretide hiçbir başka anlam taşımamaktadır.

Bu düşünce, Engels ve Marx'ın hemen tüm yazıları için ileri sürülmüştür. Kanımca böyle bir inancın doğmasının temel nedeni, Marx ve Engels'in eserlerinde törel çözümlemeleri oldukça üstükapalı bir biçimde yapmış olmalarıdır. Herhangi bir düşünürü değerlendirebilmek için önce onun düşünüsünün ardındaki gerçeği bulabilmek ve bu gerçeğin genel anlamının ışığında karmaşık ve ya üstü kapalı gibi görünen bölümleri incelemek gerekir. Bir yapıtın genel yorumunu, şuradan buradan alınan bölümlerden yola çıkarak yapmak her zaman olanaklıdır, ama bu yöntem çoğu kez yapıtın anlamının saptırılmasına yol açar. Bu nedenle, Marksçı töreyi, genel Marksçı öğretinin ışığında incelersek, birçok şeyin aydınlığa kavuştuğunu ve bu törenin yuka-

rıda sözü edilen toplumsal göreciliğe yolaçmadığını görürüz.

Başlangıçta, Marksçı törenin genel ve özel anlamları arasında bir ayrım yapmak gereklidir.

Genel olarak, Marksçı töre toplum yapısının bütününe yönelik bir görüşten yola çıkar. Bu görüş birçok bakımdan Aristo'nun töre kuramıyla benzeşmektedir. Aristo'ya göre, toplum, insanın doğal yaşam biçimidir; çünkü insan yapısının kendine özgü nitelikleri geliştirebileceği tüm olanakları sağlamaktadır. Toplumun dışında yaşayan insan, ya hayvandır, ya da tanrıdır.. Marx bu savın, hiç değilse ilk bölümüyle aynı düşüncededir.

Aristo'nun sorusunu yönelttiğimizde -toplumun işlevi nedir? Amacı nedir?- Marx'ın verdiği yanıt onun genel töre kuramının çözümünü vermektedir. Marx'a göre, toplum, kişinin yaşama olanaklarını bulmasını ve onun doğal güçlerin egemenliğinden kurtulmasını sağlamak zorunda olan bir kurumdur. Aristo gibi Marx da toplumun, kişinin insancıl yönlerini geliştirmesine olanak sağladığını düşünmektedir; toplumun kusursuzluğu da, olumluluğu da buradadır. Aristocu anlamda, herhangi bir şeyin işlevi, o şeye özgü olan niteliklerin anlatımında, ona özgü olan bir uğraşın tamamlanmasındadır. Eşyaları nasıl karşılaştırabilirsek toplumları da yararlılıkları açısından sıralayabiliriz. Bir dolma kalemin diğerinden daha iyi olduğunu söylerken, onun daha yumuşak yazdığını, daha fazla mürekkep aldığını düşünmekteyizdir. Bir

dolmakalemde aradığımız nitelikleri sıralıyarak en iyi dolmakalemin, bir anlamda tablosunu çiziktiririz. Aynı biçimde, bir toplumun diğerinden daha iyi olduğunu, ülküsel topluma daha fazla yaklaştığını söyleyebiliriz. Marx, sınıf savaşının yerini yardımlaşmaya bırakacağı, «bencil burjuvanın dar ufkunun» yok edileceği ve toplumun bayrağında «Herkese alabildiğince değil, herkese gereksindiği kadar» yazılacağı günden söz ederken, bu ülküsel toplumun marksçı öğretideki niteliklerini sezinliyebiliyoruz.

Marx'ın, birey için iyi olan şeyin, yüksek üretim düzeyine dayalı sınıfsız bir toplumda gerçekleşeceği düşünüsü, doğaldır ki, Aristo'nun siyasal ülküsünden oldukça farklıdır. Aristo'nun ülküsü prof. Taylor tarafından şöyle tanımlanmaktadır: «Bu ülkü, sayısı az olan, ama eğlence ve yüksek düzeyde kültür olanaklarına sahip aristokrasinin ülküsüdür. Önemli bir servete sahip olmayan ve kendi arasında büyük servet farklılıkları bulunmayan bu aristokrasi, serüven ve girişim tutkularından kurtulmuş olarak, tümüyle sanat ve bilime yönelecek ve tüm özdeksel gereksinmesi yurttaşlık hakkına sahip olmayan, yumuşaklıkla ama hiçbir gelecek olanağı verilmeden yönetilen işçi sınıfı tarafından kendisine sağlanacaktır.» Bununla birlikte, Aristo'ya büyük bir ilgi besleyen Marx, Aristo'nun bu düşünüsünün, bugünkü yaşam koşulları ışığında değil, ama kendi çağının tarihsel gerçekleri çerçevesinde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir.

Marx, birey için neyin iyi olduğundan çok,

mutluluğun toplumda nasıl gerçekleştirilebileceğiyle ilgilenmiştir. Diğer bir deyişle, onu ilgilendiren, mutluluğun soyut nitelikleri değil, ama bireyin mutluluğa ulaşmasını sağlayacak koşulların somut gerçekleştirilmesidir. Temelde bu mutluluğu, kişinin doğal ve ekonomik güçlerin egemenliğinden kurtulmasında ve Kant tarafından «çerçevesinde bireyin kendini amaç değil, araç olarak gördüğü koşullar» olarak tanımlanan koşulların ortadan kalkmasında görmekteydi. Ama daha sonra savını genişletmiş ve Kant'ı aşmıştır. Gerçekten de, bireye amaç olarak değil, araç olarak davranılması olayının aslında ekonomik koşullardan kaynaklandığını, bu koşulların, kimi insanları, zenginliklerini arttırmak, güç ve ayrıcalık kazanmak amacıyla başkalarını kullanmaya zorladıklarını kanıtlamıştır. Bu konuda «İnsanı yoksulluğa, aşağılanmaya, köleliğe, horgörüye sürükleyen tüm koşulların yok edilmesi kesin bir gerekliliktir» demektedir Marx.

Bireyin mutluluğunu doğal ve ekonomik koşulların yok edilmesinde gören bu genel düşüncenin ışığı altında, töreyi, toplumun sınıfsal yapısına bağlayan özel düşünüyü incelemek gerekir. Engels bu düşünüyü şu biçimde açıklamaktadır: «Kesin ve tartışılmaz biçimde konulmuş törel kural ve doğmaları ilke olarak benimsemeyi tümüyle yadsıyoruz(...) Kanımızca(...) geçmişteki tüm törel kurallar, son çözümlemede o toplumun belli bir zamanda içinde bulunduğu ekonomik evreden kaynaklanmaktadır. Oysa toplum bugüne değin belirli bir sınıfsal çelişki çerçevesinde ge-

lişmiştir; o halde töre, bir sınıf töresinden başka bir şey değildir.» Bu noktada Engels, törenin ideolojik niteliğini vurgulamakta, onun bir sınıfın özel çıkarlarını korumak ve doğrulamak amacıyla kullanılması olayını su yüzüne çıkarmaktadır. «Bir toplum, yöneten ve yönetilen sınıflardan oluştuğu sürece, törel kuralların uygulanması, bir sınıfın çıkarlarının korunmasıyla kısıtlı kalacak veya toplumun bir bölümü üzerinde daha bir baskıyla uygulanacaktır» görüşünü savunmaktadır Engels. Örneğin bugünkü toplumumuzda, zengin veya yoksul, her birey çalmanın kötü olduğu düşüncesindedir. Oysa, zengin bireyin içinde bulunduğu ekonomik koşullar gözönüne alındığında «hırsızlık yapma!» diyen törel kuralın onun üzerinde yalnızca biçimsel bir değer taşıdığı açıkça görülmektedir.

Töre kavramı, uygulamasında evrensellik gerektirmekte ve düşünürler genellikle evrensel kurallar oluşturmaktadırlar. Ama, Marksçı öğretiye göre bu kurallar, onların evrensel uygulamasını gerçekleştirecek temel koşullar yerine getirilinceye değin soyut ve boş kavramlar olarak kalacaktır.

Böylece Marksçı öğreti, bireyin mutluluğunu onun gelişmesini kısıtlayan maddî ve toplumsal koşullardan kurtulmasında gören bir töre kavramı getirmektedir. Ahlâkçı olarak Marx, bireyin birey tarafından kullanılmasına karşıçıkmaktadır. Bilim adamı olarak, toplumu çözümlerken, törel sorunları öne almamakta ama, bununla birlikte törel görüşü, zaman zaman açığa çıkmakta-

dır. Schumpeter'in dediği gibi: «Ekonomik kuramın soğukluğu, Marx'ın sayfalarında o denli tutkulu bir tümce zenginliğiyle çevrilidir ki, sonuçta, kendi doğasında olmayan bir sıcaklığa kavuşmaktadır.» Schumpeter, bu tutkulu tümcelerden yola çıkan bazı kimselerin, Marx'ın bilimsel bir çözümlemeci olamayacağını ileri sürebileceklerine dikkâti çekmekte, ama bu tümcelerin çözümlemenin Marx'ın değerini asla azaltmadıklarını savunmaktadır.

Marksçı törenin gerekliliklerini kabul edemeyenler, öğretinin saptırılmış ve yanlış yorumlarını yapmaktadırlar. Böyle bir örneğe, Marksçılığa törel göreciliği yakıştıran Prof. K. R. Popper'in eleştirisinde rastlamaktayız: «Marksçılığın törel ilkesi 'Geleceğin töresine uyunuz.' savsözü ile özetlenebilir.» Popper'a göre Marx kendi kendine şöyle demektedir: «Gördüğüm kadarı ile burjuvazinin yazgısı yok olmaktır. Emekçiler, ve onların töresi burjuvaziyi yıkacak ve kendi egemenliğini kuracaktır; bu gelişme kaçınılmaz gibi görünmektedir. Buna karşı çıkmak, yerçekimine karşı çıkmak gibi, deliliktir. O halde seçimimi emekçilerin ve onların töresinin doğrultusunda yapıyorum. Bu kararım, bir bilimsel ilerigörürlüğe, tarihsel ve bilimsel biliciliğe (kehanet) dayanmaktadır.» (1)

Diğer bir deyişle, Marx, sosyalizmi, yalnızca doğrulanabilir bir geleceğin parçası olduğu için istemektedir. Popper daha sonra bu doğrulana-

(1) **Açık Toplum ve Düşmanları,** cilt 2.

bilir geleceğin, Marx'ın dilediği denli iyimser olamayabileceği, ama bu durumda da Marx'ın «o halde bu geleceği gerçekleştirecek töreyi benimseyiniz» diyeceğini ileri sürmektedir. Kısaca, Popper'a göre Marksçılık törel bir gelecekçiliği, gelmekte olan iyidir düşünüsünü içermektedir.

Popper'a vereceğimiz yanıt, Marx'ın kapitalist toplumu çözümlemesine yol açan en büyük nedenin, bu toplum biçiminin bireylerinin yaşamına getirdiği kısıtlamalar olduğudur. Bu çözümlemenin yalnızca bilimsel açıdan yapılabileceği düşüncesi Popper'ı Marx'ın tüm insansal duygulardan uzak katı bir bilim adamı olduğu kanısına ve horgörüsüne itmiştir. Bu açıdan Popper, bilimin, kural bulgulamasındaki işlerinin yanlış bir yorumunu yapmaktadır. Bilim, kural bulgulamasını, insanlığa, bu kurallara karşı koymanın çılgınlık olduğunu kanıtlamak amacıyla yapmaz.

Bilimin amacı, insanlığın güçsüzlüğünü vurgulamak değil, ama doğaya karşı giriştiği uğraşta ona yardımcı olmaktır. «Acımasız» yerçekimi kuralı insanlığı yeryüzüne bağlı tutamamıştır. İnsanoğlu bu kuralı gözönüne alarak uçaklar, uzay gemileri yapmaktadır. Kuralın egemenliğini, ilişkilerini inceleyerek bu egemenliği boşa çıkaracak, kullanacak ve kural ile işbirliği yapmasını sağlayacak olanakları bulacaktır. Marx'ın ezilenler için duyduğu acıma, onu, daha tüzel bir toplum dizgesi aracılığıyla, çözümler araştırmaya yöneltmiştir. Bilimsel yapısı ise ona, toplumun insancıl ve tüzel verilerle yeniden oluşturulmasının daha gerçekçi ve usçu bir temele dayandı-

rılması için gerekli kuralları hangi yönde araştırması gerektiğini söylemiştir.

Marksçı ve Freud'çu düşünülerin töre konusunda hangi biçimde birbirlerini tamamladıkları şimdi daha iyi anlaşılmaktadır. Freud düşüncü, törel kısıtlamaları, kimi kurallara uyulması gerektiği duygusunu Üstben'in baskısına bağlamaktadır. Ama bu yeterli değildir; zira Freud'un da belirttiği gibi ruhsal gelişmede Ben'in töresi giderek Üstben'in töresinin yerine geçmektedir. Diğer bir deyişle, yetişkin birey çocukluğun duygusal gerekliliklerinden kurtularak, gerçeği incelemeye yönelmekte ve bu incelemeyle uyumlu bir töre benimsemektedir. Egosantrik gerekliliklerinden kurtulup, toplumsal uyarlamaya yönelmektedir. Evrensel bir biçimde düşünmeye, kendisinden başka kişiler için de düşünmeye, toplum bilincine varmaya başlamaktadır. Çocukluğun egosantrik duygusundan, yetişkinliğin toplum bilincine kadar ruhsal gelişimin bu tanımı, Freud'un töre kavramına getirdiği temel katkıdır. Oysa, Freud'un öğrencilerinin de açıkça gördükleri gibi, bu gelişimin tümüyle ve takıntısız gerçekleşmesi oldukça seyrek rastlanan bir oluştur. Çağdaş yaşam, bu gelişimi bozucu, saptırıcı ve tümüyle engelleyici ögeler içermektedir.

Marksçı görüşün katkısı da, törel çözümlemenin işte bu düzeyinde, toplum söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Kısaca bu düşünce törenin toplumsal içeriğini vurgulamakta ve bir toplumun, bireylerinin tüm yeteneklerinin

gelişmesini sağladığı oranda, törel açıdan, bir diğer toplumdan üstün olduğu görüşünü belirtmektedir. Birlikte ele alındıklarında, Marksçı ve Freud'çu kuramlar, bireyde töre düşüncesinin doğuşunu ve gelişmesini eksiksiz yansıtan bir bütün oluşturmaktadırlar.

7. TOPLUMSAL GELİŞİM

Marksçılık, toplumun gelişmesini belirleyen ögelerin çözümlenmesidir. Ama, yalnızca kişiler bütününün üstünde yer alan soyut bir kavram değildir toplum. Deyim, bu kişilerin aralarındaki ilişkiler bütününü de kapsamaktadır; bu ilişkileri Ginsberg haklı olarak «bireylerin aralarındaki olayları oluşturan ağ» biçiminde tanımlamaktadır. Bu toplumsal ilişkiler insanların birlikte yaşayış biçimine, aralarındaki çelişki ve çekişmelere, davranışlarını denetlemek için oluşturdukları kural ve kurumlara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle, toplumsal gelişimin incelenmesi, bizi, bireylerin davranışlarındaki, düşüncelerindeki ve eylemlerindeki değişimleri incelemeye yöneltmektedir. Yine bu nedenle, bireylerin varoluş koşullarındaki değişimlerden kaynaklanan davranış değişikliklerini inceleyen Marksçı öğreti, doğal olarak, ruhsal belirtilerle, varoluş koşulları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka öğretiyi de gerekli kılmaktadır. Bu noktayı daha ileride inceleyeceğiz. Şimdilik amacımız Marksçılığın birtakım ruhsal varsayımlar koymaya zorunlu kaldığını vurgulamaktır. Çünkü toplumun de-

ğişimlerinden kaynaklanan düşünce ve eylem biçimlerini ortaya koymaktır Marksçılığın amacı. Bu varsayımları incelemeden önce, bireyin davranışını koşullandıran dış etkenleri Marksçılığın nasıl yorumlandığını ele alacağız.

Toplumsal gelişimin Marksçı kuramı tarihsel maddecilik adıyla tanınmıştır. Bu kuramın bizi ilgilendiren yönlerini incelemeden önce kuramda yer alan birtakım deyimleri açıklamaya çalışacağım.

Bireyin varlığını sürdürme olanaklarını, yani yiyeceğini, giyeceğini, barınağını dış dünyadan sağladığı süreç Marx tarafından bir ayırım yapılmaksızın **üretim süreci, üretim biçimi** veya **üretim yöntemi** olarak adlandırılmaktadır. Bu süreç kabaca iki etken dizisini kapsamaktadır: üretim biçimi içinde kişinin işlevine ilişkin ve kimi zaman **öznel etkenler** olarak tanımlanan etkenler ve dış koşullara ilişkin **nesnel etkenler.**

Öznel etkenler, bireye doğa üzerinde etkin olmayı sağlayan ve Marx'ın **emek** olarak adlandırdığı etkenlerdir. «Emek, herşeyden önce kişiyle doğa arasında oluşan ve kişinin doğayı değiştirme ve denetleme olanaklarını araştırdığı bir süreçtir. Kişi, kendi güçlerinden biriymişcesine doğaya karşı çıkmaktadır. Kendi varlığı için gerekli sonuca ulaşmak amacıyla gövdesinin doğal güçlerini, kollarını, bacaklarını, kafasını ve ellerini harekete geçirmektedir.» (1)

Emeğin tümüyle insancıl özelliği de şu şekil-

(1) **Kapital,** Kari Marx.

de ortaya konmaktadır: «Emeği tümüyle insana özgü bir biçimde belirlemekteyiz. Bir örümcek, dokumacıya benzer bir biçimde ağını örer; ve bir arı balmumundan petekler yaparken bir duvarcıdan çok daha üstündür. Ama en kötü duvarcıyı en usta arıdan üstün kılan özellik, duvarcının yuvasını yapmadan önce onu kafasında tasarlamasıdır.» (1)

Öte yandan, öznel etkenler, üretim sürecinde kişilerin arasındaki ilişkileri, emeğin yapısını ve bölünmesini, iyelik ilişkilerini, sendika, kartel, kooperatif gibi kuruluşların yapısını, üretim eylemleriyle doğrudan ilişkili olabilecek her şeyi, kısaca, toplumun üretken eylemlerine dolaysız bağlı olan ilişkilerin tümünü kapsar.

Marx üretimin bu ilişkiler çerçevesinde geliştiğini belirtmektedir: «Üretimde kişilerin etkinliği yalnızca doğa üzerinde değil, ama aynı zamanda diğer kişiler üzerinde de görülmektedir. Belli bir biçimde işbirliği ve karşılıklı çalışma alışverişi yaparak üretmektedirler. Üretmek amacıyla, aralarında kimi ilişkiler oluşturmakta, ve yalnızca o zaman, doğa üzerindeki ortak etkinliklerinin sonucu, üretim gerçekleşmektedir.»

Kişiye bağlı olmayan nesnel etkenlerse şunlardır: **(a)** doğanın insana sunduğu olanaklar: toprak, ormanlar, su, madenler, hayvanlar vb., **(b)** iş aygıtları. Marx bu etkenleri kimi zaman **üretim olanakları**, kimi zaman da **üretken güçler** olarak adlandırmaktadır.

---

(1) **Kapital.**

Şimdi tarihsel gelişimi Marx'ın gördüğü biçimde açıklamaya çalışacağım. Marksçı öğretinin bu yönü Marx ve Engels'in yazılarında tümüyle açıklanmadığı için ister istemez yorumlamak, yazarların derin düşüncelerini açığa çıkarmak ve kesinkes açıklanmış olmaktan çok dolaylı olarak ve üstü kapalı söylenen ögeleri bulmak zorunda kalacağım.

Marx'ın tarih kuramı tarihsel süreçte ortaya çıkan ve yeni toplum düzenlerine yol açan temel değişiklikleri içerir; bu kuram öncelikle, kişilere yaşamlarını sürdürme olanağını sağlayan üretim biçiminde olagelen değişimlerin sonuçlarını inceler. Hayvanlardan farklı olarak, insanlar, coğrafî çevreleriyle ilişkilerinde edilgin değildirler. Yaşam olanaklarını bu çevreden sağlamak amacıyla aralarında işbirliği yaparlar; deney ve bulguların yardımıyla güçlerini örgütlemede daha etkin yöntemler oluştururlar; toprağı işlemeyi, alet üretmeyi, bir ormanı tarıma elverişli duruma getirmeyi, doğadan verdiklerinden daha fazlasını almayı öğrenirler. Çevre yalnızca toprağın doğal nitelikleriyle, iklimle vb... koşullanır olmaktan çıkar. Başlangıçtaki doğal çevreden kaynaklanan ve doğal koşulların sağladığından daha üstün bir yaşam düzeyi gerçekleştirmek için kişilerin güçlerini birleştirdikleri bir ekonomik çevre ortaya çıkar ve gelişir.

O halde Marksçı açıdan toplum, kişilere, yaşama olanakları sağlamak amacıyla çalışmalarında işbirliği sağlayan örgütlenme yeteneklerinin tümüdür. Kişiyi, varolma uğraşında başarı-

ya ulaştıran üretim biçimidir. Marksçı öğretinin temel noktası budur. Üretim biçimi kendi işleyişini etkin kılmak amacıyla kişilerin aralarında belirli ilişkiler oluşturmasını gerektirmektedir. İlkel toplumlar için bu sav tümüyle gerçektir. Tarımla uğraşan bir topluluğun yapısı avcı bir toplumdan, zorunlu olarak, farklıdır. O halde bu toplulukların bireyleri, yükümlülükleri ve görevleri arasındaki ilişkiler de farklı olacaktır. Genel davranış kuralları ve gelenekler bu ayrılıkları vurgular. Marksçı bir yazar olan G. Plekhanov bu konuda ilginç bir örnek vermektedir: Doğu Afrika'nın Ekvator bölgesinde yaşan Massai'ler toplumsal açıdan doğal evreden öteye geçememişlerdir. Varolma olanakları kendilerine ancak yaşamayı sağlayabilen ilkel olanaklardır. Bunun sonucu olarak Massai'ler savaşta tutsak almazlar; çünkü tutsaklar kıt kanaat kendilerine yeten yaşam olanaklarına fazladan birer yüktürler. Bu nedenle ellerine geçirdikleri tüm karşıt savaşçıları hemen öldürmeyi yeğlerler. Buna karşılık komşuları Wakamba'lar tarımsal evreye ulaşmışlar, bol ürün alabilmek için bol işgücü gereksinmektedirler. Bu nedenle savaşta tutsak almakta ve onları tarlalarda kullanmaktadırlar. Diğer bir deyişle üretim düzeyleri komşularından daha yüksek olduğu için tutsaklarına daha insancıl davranabilmektedirler. Marksçı açıdan bu konu, törel kurallarla üretim ilişkileri açısından ilginç bir ilişkiyi göstermektedir. Kalahari çölünde yaşayan Bochimans'ları içeren bir araştırma kabilenin toplumsal yapısıyla, yiyecek ve içecek kıtlığı

arasında bir ilişkiyi ortaya çıkarmıştır.[1] Bochimans'lar, bir su kaynağı çevresinde, çok küçük aile grupları biçiminde yaşamaktadırlar. Bu topluluğun bireysel boyutlarının genişlemesi yiyecek-içecek kısıtlanması anlamına geleceğinden daha büyük gruplar oluşturmaktan kaçınmaktadırlar. Topluluk öncelgesinde (hiyerarşi) avcılar, yüklendikleri görev nedeniyle, önemli bir yer tutmaktadırlar. Cinsel kuralları son kertede katıdır. Birarada yaşamanın tüm biçimleri kesinlikle yasaktır. Bu kural topluluğun sayısal artış göstermemesi zorunluluğunun doğal sonucudur. Gerçekten de ikinci bir çocuk bekleyen kadınlardan bu çocuğu doğumunda öldürmesi istenmektedir.

Yeni üretim biçimlerinin bulunması, toplumsal ilişkilerdeki katılığın giderek yumuşamasına yol açmaktadır. Materyalist açıdan yaptığı bir tarih incelemesinde Profesör Acton, üretim koşullarıyla üretim yöntem yada güçleri arasındaki ilişkinin zorunlu olarak ortaya çıkan mantıksal bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşünü balıkçılık yaparak geçinin bir topluluğu örnekleyerek açıklamaktadır; bu küçük toplulukta üretim, yalnızca tek bir kişinin kullanabileceği küçük kayıklarla gerçekleştirilmektedir: «Üreten güçler, kayıkları kullanan ya da kıyıda avlanan bireylerdir. O halde üretim ilişkileri kayıkların bir kişi tarafından denize indirilmesi, ve orada bağımsız olarak çalışmasından oluşmuştur.»

Daha sonra Profesör Acton, bireylerden bi-

(1) Elisabeth Thomas, **Zararsız İnsan.**

rinin daha büyük bir kayık yapmasıyla yeni üretim güçlerinin ortaya çıktığını varsaymakta ve şöyle sürdürmektedir: «Bu durum üretim ilişkilerinin değişmisene yol açacaktır. Çünkü yeni kayık, yönetilmesi ve ağların atılması için pek çok kişiyi gereksinecektir. Öyleyse bu yeni buluş hangi üretim ilişkilerini getirmektedir? Kanımca yeni buluştan söz ederken yeni iş ilişkilerinden söz etmekteyiz. Daha büyük bir gemi tasarlayan kişi aynı zamanda daha çok sayıda görev biçimi yaratmaktadır... Bu nedenle üretken güçler düzeyindeki yeni bir değişikliğin, **zorunlu olarak** üretim ilişkilerini de değiştireceğini belirttiğimizde bu **zorunluluk** deyimi ilginçliğini yitirmeyen bir yinelemedir. Çünkü toplumun çarklarının işleyiş biçimini ancak, üretimin yalnızca doğa ile kişiler arasındaki değil, aynı zamanda bu kişilerin birbirleri arasındaki bir ilişki olduğunu anladığımız oranda öğrenebiliriz.» (1)

Profesör Acton'un bu örneği aynı zamanda Marksçı kuramın önemli bir yönünü vurgulamaktadır. Marksçılar üretken güçler düzeyindeki bir değişikliğin üretim ilişkilerinde de değişikliğe yol açacağını kabul etmekle birlikte bu son değişikliklerin, çoğu kez, geciktiklerini savunmaktadırlar. Başka bir deyişle üretim ilişkileri bu değişikliklere anında uyamamakta ve üretim biçimlerine gecikmeyle yansımaktadırlar. Bu gecikmeyi Marksçılar, Prof. Acton'un göz önüne

(1) H.B. Acton, **Materyalist Tarih Kavramı, Aristotalik Toplum Davranış Biçimleri.**

almadığı şu önemli ögeye dayanarak açıklamaktadırlar: toplumun sınıfsal yapısı, iyelik ilkesi üzerine oturtulan toplum ilişkilerinden kaynaklanmaktadır.

Prof. Acton'un tasarladığı yalın bir toplumda bu öge önemli olmayabilir. Ama, varolan toplumsal yapının, bireylerinin bir bölümüne önemli ayrıcalıklar sağladığı karmaşık toplumlarda, üretim koşullarının üretken güçlere uyarlanması oldukça güç gerçekleşebilir. Marksçıların, üretim ilişkileriyle yeni üretken güçlerin baskısı arasındaki çelişki üzerinde önemle durmalarının nedeni budur. Örneğin Marx, kapitalist üretim biçiminin, derebeylikten kalan toplumsal ilişkiler, yerel ayrıcalıklar ve doğuştan ayrıcalıklar nedeniyle tüm olarak gelişemediğini savunmaktadır. Bu üretim biçimi; verimli olabilmesi için, başlangıçta özgür rekabet, iş gücünün özgür dolaşımı[1] ve kapitalist sınıfın siyasal hakları gibi temel koşullar gerektirmekteydi. Yine aynı biçimde Marx kapitalist düzenin ekonomik yapısının —kâr amacıyla üretim araçlarına kapitalist sınıf tarafından el konması— yeni üretken güçlerin tüm olarak kullanılmasını engellediğini, bu nedenle üretim ilişkilerinde değişiklik gerektirdiğini, giderek özel kazanç döneminden topluluğun yararları dönemine geçişi zorunlu kıldığını, çünkü böyle bir değişikliğin üretken güçlerin daha olumlu

(1) Burada söz konusu olan özgürlük, işçinin emeğini satarken hiçbir toplumsal ve ekonomik baskı altında kalmaksızın en iyi koşulu arayıp bulması için gerekli özgürlüktür. (Çev.)

yönde kullanılmasına olanak sağladığını savunmaktadır. Bu değişiklikler, üretim araçlarının iyeliğinde de değişiklikler öngördüğünden, üretim ilişkileriyle üretken güçler arasındaki çelişkiler, toplumsal grupların çatışması biçiminde somutlaşmaktadır. Başka bir deyişle bu çatışma, üretim araçlarının iyeliği biçimindeki üretim ilişkisini sürdürmek isteyenlerle, bu üretim ilişkilerini üretken güçlere uyarlamak isteyenler arasında oluşmaktadır. Toplumsal gruplar arasındaki bu çatışma, toplumsal değişimin dinamik kaynağı olan sınıf savaşıdır.

Sınıf savaşı kavramını daha kesin bir biçimde tanımlamaya çalışacağım; çünkü bu kavramın önemi, tümüyle anlaşılmadığı zaman abartılabilir, ya da tersine, azımsanabilir de.

Marx sınıfları nesnel bir biçimde ve iyelik kavramına dayanarak belirlemektedir. Böylece herhangi bir tarihî dönemde, üretim araçlarına sahip olan sınıf ekonomiyi egemenliğine almaktadır. Tarımsal toplumlarda ekonomik egemenlik büyük toprak sahiplerindedir; sanayi toplumlarındaysa fabrika sahiplerinindir bu egemenlik. Hiçbir iyeliği bulunmayan sınıflar ise, varoluş olanakları açısından iye sınıflara bağımlıdırlar. Böylece, iye olan ve olmayan sınıflar —ayrıcalıklı olanlar ve olmayanlar— arasındaki ilişki genel üretim koşullarının önemli bir ögesini oluşturur.

Engels sınıflı toplumun ortaya çıkması olayını; üretken güçlerin, temel gereksinmelere yetecek olandan daha fazlasını üretme olanağını sağlayıncaya değin çoğalması olayına bağlamakta-

dır. İleri sürdüğüne göre, ilkel toplumlarda sınıf kavramı yoktur; çünkü bu toplumlarda üretim düzeyi ancak bireyin temel gereksinmelerine yetecek kadardır. Bunun sonucu olarak, tüm bireyler hemen aynı oranda çalışıp ortak emeğin ürününü paylaşmaktadırlar. Ayrıcalıklı bir sınıfın ortaya çıkmasına olanak yoktur, çünkü böyle bir sınıfı besleyecek üretim fazlası yoktur. Bu koşullarda böyle ayrıcalıklı bir sınıfın varoluşu, çalışan bireylerin bir kısmının yiyeceğine el konacağından, topluluğun emek gücünün azalmasına yol açabilecektir. Oysa emek gücünün azalması temel gereksinmelere yetecek olandan daha az üretim sağlanması demektir; öyleyse bu temel koşul —yoksulluk— eşitliğin süregitmesini sağlamaktadır.

Engels bu olayı şöyle açıklamaktadır: «İnsanlar hayvansal dönemden çıktıkları biçimde —dar anlamda— tarih dönemine girmektedirler: yarı hayvansı, kaba, doğal güçlerin karşısında hâlâ güçsüz, kendi yeteneklerinden habersiz vb.; kısaca hayvanlar kadar yoksul ve hemen onlar kadar üretken. Bu koşullarda belirli bir varoluş eşitliği ve aile reisleri için de toplumsal eşitlik —en azından sınıfsızlık— hüküm sürmektedir.» (1)

Bu devreyi Engels **ilkel komünizm** diye adlandırmaktadır. Bununla birlikte kimi insanbilimciler, özellikle Prof. Malinovski, böyle bir devrenin varlığını yadsımaktadırlar. Yine de, Trobriand Adaları yerlileri üzerine yaptığı araştırma-

(1) **Anti-Dühring.**

da, ilkel bir komünizmi en azından çağrıştıran birtakım uygulamalara rastladığını da belirtmektedir Prof. Malinovski. Örneğin ortak iş uygulamasını şöyle anlatmaktadır: «Ortak çalışma Trobriand yerlilerinin ekonomik yaşamlarında önemli bir yer tutar. Yerleşim kulübelerinin ve yiyecek depolarının yapımında, kimi 'sanayi' ürünlerinde, mal ve eşyaların taşınmasında, özellikle ürünlerin bir köyden öbürüne taşınmasını gerektiren hasat dönemlerinde, ortak çalışma yöntemini uygularlar.»

Öte yandan Dr. Audrey Richards'ın **Hunger and Work in a Savage Tribe** adlı araştırmasına yazdığı önsözde, ilkel toplumların temel gereksinmelerini sağlamadaki ortaklık anlayışını vurgulayan Prof. Malinovski, daha sonra şöyle sürdürmektedir sözlerini: «Ve yalnızca şimdi, Dr. Richards'ın araştırmalarını tümüyle öğrendikten sonra, Malezya yerlileri konusundaki araştırmamın eksikliklerini anlıyorum. Bu kitap, yiyeceğin ilkel toplumlardaki önemi konusunda araştırmacıyı uyarması açısından insanbilim tarihinde bir olaydır.» Dr. Richards ise şöyle yazmaktadır: «En ilkel toplumlarda açlık sürekli bir olasılık, dahası doğal bir olaydır. Yiyecek arama uğraşısı topluluğun her etkin bireyinin temel uğraşısıdır. En önemli kuruluşlar ise yiyeceğin depolanması ve dağıtılmasıyla uğraşan kuruluşlardır.» Basonto kabilesini içeren araştırmalarında ise şunları yazmaktadır: «Geleneğe göre bir kabilenin yerleştiği topraklar kabile reisinin iyeliği altındadır; kabile reisi, komünist ilkeler oluşturarak

bu toprakları toprağı işleyenler ve kabile adına yönetmektedir.» Güney doğudaki Banton kabilesinin sosyo-ekonomik yapısını da şöyle anlatmaktadır: «Topluluk otlakları ve av alanlarını ortak olarak kullanmaktadır... Kabile ilişkileri, dahası aile ilişkileri ilkel ve biyolojik yiyecek gereksinmesi üzerine kurulmuştur. Ailenin bireyi olarak çocuk yiyeceğini paylaşmakta, buna karşılık aynı aile ve kandan olan kişilerden de yiyecek almaktadır. Yetişkin çağa geldiğinde, kabilenin ortak av ya da ilk ürün bayramları gibi uğraşlarına katılmakta ve böylece de yiyecek üreticisi olmağa hak kazanmaktadır.»

Sonuç olarak, insanın hayvansal dönemden aile yaşamı dönemine geçiş evresinde bir ilkel komünizm aşaması bulunduğu varsayımı pek o kadar olağanüstü değildir. Ve açlığın süregiden baskısı altında, bir ortak yiyecek araştırma uğraşı zorunlu olarak ortaya çıkarak, Engels'in **Ailenin Kökeni**'nde belirttiği gibi, karşılıklı kıskançlıkları belli bir süre için yok etmiştir.

Gelişmekte olan toplumsal birimlerin ve bunun sonucu olarak artan gereksinmelerin itmesiyle ulaşılan deneyler, bulgu ve buluşlar, belli bir güvenlik payıyla birlikte bir üretim fazlası olasılığına yol açmışlar, böylece toplumun sınıflara bölünmesinin temelini atmışlardır. Engels sınıflara bölünmenin önce kölelikle başladığını varsaymaktadır. Çalışma sığası (kapasitesi) toplumun süregitmesi için gerekenden daha fazlasını üretme olanağını sağladığında, ek bir iş gücü, bireylerin bir bölümünün çalışmaya bağımlılıkla-

rından kurtulmalarına aracı olmuştur. Engels'e göre bu ek iş gücü başlangıçta savaşlardan sağlanmaktadır: «O zamana değin savaş tutsakları bir işe yaramadıklarından öldürülmekteydiler; hattâ daha önceki çağlarda tutsaklar yenmekteydiler. Ama sonraları varılan 'ekonomik aşama'da değer kazanmışlar, öldürülmeyip kullanılmaya başlanmışlardır... Kölelik böylece doğmuştur.» (1)

Öyleyse toplumun sınıflara bölünmesi, üretken güçlerin gelişiminin belli bir evresine rastlamaktadır. Bununla birlikte üretilen zenginliklerin dağıtımında neden olduğu eşitsizlik ve ayrıcalıkların sonucu bu bölünme karşıt akımlar doğurmuştur. Bu bölünmeler, üretim biçiminin gereksinmelerine uyabildiği sürece, başka bir deyişle, gelişmekte olan üretim biçimini engellemediği sürece, karşıtlıklar gizli kalabilmiştir. Engels'e göre, aslında: «... bir üretim biçimi eğer gelişmesinin yükselme evresindeyse, bu üretim biçiminin neden olduğu paylaşımdan zararlı çıkanlar bile onu desteklemektedirler... Ama üretim biçimi varoluş nedenlerinden büyük bir bölümünü yitirmiş ise ve kendisinin yerini alabilecek bir üretim biçimi gelip kapıya dayanmış ise, paylaşımdaki eşitsizlik giderek daha fazla göze batmaktadır. (2)

Çağdaş aşamada gelişmekte olan üretken güçler ile üretim ilişkileri arasındaki temel çelişki, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki karşıtlıktan kaynaklanmaya devam etmektedir. Kapi-

(1) **Anti-Dühring.**
(2) a.g.y..

talist sınıf, kendisinden önce dağınık bir biçimde varolan üretim araçlarını toparlayarak tarihî görevini tamamlamıştır. Bugünkü yönteme ulaşılmadan önce üretim özellikle küçük ölçekte yapılmaktaydı. Üretim araçlarına sahip olan üretici, kendi hammaddesinden yola çıkarak gücünün yetebildiğince malını üretmekteydi. Bu nedenle mal kendisinindi ve çalışmasının karşılığı olan ürüne sahipti. Bu küçük sanayi biçimi 15. yüzyılın sonlarına doğru, Amerika'nın keşfi, Ümit Burnu'nun geçilmesi, Hindistan ve Çin pazarlarının ortaya çıkması sonucu ticaretin genişleyerek daha fazla üretimi zorunlu kılmasıyla son buldu. Üretim artışı, kişisel ve dağınık biçimdeki araçların toparlanarak, belirli bir üretim biçimi içinde işbirliği yapan çok sayıdaki işçiler tarafından kullanılmasıyla sağlandı: «Çıkrık yerine iplik makinası, el dokuma tezgâhı yerine mekanik tezgâh, demircinin çekici yerine buharlı tokmak ortaya çıktı; kişisel atölyenin yerini içinde yüzlerce ve binlerce kişinin işbirliği yaptığı fabrikalar aldı. Üretim araçlarında olduğu gibi, üretimin kendisi de biçim değiştirerek kişisel eylemlerden toplumsal eylemler dizgesine dönüştü; ürün ise birey ürünü olmaktan çıkarak toplumsal ürün durumuna geldi.» (1)

Üretime böylece toplumsal bir nitelik kazandıran kapitalist düzen tarihte önemli bir rol oynamıştır; ama bu sonucu toplumun büyük bir kısmını üretim araçlarından yoksun bırakarak gerçekleştirmiştir. Küçük el sanatçısının aygıtları ka-

(1) a.g.y..

pitalistlerin sanayi örgütü karşısında tüm anlam ve değerini yitirmiş, küçük patronlar ise tümüyle silinmiştir. Bu oluş, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında buhar makinasının, mekanik dokuma tezgâhının vb. bulunmasıyla daha da belirgin bir nitelik kazanmıştır. Bu sanayi devrimi, üretim araçlarına sahip olmayan bir sınıfın, emekçi sınıfının ortaya çıkmasına yol açmıştır. «Küçük sanayiciler, tüccarlar, el sanatçıları, köylüler, daha önceki sınıfların alt düzeyinde bulunan tüm birimler emekçi sınıfına dönüştüler; çünkü, bir yandan güçsüz sermaye birikimleri onlara büyük sanayinin yöntemlerini kullanabilme olanağını vermediği için büyük kapitalistlerle giriştikleri rekabette erirlerken, bir yandan da teknik düzeyleri yeni üretim yöntemleri karşısında değerini yitirdiği için uğraşılarını sürdüremediler. Öyle ki, sözkonusu emekçi sınıf toplumun her kesiminden gelenlerden oluştu.» (1)

Fakat büyük ölçekte üretim gerektiren kapitalist düzen, üretime toplumsal bir temel kazandırmakla birlikte, sanayi üretimini örgütleyerek ve denetleyerek yerini aldığı zanaatsal üretimin en belirgin özelliği olan kişisel mülkiyet özelliğini korumaktaydı.

Üretimin amacı, Orta Çağ sonlarında, üreticinin ve ailesinin gereksinmelerini sağlamaktı. Üretici kendi ürettiğini tüketmekteydi. Daha sonraları şehirdeki el sanatçısıyla kırsal alandaki köylü ürünlerini karşılıklı değiştirmeye başladı-

(1) **Anti-Dühring.**

lar. Bu değiş-tokuş belli bir işbölümünün sonucu olarak ve hiçbir örgütlenmeye bağımlı olmaksızın ortaya çıktı. Her kişisel üretici öteki üreticilerden bağımsız olarak çalışmakta ve bunun sonucu olarak da, üretimine yönelik olası isteği kesin olarak kestirememekteydi.

Kapitalist üretim biçimi üretimin bu karmakarışık niteliğini ve üretim araçlarının kişisel iyeliğini benimsedi. Doğal olarak bu iki özellik kapitalist düzende daha belirgin bir biçim aldılar; çünkü sanayi üretimi çok daha büyük sayıda mal yapımını olanaklı kılmakta ve bunun sonucu olarak, bağımsız üreticilerin malı çok daha büyük oranda satış aşamasına yansımaktaydı. «Toplumsal üretim ile kapitalist mülkiyetin arasındaki çelişki, kişisel fabrikadaki üretim örgütlenmesi ile toplumun tümünü içeren üretim düzensizliği arasında bir karşıtlık olarak ortaya çıkmaktadır.» (1)

Toplumsal üretim ile kişisel iyelik, sanayi örgütlenmesiyle toplumun düzensizliği arasındaki bu uyuşmazlık, marksçı kuramın, kapitalizmin eğilimlerini incelemesinde temel çerçeveyi oluşturmuştur. Belirli bir ağırlık taşımak durumunda olan bir varsayımsal öge, toplumsal olayların geleceğine yönelik öngörüleri görmezlikten gelemez. Kimi zaman önem taşırmış gibi görünen bir olay daha sonra, başlangıçta gözönüne alınmayan birtakım etkenler nedeniyle tüm ilginçliğini yitirebilir. Örneğin Birinci ve İkinci Dünya Savaşları buluş alanında görülmemiş atılımlara neden olmuş, üretim uygulayımlarının değişimine yol aç-

(1) a.g.y..

mıştır. İşçi eylemlerinin güç kazanması, sendika ve işçi örgütlerinin gelişmesi, işçi sınıfının toplumsal üründen biraz daha fazla pay almasını sağlamış ve Marx'a kaçınılmazmış gibi görünen yoksullaştırma sürecini, belli bir ölçüde, tersine çevirmiştir. Marx bu etkenleri tümüyle ve ayrıntılarıyla öngöremezdi. Bunun sonucu olarak da, Marx'ın yanıldığı savunuldu. Çözümlemesine dayanarak ileri sürdüğü yalın ve göreceli gelişim gerçekleşmediği için, kuramın yanlış olduğu savunuldu.(1)

Marksçı kuramı çürütmek amacıyla özellikle Keynes ve Galbraith'ın çalışmaları ileri sürülür. Oysa her ikisi de ekonomik yaşamda hükümetin, devletin etkisinin gerekliliği üzerinde önemle durmuşlardır. Çünkü ancak böyle bir etki kapitalist yatırımın yönünü belirleyici öge olan kâr arama ögesini, bir ölçüde engelleyebilir.

Gerçekte, eleştiriler, marksçı kuramı, uçağın yerçekimi kuralını çürüttüğünden daha fazla çürütmeyi başaramaz; uçağa karşın yerçekimi kuralı vardır ve uçak bu kuramın bir uyarlamasıdır. Marksçı kuramın önemi, kapitalin kişisel denetiminin ve kâr isteğinin üretimde ve dağıtımında neden olduğu düzensizlik gerçeğindedir.

Doğaldır ki, kapitalist üretimin başı bozuklu-

(1) Gerçekte Marx, kimi etkenlerin, kuramını değiştirebileceğinin bilincindeydi. Amacı, genel anlamda, kapitalist düzenin gelişim kurallarını belirlemekti. Bu konuda şöyle demekteydi: «Tüm başka kurallar gibi kapitalist düzenin gelişim kuralları da, birçok olayın itmesi sonucu değişikliğe uğrayabilir.» **Kapital.**

ğunu azaltacak çözümler tasarlamak olanaklıdır. Ve marksçı kuramı, hiç kuşkusuz, çok iyi bilen iktisatçılar, kapitalizmin ekonomik yapısını daha usçu bir yöne çevirmek amacıyla hükümetlerine devlet yatırımları, vb., gibi tasarıları sunabilirler. Bununla birlikte, hükümetler bu tasarıları, kâr isteğini engelleyecek ve toplum çıkarlarına öncelik verecek bir biçimde uyguladıklarında, bu marksçı çözümlemenin çürütüldüğü anlamına gelmez. Olsa olsa Marx'ın, ancak, kapitalistlerin bencilliği ve toplumsal sorumsuzluğu konusundaki savları duraksatılmış olur; ama kapitalist dizgenin tüm ekonomik çözümlemesi geçerliliğini korur. Keynes ve Galbraith'ın inandırmak istedikleri görüş, kapitalizmin siyasal yöneticilerinin, marksçıların düşündüğünden daha az, bencil ve daha fazla sağduyulu olduklarıdır. Bu kitabın son bölümünde, marksçı kurama yöneltilen eleştirileri daha genel açıdan ele alacağım.

Buraya değin marksçı kuramın, Marx'ın deyimiyle, toplumun ekonomik temeline değin yönünü sergiledik. Başka bir deyişle, açıklamamızda, toplumun üretken güçlerini ve bu güçlerin geliştiği kişisel ilişkiler ortamını ele almakla yetindik. Şimdiyse, bu temelden yola çıkılarak oluşturulan «ideolojik yapı» üzerinde duracağız. Bu yönelim, bizi, bireyin düşüncesi ve toplumsal ortamı arasındaki ilişki ve bu ilişkinin etkilerine değin marksçı savı incelemeye zorunlu kılar.

Üstyapıyla altyapı ekonomisi arasındaki ilişkiyi Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisi** adlı kitabında tanımlamıştır. Yukarda sözünü ettiğimiz

kavramları belirttikten sonra, Marx şöyle sürdürmektedir: «Ekonomik yapı toplumun gerçek temelidir. Bu temelin üstüne, toplumsal bilincin bir yönüyle uyuşan siyasal ve tüzel yapı oturmuştur. **Maddî yaşamın üretim biçimleri, toplumsal, siyasal ve entellektüel yaşam sürecini koşullandırır.** Kişiler yaşamlarını bilinçleriyle belirlemezler; tersine bilinçlerini toplumsal yaşamları üzerine oturturlar. Gelişimin bir evresinde, toplum bünyesinde, üretimin maddî güçleri, süregelen üretim ilişkileriyle çelişkiye düşerler. Diğer bir deyişle bu güçler o zamana değin kendilerini yöneten iyelik ilişkileriyle çalışmaya başlarlar. Daha önce üretken güçlerin gelişmesini sağlayan bu ilişkiler, bu evrede bu gelişimi engellemeye başlamışlardır. Böylece bir toplumsal devrim süreci ortaya çıkar. Ekonominin temelindeki değişim giderek tüm üstyapının değişimine yol açar. Bu değişimleri incelerken, üretimin ekonomik koşullarının, matematik bir kesinlikle belirlenebilecek, somut değişimiyle kişileri bu çelişkinin bilincine varmaya ve giderek bir çözüm aramaya yönelten tüzel, dinsel, sanatsal veya felsefî, kısaca ideolojik dışavurum arasında bir ayırım yapmak gereklidir.»

Tarihsel materyalizmi içeren yukardaki bu parçanın açıklaması, Marx'ın «belirlemek», «koşullandırmak» sözcüklerine verdiği anlamdan kaynaklanır. Maddî temelin üstyapıyı hangi anlamda belirleyebileceği veya koşullandırabileceği, Engels tarafından Marx'ın mezar taşına yazdırılan şu tümceyle açıklığa kavuşmaktadır: «Darwin'in türlerin gelişim kuramını bulması gibi,

Marx da tarihin gelişim kuramını bulmuştur. Ona varıncaya kadar aşırı bir idealizmin örtüsü altında gizlenen yalın bir gerçek Marx'la açıklığa kavuşmuştur: Kişiler; Siyasa, Bilim, Sanat, Din vb. ile uğraşmadan önce ve her şeyden önce, yemek, içmek, barınmak ve giyinmek zorundadırlar...»

Başka bir deyişle kültürel ve anlıksal bir gelişimin gerçekleşmesi için, toplumun daha önce belirli bir maddî üretim düzeyine ulaşmış olması gerekmektedir. Bir toplum kimi bireylerinin üretken olmayan uğraşılara zaman ayırabilmesini sağlamalıdır; öyleyse, bu bireylerin yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli üretim artığını da gerçekleştirmek zorundadır. Bu oluş, kimi bireylere boş zaman bırakılmasının toplumun kültürel gelişimi için gerekli olduğunu düşünen Aristo tarafından da vurgulanmıştır. Engels'in **Anti-Dühring**' de açıkladığı gibi Eski Yunan'daki tutsaklık-kölelik kurumu, toplumun sanatsal, bilimsel ve felsefî gelişiminin maddî temelini oluşturmuştur. Geniş anlamda, maddî üretim düzeyinin, anlıksal yaşamın gelişimini belirlediği görüşü, bu düzeyin, içinde anlıksal yaşamın yer aldığı sınırları çizdiği biçiminde yorumlanmalıdır; bu düzey, belli bir ölçüde, çözümlenmesi için anlıksal gelişim gerektiren sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, maddî üretim düzeyiyle anlıksal yaşam arasındaki ilişki şu gerçekte özetlenmektedir: sanatçılar, bilim adamları ve filozofların toplum yaşamına katkıda bulunabilmeleri için kendilerine yiyecek, içecek ve barınak olanaklarının sağlanma-

sı zorunludur. Bununla birlikte, ben, Marx'ın çok daha geniş ve ileri düşündüğü kanısındayım. Amacı, yalnızca, anlıksal gelişimin gerçekleşmesi için belirli bir yaşam düzeyinin zorunlu olduğunu vurgulamak değildi; bundan da öte ve daha çok, kültür biçiminin, içinde geliştiği toplumun sınıfsal yapısından doğan yaşam biçiminden kaynaklandığı gerçeğini kanıtlamak amacındaydı. Ve Marx'ın «belirlemek» sözcüğüne yüklediği özel anlam bu gerçeği içermektedir.

Genel bir yorumla, kültür —kişinin sanata, yazına, müziğe, bilime, felsefeye ilgisi— tümüyle ve özellikle insansal bir uğraşıdır. Bu uğraşı yalnızca, toplumların, kimi bireylerini üretim dışında tutabilecek bir yaşam —üretim— düzeyine ulaşmalarıyla olanaklı kılınmıştır. Daha özel bir yorumla —ki bu yorumda kültür biçimi toplum biçimiyle **belirlenmektedir**— sanat, yazın, siyasa, bilim ve din ideolojik olarak ve egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda yöneltilmektedir. Diğer bir deyişle, bir çağı belirleyen düşüncelerle o çağı yöneten grupların çıkarları arasında belli bir ilişki vardır. Bu düşünceler egemen sınıfın çıkarlarını koruyucu bir görev yüklenebilirler; öyle ki belli bir sınıfın çıkarları tüm toplumun çıkarlarıymışçasına tanımlanabilir. Bu tür bir mekanizma, Hume'un «özgür sözleşme» üzerine yazdığı denemesinde yer almaktadır: «Günümüzde hiçbir parti siyasal sistemini dayandırabileceği kuramsal veya felsefî bir sistemin desteği olmadan yaşayamaz. Bunun sonucu da tüm partilerin sürdürdükleri uygulamalarını korumayı ve gerektiğinde sığın-

mayı sağlayabilecek kuramsal veya felsefi bir sistem geliştirdikleri görülmektedir... Kimi parti hükümeti kutsallaştıracak ve böylece kıyıcı ve diktacı bile olsa, hükümeti eleştirme nerdeyse günah sayılacaktır... bir başka parti hükümeti halkın onayı ilkesine oturtarak, aslında temelde, vatandaşa, kendi onayıyla yönetime geçen bu hükümete, gerektiğinde karşı koyma hakkını veren bir 'sözleşme' bulunduğunu savunacaktır. İşte bu iki partinin kuramsal ilkeleri ve bu ilkelerin sonucu olan uygulamalar...»

Marx'ın, kültürün egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda yöneltildiği düşüncesi, Freud'un **usçullaştırma** görüşüyle bağdaşmaktadır. Gerçekten de Engels bu süreci şaşırtıcı biçimde çağdaş ve bir psikanalistin yararlanabileceği sözcüklerle tanımlamaktadır: «İdeoloji, bilinçli olduğu ileri sürülen, oysa gerçekte yanlış bir bilince sahip olan bir düşünürün yarattığı bir süreçtir. Düşünür, kendisini buna zorlayan gerçek nedenleri bilmemektedir; eğer bilecek olsa, süreç, ideolojik olamaz. Bu durumda, benzer veya yanlış nedenler oluşturmaktadır.»

Freud'un kişisel ruh yapısında bulguladığını, Marx kişi ilişkilerinin geniş ortamında ve toplum yapısında bulgulamaktadır.

Kültür yaşamının kimi yönlerinin özel birtakım ekonomik çıkarların doğrulanmasında kullanıldığı gerçeği, bu yönlerin yalnızca ekonomik birer anlam taşıdıkları biçiminde yorumlanmamalıdır. «Şu veya bu görüşün ortaya çıkmasına neden olan koşullar nelerdir. — Bu görüşün toplum

içindeki işlevi nedir?» sorusuyla «Bu görüş doğrulanabilir mi?» sorusu arasında bir ayırım yapmak gerekir. Darwin kuramının gelişmesine yol açan olayları araştırabilir ve bu kuramın, kimi zaman, toplumda güçlü ve zengin sınıfların bulunmasını doğrulayıcı bir biçimde kullanıldığını vurgulayabiliriz. Bu, kuramın, ideolojik uygulamasını gösterir. Ama temel sorun, kuramın olayları kendi yapısı ve sınırı içinde doğrulayıp, doğrulayamayacağı, diğer bir deyişle kuramın kendisinin doğru olup, olmadığı sorunudur. Önemli olan kuramın doğrulanmasıdır. Eğer sorun yalnızca olayların, kuram aracılığıyla doğrulanması olsaydı, marksçı görüş kendisiyle çelişkiye düşerdi. Çünkü böyle bir anlamda, marksçı görüş, kimi tarihsel koşulların ürünü olarak, tarihsel bir değişim içeren ve işçi sınıfının kullanabileceği kuramsal bir silah görünümündeki bir kuram sisteminden daha doğru ve gerçek olmayacaktı. Tersine yalnızca değişik koşulların ve değişik sınıf çıkarlarının bir ürünü olacaktı. Kuşkusuz, Marx'ın anlatmak istediği bu değildi.

Özet olarak, bir kuramın ideolojik yönleri —kuramın kimi toplum çıkarlarının doğrulanması ve desteklenmesi için kullanıldığı gerçeği— ile kuramı olarak kapsadığı olayları açıklayabilmesindeki veya içerdiği sorunları çözümleyebilmesindeki gücü —kısaca doğruluğu— arasında bir ayırım yapmak zorundayız.

Kanımca, Marx'ın tarihsel kuramını; ideolojik bir üstyapıyla maddî bir temel arasında kesin ilişkiler saptayan bir çözüm olarak değil; toplumsal

bir araştırmaya yaklaşım biçimi olarak yorumlamak gerekir. Engels bu noktayı açıkça ortaya koymuştur: «Ama, her şeyden önce, bizim tarih anlayışımız Hegel'ci bir yapıya yönelik bir kaldıraç değil, bir araştırma rehberidir. Tarihin her devresi değişik bir gözle incelenmeli, ayrı toplumların varoluş koşullarındaki farklılık titiz bir çalışmayla çözümlenmelidir...» Engels daha sonra kimi marksçıları eleştirerek şöyle sürdürmektedir: «bu kişiler (kimi marksçılar) tarihsel maddeci deyimini (...) yalnızca (...) karmaşık bir sistem içinde oldukça dağınık bir biçimde bulunan tarih bilgilerini olanağınca çabuk toparlamak amacıyla kullanmakta ve (...) böylece olağanüstü bir şey yaptıklarını düşünmektedirler».

Bu açıdan marksçı tarih kuramı, kişilere yaşamlarını sağlayan üretim yöntemlerinin incelenmesinin; üretim ilişkilerinin, toplum sınıflarının, iyelik hakkının araştırılmasının tarihin karmaşık yapısını çözümleyebilecek bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır. Böyle bir yaklaşımı eleştirecek çağdaş tarihçi pek yoktur. Bu konuda Prof. Butterfield şöyle yazmaktadır: «Marksçı yaklaşım bir yöntem getirmekte, tarihi genel açıdan incelemek veya tarihsel bir araştırma yapmak isteyenlere ipuçları vermektedir. Tarihi incelememiz gerektiğinde bizim de büyük bir olasılıkla uygulamak zorunda kalacağımız bir tutum belirlemektedir. Başka hiç bir yaklaşım bize bundan daha fazlasını sunamaz. Kuramın çağdaş yorumcuları bu konu üzerinde titizlikle durmaktadırlar. Başka bir deyişle belli bir olay söz konusuyken bir varsa-

yımdan yola çıkmamız gerektiğinde, marksçı yaklaşım bize ipuçları vermekte, kazmayı nereye doğru sallamamız gerektiğini söylemektedir.» (1)

İnsanın toplumsal ve ekonomik koşullanması konusunu içeren bu marksçı görüşle Freud kuramı arasındaki ilişki nedir? Freud'çu terim sisteminde Ben, İd'in dış gerçek karşısında yumuşayan, değişen bölümünü oluşturmaktadır. Bu dış gerçekse, kişi açısından, özellikle ekonomik ve toplumsaldır. Diğer bir deyişle Ben toplumsal gerçeği yansıtmakta ve İd'in istek ve zorlamalarını kısıtlayarak, toplumsal gerçeğe uyarlamaya çalışmaktadır. Marx kişi bilincinin toplumsal yaşam biçimi tarafından belirlendiğini söylemektedir. Freud kuramı bu görüşü tümüyle doğrulamaktadır ama, daha da ileriye giderek, bilinçli Ben ile toplumsal dış dünya arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığını vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle, bu ilişkide Ben edilgin değildir ve etkin bir biçimde İd'in isteklerine dış dünyada çözüm aramaktadır. Kısaca İd açısından Ben yalnızca toplumsal gerçeğin yansıması değil ama, aynı zamanda bu toplumsal gerçeği İd'in amaçlarına uyarlamaya çalışan bir mekanizmadır: toplumsal gerçek kişi bilincini oluşturur; ama aynı doğrultuda kişi bilinci de toplumsal gerçeği bilinçaltının istekleri yönünde oluşturmaya çalışır. Bu açıdan Freud'çu kuram, kişi bilincinin toplumsal gerçek tarafından oluşturulduğu konusundaki marksçı yalın gerçeği zenginleştirmekte ve genişletmek-

(1) H. Butterfield, **Tarih ve Marksist Bakış Metodu.**

tedir. Toplumsal gerçeği, salt bilinci belirleyici bir etken olarak değil ama aynı zamanda, bilincin ruhsal mekanizmaların itmesi sonucu etkilediği bir edilgin olarak da incelememiz gerekmektedir. Ben'in yararlandığı bazı mekanizmalar 4. bölümde açıklanmış ve dış gerçeğin **yansıtma, yüceltme** ve **gerekçe uydurma** gibi mekanizmalarla nasıl İd'in isteklerine uydurulduğu görülmüştür. Dış çevre açısından kişisel ruh yapısı için geçerli olan bu durum, daha geniş bir ölçüde, toplumun sınıfsal yapısı için de geçerliliğini korumaktadır. Daha önce gördüğümüz gibi egemen sınıf kendi çıkarlarını tüm toplumun çıkarlarıymışçasına gösterebilmek amacıyla nedenler uydurmaktadır. Yönetimi elinde tutabilmek ve kimi ayrıcalıklara sahip olabilmek için felsefî, dinsel, siyasal kanıtlar karmaşasından oluşan bir ideolojik yapı sistemi gerçekleştirmektedir.

Bununla birlikte, gözönüne alınması gereken bir başka öge daha vardır; çünkü Ben, İd ile gerçekler arasındaki «arabuluculuk» görevinde yalnız değildir; Üstben'i de unutmaması gerekmektedir. Freud'un dediği gibi Ben iki efendinin hizmetindedir; kişi yaşamında geleneğin ve geçerliği kalmamış bir yetkenin akıldışı etkileri Üstben'den kaynaklanmaktadır.

Toplum yaşamında yüklendiği rolü daha iyi değerlendirebilmek amacıyla, Üstben'in oluşumunu çerçeveleyen koşulları yineleyelim.

Çocuğun gerçekle ilk ilişkileri, ilk düş kırıklıkları, ilk hoşnutlukları, büyük bölümüyle, onu çevreleyen kişilerden, ana-babasından, dostlardan

vb. kaynaklanmaktadır. Kişinin önemli biyolojik özelliklerinden biri, çocukluk dönemindeki bu uzun güçsüzlük devresidir ve hiçbir toplumsal sistem bu devrenin varoluşunu engelleyemez. Bu güçsüzlük karşısında çocuğun ruhsal tepkileri, hangi ortamda olursa olsun, kaçınılmaz birtakım ortak özelliklere yol açar.

Çocuk, isteklerinin doyumunu engelleyen bir dış yetkenin gücünü kabullenmek zorunda kalır. Birçok biçimde çocuğa, kendisiyle bir yetişkin arasındaki ayrılıklar öğretilir. Ana-babasının veya yetkeyi simgeleyen tüm diğer kişilerin, kendisini dış gerçeğe uyarlamak amacıyla zorlamaları çocukta iz bırakır. Ben, daha güçlenmemişken ve İd'in buyruksal isteklerini engelleyemeyecek bir devredeyken Ben'in bir bölümü dış yetkeyle özdeşleşir ve Üstben olarak İd'in isteklerini denetlemeye ve Ben'i İd'in aşırı isteklerini engellemeye zorlamaya başlar. Daha sonra Üstben'in bu denetimi, kişiyi dış yetkeye uymaya zorlar. Bu denetim özellikle, Din'in, Devlet'in bir siyasal partinin vb. körü körüne benimsenmesinden sorumludur. Bu anlamda Üstben, geçerliğini yitirmiş toplumsal sistemleri savunan akıldışı tutuculuğa bir açıklama getirmektedir. Toplumsal yenilikçiler, kendilerine yöneltilen en güçlü eleştirinin geleneğin ölü ağırlığından, bizi geleneksel toplum kurumlarına duygusal bir biçimde bağlayan bilinçaltı mekanizmasından geldiğini bilmektedirler. Geleneksel toplum kurumları, varlıklarını açıklayan Üstben'in rolü ortaya çıkmadığı sürece, anlaşılamazlar. Çünkü, özellikleri, büyük bir oran-

da, toplumsal ve ekonomik zorunlulukların sonucu olarak belirlenmiş olsa bile, bu kurumların geçerliklerini yitirdikten sonra bile kişi davranışları üzerindeki etkileri ancak Üstben'in bilinçaltındaki işleviyle açıklanabilir.

O halde Üstben, geleneksel davranış biçimlerinin iletim aracıdır. Freud bu konuda: «İnsanlık hiçbir zaman tümüyle **bugünü** yaşamaz; Üstben'in ideolojisinde **geçmiş** varlığını sürdürmekte ve onunla birlikte ırkın ve ulusun, bugünün etkilerine ve değişikliğe son kertede ağır ayak uydurabilen gelenekleri de varlıklarını sürdürmektedir.» (1) demektedir. Marksçı kuram, geleneklerin, kurumların ve ideolojilerin egemen sınıfın çıkarlarını doğrulamak amacıyla nasıl varlıklarını sürdürdüklerini ortaya koymuştur. Ama, hiçbir biçimde çıkarı sözkonusu olmayan sınıfın **bu gelenek, kurum** veya ideolojiyi niye **körü körüne** benimsediğini açıklamamaktadır. Freud'çu Üstben kuramı bu konuya açıklık getirmektedir. Eğer Üstben'in itmesi olmasaydı, toplumsal yenilikçilerin işi çok daha kolaylaşır ve belirli toplumsal değişiklikleri gerçekleştirmek için yalnızca bu değişikliklerin toplumun sorunlarına çözüm getireceğini ve toplumun tümüne yararlı olacağını söylemek yeterli olurdu. Eğer akılcı açıklamalar, Üstben'in geçerliğini yitirmiş toplumsal kurumlara olan bağlılığından kaynaklanan tepkilerle karşılaşmasaydı, kişiler, ekonomik gerçeğin gerektirdiği toplumsal değişikliklerin zorunluluğunu kolayca anlayabilirlerdi.

---

(1) **Yeni Konuşmalar.**

Bu nedenle, toplumsal sorunlarla ilgilenen ve toplumsal bir aşamanın gerekliliğini anlamış olan kimi psikanalizciler, «Üstben Töresi»nin yerini, bir «Ben Töresi»ne bırakması gerektiği görüşündedirler. Örneğin Prof. Flugel, «ileri bir toplumbilimin» amacının, «Üstben'in katı ve bilinçsiz denetimine karşı» güçlü bir Ben geliştirmek olduğunu savunmaktadır; böylece kişi akıldışı bir yetkenin egemenliğinden kurtulacak ve sağduyusu kişiliğini daha akılcı bir biçimde denetlemesini sağlayacaktır.

Kanımca marksçı kuram, toplumsal yenilikçiye, bugünkü toplumun sorunlarının ekonomik ve tarihsel nedenleri konusunda ışık tutabilir. Yenilikçinin amacı, kişilerin toplumsal gerçek karşısında daha akılcı düşünüp davranmalarını sağlamaktır. Bununla birlikte, kişinin akıldışılığının gerçek kaynağını içeren sorular yanıtsız kaldığı sürece, davranışlarının bilinçaltı tepilerin itanıyorsa, bu bilinçaltı güçleri akılcı ve nesnel bir doğrultuya yöneltmek için daha sağlam bir temele dayanıyor demektir.

8 — DİYALEKTİK MATERYALİZM

Freud ve Marx'ın kuramları bizi, yalnız içerdikleri sorunları değil, ama aynı zamanda kişi varlığını çevreleyen tüm sorunları da yeniden gözden geçirmeye zorlamaktadır. Her ikisi de felsefenin, her şeyden önce bir «Weltanschauung», bir dünya görüşü araştırması olduğunu düşünmekteydi. Ama Freud, psikanalizi, bu dünya gö-

rüşünün oluşmasında yalnızca bir katkı olarak yorumlarken, Marx'ın amacı hem tümüyle dünyayı kapsayan ve hem de kişinin bu dünyadaki yerini saptayan bir kuram oluşturmaktı; bu amaca ulaşmak için Marx, kuramını, kişi deneylerine ve bilimsel bulgulara dayamak durumundaydı.

Marksçılar, Freud'un katkısının geçerliği konusunda kuşkulara kapılmışlardır; çünkü Freud kuramı, marksçıların fiziksel, biyolojik, toplumsal ve siyasal araştırmalardan kaynaklanarak oluşturdukları evren görüşüne pek uyarlanamamaktadır. Bununla birlikte, bu bölümde kanıtlamaya çalışacağım gibi, Freud kuramının büyük bir kısmı marksçı dünya görüşüyle uyuşurken, diğer kısmı da, bu görüşün kimi katı yönlerini düzeltmekte ve genişletmektedir.

Bir karşılaştırmaya girmeden önce, marksçı diyalektik materyalizm felsefesinin temel verilerini yinelemekte yarar görüyorum, daha sonra da bu felsefeyle Freud kuramı arasındaki ilişkiyi kanıtlamaya çalışacağım.

Her şeyden önce, materyalizm deyiminin, marksçı kuramda, halkın kullandığı (bencillik, kişisel çıkar, kabalık, kültür yoksunluğu vb.) anlamın tümüyle dışında bir anlam taşıdığını belirtmek gerekir. Marksçı kuramda materyalizm deyimi dünyanın maddî bir varlığı olduğu ve bu varlığın bize veya herhangi başka bir etkene bağlı olmadığı düşüncesini kapsar. Gerçekten de materyalist felsefenin temeli, dış dünyanın, ağaçla-

rın, dağların, evlerin bizim dışımızda varolduğu doğrulamasına dayanır.

Öte yandan marksçıların kullandığı idealizm deyimi de herhangi bir ülkü kavramının dışındadır. Bu açıdan «düşüncülük» (ideizm) deyimini kullanmak daha yerinde olur; çünkü bu deyim, bir dış dünyanın bizim dışımızda da varolduğunu yadsıyan felsefe akımlarına daha iyi uyarlanabilir. Marksçılık, idealizm deyimini, yer ve zaman niteliklerinin dünyaya özgüymüş gibi görünmelerine karşın gerçekte salt bizim düşüncemizin yansıması olduklarını savunan Kant'çı görüş için olduğu kadar, somut varlıkların yalnızca insancıl veya tanrısal birer algılama biçiminde varolduklarını savunan Berkeley'in görüşü için de kullanmaktadır. Kişinin ruh yapısının tümüyle dışında ve bağımsız bir dış dünyanın varlığını yadsıyan tüm savlar marksçılar tarafından «idealist» savlar olarak tanımlanır.

Marksçılara göre idealizm, toplumsal açıdan tehlikelidir. Dış dünyanın bizim dışımızda da varolduğu gerçeğini yadsımanın, bu dış dünyanın sebep olduğu sorunları gerçek değilmiş gibi yorumlamamıza yol açacağı görüşündedirler; çünkü, belli bir ölçüde bizim düşüncemizin yansıması olan bir dış dünyayla çarpışmak, bir gölgeyle çarpışmak anlamına gelmektedir. Burdan yola çıkarak marksçılar, idealistlerin, ilk ağızda çözüm isteyen toplumsal sorunları saptırdıkları savını geliştirmişlerdir. Öte yandan, bağımsız bir dış dünya inancı bilimsel araştırmayı körüklemektedir. Doğa, bizim bilinç ve isteğimizin dışın-

da varolduğu, aşılması gereken engeller koyduğu oranda birtakım çözümlerin araştırılmasını gerektirir. Bu sav, evrenin, yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasından daha çok önceleri de varolduğu gerçeğini vurgulayan, yerbilim, gökbilim ve diğer bilim kuramlarıyla da aynı doğrultudadır. Bilinç, ancak canlıların çok karmaşık bir düzeye ulaşmasından sonra ortaya çıkmıştır.

Görülmektedir ki, materyalist görüş savlarını oluştururken, geniş çapta günlük yaşam deneylerinden ve bilimsel bulgulardan yola çıkmaktadır. Varlıkbilim (ontoloji) açısından marksçılık sağlam bir biçimde bilime ve sağduyuya dayanmaktadır.

Bu, marksçı felsefenin yalnızca giriş bölümünü oluşturmaktadır. **Diyalektik materyalizm** biçiminde isimlendirilmesinin nedeni, evrenin birtakım dinamik gelişim özellikleri bulunduğunu ve bu özelliklerin, gelişimin **diyalektik** kuralları içinde özetlenebileceğini savunmasıdır. Marx görüşlerini anlatabilmek için Hegel'in terimlerini kullanmıştır. Bu konuda şunları yazmaktadır: «Otuz yıl kadar önce akım daha henüz ilginçliğini yitirmemişken Hegel diyalektiğinin yanıltıcı yönünü eleştirmiştim ama, tam **Kapital**'in birinci cildi üzerinde çalıştığım sıralar, bugünün kültürlü Almanya'sında iyice yüksekten atan, kendini beğenmiş, verimsiz ve hüzün dolu gelenekçi çevreler Hegel'e Moses Mendelssohn'un, Lessing döneminde Spinoza'ya davrandığı gibi yani bir 'ölü köpek'mişcesine[1] davranmaya başla-

(1) Çekinilecek hiç bir yönü kalmamış, zararsız varlık.

mıştı. Bunun üzerine, kitabımda kendimi açıkça bu büyük düşünürün öğrencisi gösterdim ve özellikle değer konusunu içeren bölümde onun anlatım biçiminden yararlandım.» (1) Marx, Hegel'in terimlerini kullandığı için oldukça eleştirilmiştir; çünkü diyalektik olarak adlandırılan kurallar, Hegel'de Marx'ın da belirttiği gibi, ortadan kaldırılması gereken birtakım karanlık noktalar içermektedir. Ama terimler ne denli garip ve yabancı görünse de Marx'ın kullanım biçimi, onların dış dünya ve insan düşüncesinin önemli kimi süreçlerinde kolaylıkla uygulanabilmesine olanak sağlamıştır.

Diyalektik materyalizm kuramının dayanak noktaları nelerdir?

Diyalektik materyalizm kuramı 19. yüzyılda, özellikle, dünyanın sürekli bir aşamalar zincirinin ürünü olduğu düşüncesinin iyice yayıldığı sıralarda gelişmşitir. Katı ve yadsınmaz bir takım verilerden yola çıkan Eski Yunan mantığının, evrenin sürekli gelişme ve değişme özelliğini açıklamaya yetmeyeceği görülmüştür. Bu mantıkta, Aristo, her şeyi açıklamak için yeterli ve üç kuralı kapsayan bir çerçeve oluşturmuştur ve bu üç kural 19. yüzyıl başlarına değin hiç bir biçimde eleştirilmemiştir.

İlk kural incelenmesi gereken varlığın kimliğini, niteliğini belirlemektedir. Bu varlığı dış çevreden soyutlamakta ve «A» nın kendisini çevresindeki her şeyden ayıran ve özgürleştiren bir-

(1) Karl Marx, **Das Kapital**, «İkinci Basımın Önsözü».

takım nitelikleri olduğunu söylemektedir. Bu kural «kimlik» kuralı olarak tanımlanır. Çelişki kuralı olarak adlandırılan ikinci kural «A» nın yalnızca «A» olduğunu, başka bir şey olamayacağını —«A», «B» değildir— vurgulamaktadır. Üçüncü kural çelişki kuralını bütünlemekte ve «A» ile «B» arasında hiçbir uzlaştırıcı çözüm bulunmadığını belirtmektedir. Böylece nesneler katı bir biçimde birbirlerinden ayrılarak, belli kalıplardan yaratılmışcasına incelenmektedir.

Bununla birlikte, son kertede karmaşık varlık biçimlerinin, aslında daha yalın varlık biçimlerinden kaynaklandığı gerçeğinin ortaya çıkması ve kutsal bir yaratılış ürünü olduğu sanılan şeyin de aslında uzun bir aşamalar zincirinin sonucu olduğunun kanıtlanması, bu olayları açıklayabilecek bir mantık çerçevesinin oluşturulmasını gerekli kılmıştır.

Hegel 19. yüzyılda aşama ve gelişme kuralarına daha iyi uyarlanabilecek bir mantık sistemi oluşturmuştur.

Bu sisteme yunancadan aldığı «diyalektik» adını veren Hegel böylece, Eski Yunan'da çelişkili düşüncelerin çatıştığı ve sonucunda gerçeğin daha iyi çerçevelenmesini sağlayan bir çelişkiler bütünlemesinin ortaya çıktığı tartışmalarını çağrıştırmak istemektedir. Ona göre tüm aşamaların gerçek kaynağı çelişkili ögelerin çatışmalarındadır. Her nesnenin bir geçiş sürecinde ve giderek değişmekte olduğunu savunarak Aristo mantığının yetersizliğini vurgulayan Hegel «A»nın «A» olduğunu kabul etmekte, ama aynı

süreçte «A»nın dışında ve farklı bir niteliğe doğru değişmekte olduğunu da belirtmektedir; çelişkili yönlerinin gelişimi sonucu «A» yeni varlık biçimlerine doğru yönlenmektedir.

Hegel çelişkiyi, negatif biçimde isimlendirirken, bu çelişkinin gelişmesini sağlayan nesneleri de pozitif olarak tanımlamaktadır. Çelişkinin düzeltilmesi sonucu ortaya çıkan bileşimiyse **olumsuzluğun yadsınması** biçiminde belirlemektedir.

Bu süreç, **sav, karşısav** ve sürecin yeni bir gelişim düzeyine geçişini sağlayan **bileşim**'den oluşmaktadır.

Bununla birlikte Hegel (sözcüğün marksçı anlamıyla) bir idealisttir. Gelişme ve aşama sürecini sonsuzluktan bu yana varolan ölümsüz bir **Düşünce**'nin bir **Mutlak Gerçek**'in ürünü olarak yorumlamakta ve somut dünyayı bu Düşünce'nin yarattığını kabul etmektedir; Hegel'e göre, dünyanın gelişimi, bu Düşünce'nin kendini kanıtladığı evreleri oluşturmaktadır.

Gerçek dünyadaki çatışma ve çelişki süreci, bu Mutlak Gerçek'in varlığını evre-evre kanıtlamaktadır. Bir evre taşıdığı çelişkilerin yaşlanması sonucu geçerliğini yitirdiğinde, gerçek dışı olmaktadır. Hegel'e göre **Gerçekdışı** böylece Mutlak Gerçek'in koyduğu zorunlulukları yadsıyarak, aklın karşıtı bir nitelik almaktadır. «Gerçek olan her şey akılcıdır ve akılcı olan her şey de gerçektir.»

Zamanla Hegel'in öğrencileri arasında Genç Hegel'ciler olarak adlandırılan bir grup oluşmuş

ve bu grup Hegel felsefesinin, tutucu çevreler tarafından kullanılmasına karşı çıkmıştır. Gerçekten de o çağın Prusya yönetiminin savunucuları Hegel'in «Gerçek olan her şey akılcıdır» savını kullanarak bu yönetimin gerçek olduğunu, o halde akılcı olduğunu ve çağı için en iyi yönetim olduğunu ileri sürmüşler ve bu yönetimin varlığını aklama yollarını aramışlardır.

Engels'in Feuerbach konusundaki kitabında da kanıtladığı gibi, bu, Hegel düşüncesinin saptırılmasıdır; çünkü Hegel'ci anlamda, bir şeyin gerçekliği o şeyin varoluşundan değil; ama gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Eskidiğinde ve bu nedenle gerekliliğini yitirdiğinde, nesne, gerçekliğini de yitirmekte ve gerçekdışı olmaktadır.

Marx, Hegel diyalektiğini gerçek dünyayı, düşüncenin dışında ve bağımsız olarak varlığını sürdüren dünyayı çözümlemek amacıyal kullanmıştır. Kendi kullanım biçiminin, Hegel'inkinin tümüyle karşıtı olduğunu ileri sürmektedir: «Hegel'e göre düşünce süreci —ki Hegel Saltık Düşünce adını vererek bağımsız bir nesne durumuna sokmaktadır— gerçeğin demiurgos'udur[1]; gerçek yalnızca düşüncenin dışarıya yansımasıdır. Oysa benim için düşünce süreci, tam tersine, gerçeğin insan beyninde yansımasıdır... Hegel'de diyalektik ters işlemektedir. Yanıltıcı maskenin altında gizlenen akılcı kaynağı bulabilmek için onu ayakları üstünde doğrultmak gerekir.[2]»

Marx diyalektik gerçek konusundaki görüş-

(1) Platon felsefesine göre evreni düzenleyen tanrı. (Çev.)

(2) Karl Marx, **Das Kapital**, s. 27.

lerini hiçbir kitabında tümüyle geliştirmemiştir. En bellibaşlı kitabında Hegel'in terimlerinden, kendi deyimiyle «yararlandığını» söylemektedir. Engels ve daha sonra kimi marksçılar, marksçı diyalektiği daha ayrıntılı ve daha bütünüyle açıklamışlardır. Aşağıdaki açıklamalarda özellikle onların çalışmalarından kaynaklanmıştır.

Diyalektik materyalizm, her şeyden önce, gerçeğin değişken niteliğini vurgulamaktadır. Engels «Her yapı, en küçüğünden en büyüğüne, kum taneciğinden güneşe değin her varlık, varolma ve giderek varlığını yitirme biçiminde gelişir; sürekli bir değişim, devinim ve gelişme durumundadır» demekte ve her varlığın ortak yönlerinden, birbirleri arasındaki bağımlılıktan söz etmektedir. Her varlık başka varlıklara oranla, başka varlıklardan yola çıkılarak incelenmelidir. Doğal olarak kimi oranlar diğerinden daha güçlü olacaktır ve güçlü olanları diğerlerinden ayırmak bilimin görevidir. Varlıkları veya nesneleri değişken görünümleri altında diğer varlık veya nesnelere oranla incelemek, diyalektik düşüncenin temel ögesini oluşturmaktadır. Diyalektik materyalizm, bu açıdan, bilimsel araştırmanın özel kimi alanlarında rastlanan değişikliklerin genel yapısını inceleyen bir araştırma olarak tanımlanabilir. Gerçeğin bu değişken niteliği, diyalektik materyalizmin **değişimin evrensel kuralları** biçiminde tanımladığı üç temel akıma yolaçmaktadır.

Bu kuralları belirlemek ve açıklamak için Marx ve sonra marksçılar Hegel'in terimlerini

kullanmışlardır. Ama bu karmaşık terim sisteminin bizi ters yorumlara sürüklemesinden kaçınmak gerekir. Çünkü ilerde kanıtlamaya çalışacağım gibi bu kurallar, çoğu kez hem günlük yaşamda, hem de bilimsel araştırmalarda rastlanılan değişimlerin özel niteliklerini genelleştirmektedir. Hegel'ci kalıplarından çıkarıldığında bu kurallar, evrendeki değişikliklerin yapısının, yönünün ve sonuçlarının akılcı bir özeti olarak yorumlanabilir, ilk kural **niceliğin niteliğe dönüştürülmesi** kuralıdır; ikincisi **karşıtların birliği**, uçuncusuyse **olumsuzlamanın olumsuzlanması** kurallarıdır. Bu üç kural birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır ve yalnızca tanımlama amacıyla birbirlerinden ayrı olarak incelenebilirler.

Niceliğin niteliğe dönüşmesi kuralı evrende oluşagelen çok çeşitli değişiklikleri kapsar. Bu kurala göre nicel ve nitel olmak üzere iki tür değişiklik vardır. Bir kum yığınına biraz daha kum eklediğimizde bu nicel bir değişikliktir; kum özgün nitelikleriyle kum olarak kalmakta salt sayısı artmaktadır. Onu tanımlamak için yeni bir deyim, ad ya da terim kullanmamıza gerek yoktur. Buna karşılık, kimi değişiklikler yeni nitelikler ortaya çıkararak yeni birtakım tanımlama, deyim, ad veya terimleri gerektirirler; nesneye sayısal olarak belirleyemeyeceğimiz birtakım yeni nitelikler kazandırırlar. Nicel değişikliklerle, nitel değişiklikler arasındaki ilişki çoğunlukla bu noktada ortaya çıkmaktadır. Anlaşıldığına göre nitel değişiklik, nicel değişiklik içinde olagelen bir mekanizma sonucu gerçekleşmektedir. Öyle

ki değişiklik nicelken, nitel bir görünüm kazanmaktadır. Sürekli bir nicel değişim birikimi varken, birden bu birikimin sürekliliği sona ermekte ve bir ya da birçok yeni nitelik ortaya çıkmaktadır.

Bu nicel-nitel sürecini açıklayabilmek için çoğunlukla suyun donması, buzlaşması örnek verilir. Su nicel bir ısı değişikliğine uğradığında buzlaşmaktadır. Ama bu buzlaşma suyun yavaş yavaş katılaşması biçiminde değil, gereken ısıya ulaşıldığında birdenbire buzlaşması biçiminde gerçekleşmektedir. Olağan büyüme ve gelişme sürecinde de nicel değişikliklerden kaynaklanan nitel değişikliklere rastlanmaktadır. Bir meşe küçük bir kozalaktan kaynaklanarak bir ağaç olur ve bu ağaç dev bir kozalak değildir. İnsan için de aynı şey geçerlidir: yaşamı, daha sonra nicel ve nitel olarak gelişecek olan bir hücre birleşiminden kaynaklanır. Nicel değişiklikler sonusu ortaya çıkan nitelikleri kapsayan önemli nokta onların nicel değişikliklerle özdeşleşemeyeceği ve salt bu değişikliklerle açıklanamayacağıdır. Bunun dışında «birşeyler» daha vardır ve nicel değişiklikleri içeren araştırmalar bu «birşeylerin» ne olduğunu tümüyle anlamamıza olanak vermemektedir. Kanımca bu konu tüm bilimsel araştırmalar için geçerlidir.

Nicel-nitel kuralının anlamını ve kapsamını bulmak pek güç değildir. Bu kural, gerçek yaşamda rastlanılan bu iki tür değişiklik arasındaki ilişkinin yapısına yönelik bir genel bakıştır. Öte yandan böyle bir kuralın varlığı, belli bir evre-

de oluşacak tüm nicel değişikliklerin kesinlikle nitel değişikliklere yol açacağı anlamına da gelmez. Kimi durumlarda yalnızca bir nicel değişiklikler sistemi sözkonusudur. Örneğin güneş sisteminin oluşup gelişmesinde böyle bir sistem görülmektedir. O halde tüm nicel değişikliğin kaçınılmaz bir biçimde nitel değişikliği getireceğini savunamayız. Yalnızca, nicel-nitel değişiklik oranının sık oluşunun bir genellemeye temel olabileceğini, nicel değişikliklerin, nitel değişikliklere yol açma eğiliminde olduklarını ve ortaya çıkan niteliklerin de nicel değişikliklerle özdeşleşemeyeceğini söyleyebiliriz. Kimi araştırmacılar yeni nitelikleri, önceki nicel değişikliklere dayanarak açıklamaya çalışmışlar ama çoğu kez başarısızlığa uğramışlardır. Örneğin ruhbilimde, ruhsal süreçleri bir önceki fizyolojik süreçlerden yola çıkarak açıklama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Tanınmış iki Amerikalı davranışçı olan Clark C. Hull ve E.C. Tolman da «bugün bütün ayrıntılarıyla bilinen sinir sisteminin fizyolojik ve anatomik tanımıyla kitle davranışını içeren yeterli bir kuramın oluşturulması için gerekli tanım arasındaki uzaklığın aşılmaz olduğunu» kabul etmişlerdir. Tolman böyle bir uzaklığın varlığını şu tümceyle doğrulamaktadır: «Davranış belirli ve kendine özgü nitelikleri olan yeni bir oluştur.»

Görülmektedir ki, nicelin nitele dönüşmesi, geniş bir ölçüde bir genel kural olarak kabul edilmektedir. Bu genellemenin birçok alanda bilimsel araştırmalarla doğrulanmış ve hiçbir tar-

tışmaya yolaçmayan bir genelleme olduğu da açıktır.

Karşıtların birliği kuralı ilk kuraldan yola çıkmakta ve nicelin nitele dönüşmesinin dinamiğini Hegel'in kuruluş, savaşım ve karşıtların değişim sürecindeki dağılımı kavramlarına dayanarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu kurala göre incelenebilen her şey karşıt ögelerin, olumlu ve olumsuz etkenlerin değişken bir bileşimidir. Etkenlerin bir bölümü nesneyi aynı biçimiyle sürdürmek isterken, diğer bir bölümü yeni bir biçime doğru itmektedir. Bu çatışma durumu, nicel düzeyden yola çıkarak nitel düzeye değin yükselecek olan bir iç devinime yol açmaktadır. Kural, nesnelerin öncelikle süreç oldukları, doğdukları, ve durmaksızın yeni varlık biçimlerine doğru değişim içinde bulundukları düşüncesiyle sıkısıkıya ilişkilidir.

Nicelin nitele dönüşmesi kuralı gibi, karşıtların birliği kuralı da sağduyuya dayanmaktadır ve sayısız bilimsel araştırmalar kuralı doğrulamaktadır. Örneğin fizik varlıklar ortamı, yapısında, tüm biçimleriyle karşıt güçlerden oluşan bir dengeye dayanmaktadır. Varlıkların gövdesinde temel süreçler, yapıcı anabolik unsurlarla yıkıcı katabolik unsurlardan oluşan karşıt süreçlere dayanmaktadır: en yalın devinim bile, geren kaslarla bükücü kasların çatışmasından kaynaklanmaktadır.

Diyalektik materyalizmin asıl ilginç noktası, aşama ve gelişme süreçlerinde çatışmanın, veya

kuramda kullanılan deyimle, çelişkilerin oynadığı rolü ısrarla vurgulamasıdır. Karşıtların birliği, karşıt etkenlerden oluşan bir sistemden de öte, devinim, gelişim ve aşamaların kaynağını oluşturan bir çatışmadır. Örneğin yeryüzünde yaşamın ortaya çıkması böyle bir iç çatışmadan kaynaklanan bir gelişim sürecine dayanmaktadır. Belli bir evrede güneş sistemi yanmakta olan bir gaz kütlesiyken, bir bölümünde karşıt soğuma ve katılaşma sürecinin ortaya çıkması, canlı organizmaların oluşması için gerekli ortamı sağlamıştır.

Bununla birlikte karşıtların birliği kuralı özellikle toplumsal gelişim alanında çarpıcı bir nitelik almaktadır. Tarih, marksçılara göre, üretken güçlerle üretim koşulları arasındaki çatışmadan kaynaklanan bir devinimdir. Bu süreci Engels şöyle açıklamıştır: «Tüm ilkel toplumlar başlangıçta toprağı ortaklaşa kullanmışlardır. Belli bir ilkel evreyi aşan toplumlarda bu ortaklık, tarımın gelişim sürecinde, üretimi kösteklemeye başlamıştır. Böylece, birçok ara evreden sonra, bu ortaklık yıkılmış ve özel mülkiyet ortaya çıkmıştır, ama özel mülkiyetin sayesinde varılan ileri tarım düzeyinde, giderek —ve ilk sürecin tersine— bu özel mülkiyet üretimi engellemeye başlamıştır. Özel mülkiyetin yadsınması, yıkılması ve ortak mülkiyete dönüşmesi bir zorunluluk olmaya başlamıştır. Bununla birlikte bu zorunluluk eski ilkel ortak mülkiyet biçiminde değil, daha ileri, daha gelişmiş üretimi engelleyici tüm etkenleri yok eden ve tüm kimyasal ve

mekanik bulgulardan yararlanan bir ortak mülkiyet biçimindedir.» (1)

Görülmektedir ki, ilkel ortak mülkiyet süreci, karşıtı olan özel mülkiyet süreci tarafından yıkılmıştır, ama daha sonra, özel mülkiyet üretimi engellemekte ve bu kez, karşıtı olan ortak mülkiyet —başlangıç süreci— ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bu ortak mülkiyet, ilkel biçimdekinden çok daha ileri bir düzeydedir. Bir yadsıma olarak ortaya çıkan özel mülkiyet, yapısında, daha sonra kendi yadsınmasına yol açacak olan unsurları taşımaktadır.

Bu süreç, üçüncü diyalektik kural olan **olumsuzlamanın olumsuzlanması** kuralına iyi bir örnek oluşturmaktadır. Olumsuzlamanın olumsuzlanması deyimi salt belli bir evrenin yıkılması değil, aynı zamanda bir savaşım sonucu daha ileri bir gelişim düzeyinin, yeni çelişkilere (giderek yeni olumsuzlama ve aşamalara) yol açacak yeni bir bileşimin gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu sürecin biyolojik ortamdaki oluşumunu J. Z. Young, şöyle açıklamaktadır: «Türlerin ortamları içindeki dengesi;doğdukları, geliştikleri ve öldükleri evrelerle, organizmalarının yeni bir değişkenin ortaya çıktığı evrelerin sistemine dayanmaktadır. Yaşam, cansız dünyayla ilişkisini bu yöntemle sürdürmektedir.» (2)

Diyalektik düşünceyi Hegel terimlerine baş vurmadan açıklamak gerektiğinde şöyle diyebi-

(1) **Anti-Dühring.**
(2) J.Z. Young, **Bilimde Kuşku ve Kesinlik.**

liriz: Bir dış dünya vardır; bu dünya kimi zaman sert, kimi zaman yumuşak aşamalardan geçmektedir. Aşamalar, nicel değişikliklerden kaynaklanan yeni nitelikler biçiminde oluşmakta, iç devinim ve çatışmalar organizma ve toplumların gelişmesine sebep olarak, yeni bir denge düzeyini gerçekleştirmektedir.

Bu genelleme, büyük bir ölçekte hemen tüm bilimsel araştırma alanlarında doğrulanmaktadır. Akılcı bir biçimde kullanıldığında bu genelleme, bilimsel araştırma için sağlam bir temel oluşturmaktadır. Araştırmacı kendi alanını diğer alanlarda yapılan araştırmalardan yalıtlama yanlışına düşmemektedir; gelişmekte olan bir mekanizmayı incelediğinde, karşıt ve çelişkili ögeler bulunabileceğini unutmamakta ve yeni birtakım nitelik ve özelliklere karşı hazırlıklı bulunmaktadır. Marksçılığın bu varlıkbilimsel yönü, bilimsel düşünceyle iyice uyuşmaktadır.

Psikanalizin diyalektik düşünceyle hangi biçimde uyuştuğunuysa şimdi açıklamaya çalışacağım.

Öncelikle, psikanaliz, ruhsal yaşamı, içe atıcı ve engelleyici güçlerle onların karşıtı olan, isteklerin gerçekleşmesine zorlayan güçlerin bir bileşimi olarak tanımlamakta ve çatışmanın, temel dinamik öge olduğunu vurgulamaktadır. Ruhsal yaşam, bilinçli ve bilinçdışı ögelerden oluşan ve kişi duygu ve düşüncelerinin yönlerini belirleyen karşıt güçlerin bir bileşimidir. İd, Ben ve Üstben ile dış dünya arasındaki ilişkilerin Freud'çu çözümü tümüyle diyalektik sonuçlar i-

çermektedir. Örneğin İd'in eğilimlerinin karşıtlarıyla yer değiştirmesi, dış gerçekle İd arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Ben (İd'in eğilimlerinin karşıtı) akılcı ve mantıksal iken, İd akıl ve mantık dışıdır. Ben, gerçek ilkesine dayanırken İd zevk ve doyum ilkesine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, Ben, tümüyle ve gerçek anlamda bir nitel değişikliktir.

Öte yandan, İd, kendi yapısında iki karşıt içgüdüyü barındırmaktadır: Eros veya Yaşam İçgüdüsü ve Thanatos veya Yıkım —Ölüm— içgüdüsü. Bu iki içgüdünün bileşimi tüm içgüdüsel olaylarda etkin bir rol oynamaktadır. Yıkım içgüdüsü cansız bir süreç yaratmak isterken, Yaşam içgüdüsü, tüm gücüyle, canlı organizmayı oluşturmaya ve korumaya çalışmaktadır. Yaşamın kendisi de yapıcı ve yıkıcı mekanizmaların kavga ve çatışmasından kaynaklanmaktadır. Engels bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: «Örgütlenmiş her varlık, durmaksızın, hem aynıdır hem değişiktir; durmaksızın kimi yabancı maddeleri benimserken, kimi başka maddeleri elemekte, gövdesinin hücreleri durmaksızın değişmektedir.» [1] Hücrelerin ölüm ve doğumunu kapsayan bu fizyolojik açıklama, yaşam ve ölüm içgüdüleri kavramının gelişmesini sağlayan temel olarak yorumlanabilir.

Diyalektik sonuçlar getiren diğer bir Freud' çu kavram engelleme kavramıdır. Bu mekanizma gerçekle İd'in isteklerinin çatışmasından kay-

(1) **Anti-Dühring.**

naklanmaktadır. Freud'çu yorumda, bilinçdışı eğilimleri, toplumsal açıdan daha kabul edilebilir bilinçli davranışlar durumuna getiren engelleme mekanizmasıdır. Dördüncü bölümde gördüğümüz yön değiştirme, yüceltme, tepki geliştirme mekanizmaları, engellemenin iyice arttığı (nicel değişiklik) bir sırada İd'in eğilimlerinde görülen nitel değişiklerdir. Freud çatışma durumundaki güçlerin içinde bulundukları nicel-nitel ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: «Gördüğünüz gibi(...) çözümlememe yeni bir öge ekledim: sözkonusu güçlerin sayısal büyüklüğünü veren **nicelik.** Bu öge çözümlemenin her devresi için büyük önem taşımaktadır. Nedensel koşulların sadece nitel açıdan çözümlenmesi birtakım eksiklikler içermektedir... İki eğilim arasındaki çatışmanın belli bir yoğunluk düzeyine varıldıktan sonra patlak verdiğini kabul etmemiz gerekir... Yeni sinirsel saldırılara karşı koyma açısından nicel öge kesin sonucu etkileyen bir görünümdedir. Her şey, kişinin yararlanmadan askıda bırakabileceği libido **miktarı** ile, cinsellikten yüceltmeye yöneltebileceği libido **bölümüne** bağlıdır.» (1)

Freud'un düşler kuramı da diyalektik özellikler içermektedir.

Düşler Freud'a göre, uyanık yaşamda engelenen isteklerin belli bir ölçüde dile gelmesidir. Bu anlamda, düş, uyanık yaşamın, Hegel'ci karşıtını oluşturmaktadır. Ruhsal anlatım biçimi, uyanık yaşamın anlatım biçiminin tersidir. Uyanık

(1) **Psikanalize Giriş.**

yaşamda, düşünceler somut varlıklardan kaynaklanan soyutlamalar biçiminde gerçekleşirken, düşlerde soyut düşünceler somut biçimler almaktadır. Devinimi durgun bir biçimde verebilme uğraşısı, bizi, herhangi bir deneyi soyut özellikleriyle açıklamaya itmektedir. Buna karşılık düşlerin içeriği görünür somut biçimlerde dile gelmektedir. Uyanık yaşamda nesneler birbirlerinden tümüyle ayrı ve farklı bir biçimde yorumlanırlar; oysa düşlerde nesneler arasındaki ilişki, çoğunlukla anlaşılmaz olsa da oldukça kesin bir biçimde algılanır; çünkü uyanıkken birbirleriyle hiçbir ilişkisi yokmuşcasına yorumladığımız iki ayrı nesneyi düşlerde birbirinin yerine koyabiliriz. Son kertede çelişkiliymiş gibi görünen unsurlar, düşlerde tek bir öge biçiminde algılanabilmektedir. Freud bu konuda şöyle yazmaktadır: «Bir başka şaşırtıcı gözlemse, gizli düşlerde rastlanan **uyuşmazlıkların** algılanma ve yorumlama mekanizmasını içeren gözlemdir... Oysa, karşıtlıklar, benzerliklerle aynı biçimde yorumlanmakta ve çoğu kez aynı ögenin aracılığıyla dile gelmektedir. Böylece örneğin belli bir karşıtı bulunan bir unsur, düşte, kendi kendisini anlatacağı gibi karşıtını da anlatabilir ve hatta hem kendisini hem de karşıtını aynı unsurda dile gelebilir.» [1]

Garip bir biçimde düş, gerçeğin dinamik yapısını uyanık yaşamdan daha iyi yansıtmaktadır; çünkü bilinç dış dünyada olup biteni olduk-

(1) **Psikanalize Giriş.**

ça katı bir çerçeve içinde algılamak eğilimindedir. Engels bu gerçeği anlamış ve «doğadaki ayrıcalıklara bağladığımız bu katılık ve bu degişmezlik gerçekte bizim kendi düşüncemizin ürünüdür.»[1] biçimde dile getirmiştir .Aslında bu gözlem bir diyalektikçi için oldukça rahatsız edicidir. Çünkü bilincimizin gerçeği yansıtmasını sağlayan düşünce mekanizmasının, gerçeğin diyalektik yapısını saptırdığını ve tümüyle ters bir algılamaya yol açtığını savunmaktadır. Bu soruna verilecek Freud'çu yanıt, kanımca Ben'in İd'in istek ve zorlamalarını yumuşatmak amacıyla gerçeği abartmak eğiliminde olduğudur. Ben'in karşısında baba imgesi nasıl katı ve acımasız bir biçim alarak Üstben'de dile geliyorsa, gerçek de İd'in içgüdülerini iyice engellemek amacıyla «bir katılık ve değişmezlik» çerçevesi içinde algılanmaktadır. Aslında Freud'un açıklamasını daha ileriye götürebilir ve bu aşamasal ve diyalektik gerçek görüşünü insanlığın doğa karşısındaki başarıları çerçevesinde inceleyebiliriz. Doğa artık eskisi kadar uyuşulmaz değildir; bunun sonucu olarak da Ben'in gerçek algılaması eskisi kadar katı ve acımasız değildir.

Marksçı ve Freud'çu dış gerçek kavramından yola çıkarak bizim dış gerçek yorumumuzun geçerliliği sorununa varıyoruz. Felsefî deyimle, varlıkbilim görüşünden yola çıkarak, bilgikuram (epistemoloji) görüşüne ulaşıyoruz; ama önce, marksçı ve Freud'çu düşünceleri doğru değerlen-

(1) **Anti-Dühring,** giriş.

dirmek amacıyla dış gerçek yorumumuz konusundaki tartışmalardan söz etmek gerekir.

Platon'dan bu yana, filozoflar, duyularımız aracılığıyla algıladığımız dış gerçeğin geçerliliği konusunda çeşitli kuşkular dile getirmişlerdir. Platon duyularımız aracılığıyla yorumladığımız dış dünyayı **algılanabilir** çevre olarak tanımlamakta ve bu yorumumuzun şaşmazlığını yadsımaktadır: algılanabilir çevreyi kesin olarak belirlememize olanak yoktur; çünkü bu çevre bizim açımızdan kesin özelliklere sahip değildir. Bu çevre konusunda bildiklerimiz yalnızca gözlemcinin yorumundan kaynaklanan çelişkili inanç ve görüşlerdir. Örneğin elimi donduktan sonra ılık suyla dolu bir tasa soktuğumda suyun soğuk olduğunu söylersem, suyun hem ılık hem de soğuk olduğunu kabul etmek gerekir mi? Aynı şekilde, tavşan bir sineğe oranla daha büyüktür, oysa bir tilkiye oranla daha küçüktür. O halde tavşan hem büyük, hem küçük müdür?

Platon bu soruları, nesnelerin çelişkili özellikleri olamayacağını söyleyerek yanıtlamaktadır. Bir şey büyükse, küçük olamaz. O halde bu çelişkili özellikler nesnenin kendi özellikleri değildir ve aslında nesne bu özellikler arasında, gözlemcinin yorumuna göre biçim almaktadır. Bu sav, Platon'a göre, algılanabilir çevrenin tüm nesneleri için geçerlidir. Nesnelerin özellikleri gözlemci açısından görecelidir; gözlemcinin görüş veya inançlarını yansıtırlar.

Platon daha sonra savını geliştirmekte ve kesin özellikleri olmayan nesnelerin gerçekte

varolduklarının söylenemeyeceğini ileri sürmektedir; çünkü gerçekten varolan nesne zorunlu olarak tanınabilmelidir. O halde çevremizde algıladığınız nesneler tümüyle gerçek değildir; en azından yarı gerçektir. Ayrıca algılanabilir çevrede kesinlikle tanımı yapılabilecek denli duruşmuş ve değişmez nesne yoktur; her şey sürekli bir değişim ve gelişim durumundadır. Algılanabilir çevre, doğumdan ölüme değin sürekli bir aşama içindedir. İncelememiz sırasında değişen bir nesneyi kesinlikle tanımlamak olanaklı mıdır? Görülmektedir ki Platon gerçek kavramını sürekli bir değişiklik süreciyle bağdaştırmaktadır. Gerçek dünya, Platon'a göre, düşüncenin dışında bağımsız bir varlığı olan ve duyularla algılanan çevrenin ötesinde yer alan bir ölümsüz düşünceler dünyasıdır. Platon'un düşünce kavramı bugünkünden çok farklıdır: Platon düşüncelerin örnek veya kalıp olduklarını ve çevredeki nesnelerin, bu kalıpların kusurlu ve eksik kopyalarını oluşturduklarını ileri sürmektedir.

Platon'un duyular aracılığıyla algılanan çevrenin gerçekliğini yadsıması, felsefeyi hâlâ şu veya bu biçimde etkilemektedir. Whitehead, Platon'dan bu yana batı felsefesinin, yalnızca Platon'un yapıtlarına birtakım ekler yapmakta olduğunu söylemiştir.

Marksçıların sertçe eleştirdikleri bu gerçek yadsıması Locke, Berkeley ve Hume'nin kuramlarında biçimlenmektedir. Özellikle Hume'un yapıtları çağdaş felsefeyi hâlâ etkilemekte ve çağdaş filozoflardan biri, Hume'u «en yaşlı çağdaşı-

mız» biçiminde tanımlamaktadır. Marksçılarla ilişkilerini göstermek ve Freud'çu kuram açısından inceleyebilmek için bu filozofların görüşlerini özetlemek yararlı olacaktır.

John Locke aklın deneylerden kaynaklanmayan **önsel** bir bilgiye sahip olduğu düşüncesine karşı çıkmıştır. Bilginin deneylerden kaynaklandığını vurgulaması Locke'un felsefesinin **ampirik** olarak adlandırılmasına sebep olmuş ve böylece Descartes, Spinoza ve Leibnitz'in akılcı felsefelerinin karşıtı olmasına yol açmıştır. Descartes, Spinoza ve Leibnitz; önsel bir bilgiye sahip olmasının, usu, gerçeğe, bir başına ulaştırdığını savunmuşlar ve bu nedenle akılcı olarak isimlendirilmişlerdir. Oysa Locke'un görüşü şu tümceyle özetlenebilir: Anlayabilmek için önce kesinlikle algılamak gerekir...»; diğer bir deyişle, önce deney, ardından tanıma ve anlama.

Locke nesnenin özelliklerinin iki türlü olduğu görüşündeydi: nesnenin kendi özellikleri ve gözlemcinin nesnede olduğuna inandığı ama gerçekte gözlemcinin aklında düşünce biçiminde bulunan özellikler; birincilere, **birincil özellikler**, ikincilereyse **ikincil özellikler** adını vermişti.

Birincil özellikler nesnenin boyunu, durumunu, ağırlığını ve biçimini içermekte ve nesnenin boşluktaki konumundan kaynaklanmaktadır. Locke, bu özelliklerin, her türlü koşul ve zamanda rastlandıkları için nesnenin kendi özellikleri olduğunu düşünmekteydi, nesne her zaman bir biçime, boyuta, konuma sahiptir; oysa rengi, ısısı, kokusu, kimi dış koşullara bağlı olarak değiı-

şir. Böylece karanlıkta nesne renksizdir; kokusu ve tadı gözlemcinin yararlandığı unsurlara bağlıdır, eğer gözlemci nezleliyse nesnenin kokusunu algılayamayacaktır. O halde bu son özellikler nesnenin kendi özellikleri olamazlar; gözlemcinin düşüncesinde varolan ve nesnenin gözlemcinin duyuları üzerindeki etkisinden kaynaklanarak, gözlemcinin yorumu biçiminde algılanan ikincil özelliklerdir bunlar.

Ayrıca Locke birincil özelliklerin bir «maddesi» bulunduğuna inanıyordu. Böyle bir maddenin varlığının deneylerle kanıtlanmış olmadığını kabul etmekte ama bunun, nesnenin türlü özellikleri arasındaki ilişkiyi bulabilmek için gerekli bir öngerçek (postüla) olduğunu ileri sürmekteydi. Bu madde, tüm özelliklerin temelini veya dayanağını oluşturmaktaydı.

Locke'un bu görüşlerine karşı Berkeley kendi felsefesini geliştirdi. Berkeley ikincil özelliklerin yalnızca gözlemcinin düşüncesinde[1] varolduğunu kabul etmekte ama bunun birincil özellikler için de geçerli olduğunu savunmaktaydı. O halde birincil ve ikincil özellikler biçiminde bir ayırım yapmak yersizdi, çünkü nesnelerin biçim veya konumlarını, onların renk, koku veya tatlarını algıladığımız gibi, yani duyularımız aracılığıyla algılamaktaydık; birincil ve ikincil özellikler sonuçta yalnızca duyusal algılamalardı. Bu özelliklerin ötesinde bir madde bulunduğunu savunmak, özelliklerin dolaysız niteliklerini aşmak

(1) Ya da, daha ilerde göreceğimiz gibi, Tanrı'nın düşüncesinde.

ve Locke'un «anlayabilmek için önce ve kesinlikle algılamak gerekir» biçiminde vurguladığı görgül ilkeye karşı çıkmak demekti. Duyusal ve deneysel olarak algılayamadığımız bir maddenin varlığını ileri sürmeye hakkımız yoktu.

O halde, Berkeley'e göre dış gerçek bir bölümüyle değil, ama tümüyle bizim düşüncemizde ve düşünce olarak yer almaktadır. Varolmak, algılanmak demektir... «Yer ve uzay yalnızca onları algılayan ve varolduklarını bilen bir düşüncenin ışığında gerçektirler.»

Algılayamadığımız nesneler ne olmaktadır? Varlıklarını yitirmekte midirler? Berkeley buna yanıt olarak tüm nesnelerin Tanrı'nın düşüncesinde algılama olarak bulunduğunu ileri sürmektedir: bizim düşüncelerimiz Tanrı'nın ölümsüz düşüncesinden kaynaklanmaktadır. O halde biz algılamasak bile nesneler, tanrısal alıgılama ilkesine göre, varoluşlarını sürdürmektedirler.

Ama Berkeley'in bu yanıtı da tutarsızlıkla suçlanabilirdi ve İskoç filozof David Hume de bu tutarsızlığı görmüştü.

Hume, Berkeley'in «gerçek duyusal algılamalardan oluşmuştur» savını benimsiyordu. Oysa, Tanrı'yı duyusal olarak algılayamıyorduk; o halde, ve Berkeley'in savına uygun olarak, duyusal olarak algılayamadığımız bir şeyin varlığına inanmamız için bir neden yoktu: Tanrı'nın varlığını ileri sürmeye hakkımız yoktu. Böylece Berkeley'in Locke'un «madde» kavramına yöneltttiği eleştiri bu kez kendisine çevrilmekteydi. Locke'un «madde» kavramının yerine Berkeley Tan-

rı kavramını yerleştirmişti. Her iki görüş de bizim deneysel ve duyusal algılamalarımızın ötesine taştığından, tutarsızdı.

Hume eleştirisini yalnızca tanrısal algılama ilkesi üzerine yöneltmemiştir; felsefesini daha da yalınlaştırarak insancıl algılamayı açıklamaya çalışmış ve bunun için de yine dolaysız deney kavramından yola çıkmıştır. Deneysel olarak bir **kendilik** kavramını doğrulayacak hiçbir şeyin bulunmadığını ileri sürmekte ve böylece «en öz biçimiyle kendi kendimi algılamaya çalıştığımda, her zaman belirli bir sıcak, soğuk, aydınlık, karanlık, sevgi, kin, sevinç ve üzüntü duyularıyla karşılaşıyorum. Herhangi bir şey algılamadan yalnızca kendi kendimi incelemem olanaksızdır,» demektedir. Ve daha sonra, insanlık «yalnızca, akılalmaz bir çabuklukla birbiri ardından gelen ve durmaksızın devinen bir algılamalar birikimidir» diye sürdürmektedir.

Marksçılar, Hume'un bu eleştirilerinin önemli ve hiçbir idealistin gözünden kaçmayacak bir sonucu hazırladıklarını belirtmişlerdir: eğer gerçek yalnızca aklımızın düşünce ve algılamalarından oluşuyorsa o halde gerçek bizim düşüncemizdir. Daha doğrusu «benim» düşüncemdir; çünkü her birey salt kendi düşüncelerinden söz edebilir, kaldı ki, iyelik sıfatı yalnızca bir nezakettir; çünkü idealistler, ilkelerine göre, kendi kendilerinin bile gerçekten varolduklarını ileri sürmezler. İdealistin kendi kendini algılaması birtakım duyusal izlenimlere dayanır ve kendi kuramına göre, duyusal izlenimlerin ötesinde bir gerçek o-

larak benimsenemez. Eğer idealist, duyusal izlenimlerinin ötesinde bir özgerçeği bulunduğunu savunursa, o zaman idealist kuramın temel ilkesine karşı çıkıyor demektir. Bu temel ilkeye göre, duyusal algılama ve izlenimlerimizin dışında bir bilgi ve gerçek yoktur. Başka bir deyişle, idealist hem yalnızca kendisinin varolduğunu ve geri kalan her şeyin kendi düşüncesinden kaynak bulduğunu savunmakta ve hem de, idealist kuramın sonucu olarak, kendi varlığının gerçekliğinden kuşkuya düşmektedir, salt duyusal olarak algıladığında varolup olmadığını bilemez; oysa, öte yandan, duyuları ve deneyleri algılayıcı olarak tekbenci niteliğini kanıtlamak için de varlığının gerçekliğini ileri sürmesi gerekmektedir. Bunu yaptığındaysa idealist niteliğiyle çelişkiye düşmektedir.

Emmanuel Kant, idealist kuramın bu tekbenciliğinden kaynaklanan çelişkiyi bir anlamda çözümlemeye çalışmıştır. Kişi düşüncesinden ayrı ve bağımsız ama yapısı bilinmeyen bir dış dünyanın varlığını bir öngerçek olarak ileri süren Kant, böylece duyularımız aracılığıyla algıladığımız dünyayla bu dünya arasında bir ayırım yapmaktadır. Duyularımızın yorumladığı dünyayı fenomenal, duyuların ötesindeki dünyayı da numenal dünya olarak isimlendirmiştir. Bu iki dünya arasında aşılmaz bir ayrılık bulunduğunu savunmaktadır; çünkü akıl yapımız, algıladığımız şeylere birtakım genel nitelikler eklemektedir. Böylece zaman ve uzay içinde algıladığımız nesnelere birtakım neden-sonuç ilişkileri veririz, oy-

sa bu nesneler gerçekten bu ilişkiye sahip değildir; ama akıl yapımız bu nitelikleri algıladığımız her nesneye yakıştırmaktadır.

Kant'ın bu savı, aklın, duyuların deneylerinden kaynaklanan yorumlarla birleştirerek yararlandığı bir önsel bilgisi olduğu ilkesine dayanmaktadır. Bu önsel bilginin varlığını içeren kanıtları şöyle özetlenebilir :

Bebeklerin doğru ve kesin bir uzaklık ve perspektif bilgisi yoktur, ancak hangi nesnelerin karşılarında, hangisinin arkalarında veya yanlarında bulunduğunu seçebilmektedirler. Hoşlandıkları nesneye ulaşmaya çalışmakta, hoşlanmadıklarındansa kaçmaktadırlar. Bu konumsal bilgiler, ön, arka, yan kavramları geçmiş bir deneyden kaynaklanmamaktadır. O halde konumsal bilgi bir önsel bilgidir; her türlü deneyden önce vardır. Eğer çocuk bu konum bilgisine sahip olmamış olsa, daha sonraki tüm duyusal algılamaları bir kargaşadan başka bir şey olmaz. Oysa bu önsel bilgisinin aracılığıyla çocuk deneylerini düzenlemekte ve bağdaştırmaktadır. Konum ve uzay düşüncesi nesnel deneyle birleşmekte ve çocuk nesneleri boşluktaki konumlarıyla ve boşluktaki varlıklarıyla algılanmaktadır. Bu zaman kavramı için de geçerlidir. Çocuk, şimdi ve sonra kavramlarını, geçmiş bir deneye bağlı olmayarak, sezmektedir. Olaylara, boşluk içinde olduğu gibi, zaman içinde de bir düzen vermektedir.

Kant, **önsel** bilginin varlığına ilişkin en inandırıcı kanıtlarını matematikten almıştır. İki kere ikinin dört ettiği, bir üçgenin iç açılarının topla-

mının iki dik açıya eşit olduğu kuralları her koşulda doğrudur. Deneye bağlı olmayarak, bu kuralların doğru olduğuna inanmaktayız. **Deneye bağlı olmayarak**, çünkü bu kuralların geçerliliğini kanıtlayabilecek çok az sayıda deney yapabiliriz; tüm üçgenler üzerinde deney yapmamıza olanak yoktur. Eğer deney sonuca götürücü bir öge olmuş olsaydı, yalnızca yaptığımız deneyleri içeren üçgenlerden sözedebilirdik. Oysa bu kuralların her koşulda ve tüm üçgenler için geçerli olduğuna inanmaktayız. Çünkü sezgisel olarak, kuralların doğru olduğunu bilmekteyiz. O halde, bu konuda **önsel** bilgimiz vardır ve matematik bilimi özellikle zaman ve yer ilişkilerini ve ölçütlerini içerdiğinden, zaman ve yer kavramlarının yapılarını da **önsel** olarak belirlemektedir.

Kant felsefesinin fenomenal ve numenal dünya arasında bulunduğunu ileri sürdüğü ayrılık, çağdaş tıp bilimindeki aşamalarla daha bir doğruluk kazanır gibi görülmektedir! Çünkü çağdaş tıp, duyusal algılamaların beyne varmasını sağlayan sürecin ne denli karmaşık olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin bir nesneden kaynaklanan ışınlar, gözün sinir uçlarına çarpmakta ve burada bir dizi kimyasal ve elektiriksel tepkilere yol açmaktadır. Bu tepkiler optik sinir aracılığıyla beyne ulaşmakta ve görsel beyin zarını etkileyerek bizim nesneyi görmemizi sağlamaktadır. O halde dış dünyadaki nesneyle bizim beyin zarımız arasında birçok değişim evresi yer almaktadır. Öyle ki, sonuçta bu sinirsel sürecin ürünü olan algılama, aslında bu algılamaya yol a-

çan nesneye belki hiç benzememektedir. İleri sürebileceğimiz tek gerçek, algılamanın nesneyle simgesel bir ilişkisi olduğunu ve bu simgenin ustaca kullanımının simgeleştirilmiş nesne üzerinde belirli bir etkiye yol açabileceğidir. Çağdaş tıptan alınan kanıtlar bunlardır.

Bugün bile gücünü yitirmeyen bu kanıtları, marksçılar oldukça sağlam ve akılcı bir gerçekçilikle yanıtlamaktadırlar. Daha önce gördüğümüz gibi marksçı yöntem, önce idealist kuramı, dış dünyanın tümüyle ya da bir bölümüyle kişi düşüncesinden kaynaklandığını savunan tüm savlara uygulamakta ve bu savların kaçınılmaz olarak çelişmeli bir tekbenciliğe yol açacağını kanıtlamaktadır. Marksçı kuram, uygulamada dış dünyayı içeren bilgilerimizin geçerliliğini ve doğruluğunu araştırdığımızı ve dış dünya üzerindeki denetim gücümüzün genişliğinin bu bilgilerin doğruluğunu kanıtladığını belirtmektedir.

Freud bu görüşü paylaşmaktadır: «Eğer gerçeğe uygunluğuyla düşüncelerimizden ayrılan bir bilgimiz olmasaydı, köprüleri taş yerine kartondan yapar, hastalara bir santigram yerine bir desigram morfin verir, anestezileri eter yerine lakrimojen (göz yaşartıcı gaz) ile yapardık.» (1)

Marksçılar idealist kanıtların incelikleri üzerinde durmamakta ve idealist kuramın tekbenciliğini vurgulayarak tüm kanıtları çürütmeyi yeğlemektedirler. İdealist kuramın yerine, kendi kuramlarının en dinamik yönlerinden kaynaklanan

(1) **Yeni Konuşmalar.**

bir yansıtma, öykünme savı geliştirmekte ve dış dünya tanımını bu sav aracılığıyla açıklamaktadırlar. Lenin ve bir ölçüde Engels, düşüncelerimizin bir aynanın nesneleri yansıtması gibi, dış dünyayı yansıttığını savunmuştur. Lenin bu konuda: «Felsefî bir kavram olan madde, kişinin algılamasının aracılığıyla nesnel gerçeği belirlemeye yarar —algılarımız bu gerçeği alırlar, yorumlarla ve yansıtırlar; ama gerçek algılarımızın dışında ve bağımsızdır,» (1) demektedir.

Kanımca bu sav, algılamayı herşeyden önce görsel bir işlev olarak kabul etme eğiliminden kaynaklanmaktadır.

Kendi kendimize dünyanın gerçekten bize göründüğü gibi olup olmadığını sorduğumuzda, bilinçsiz olarak, bir fotoğrafla, fotoğrafı çekilen nesne, aynayla yansıttığı nesne arasındaki benzeşim ilişkisini kullanmaktayız. Ama genel olarak, nesnelerin bizim algıladığımız koku veya seslere uyan koku ya da ses yayınlayıp yayınlamadıklarını araştırmamaktayız. Benzeşim ilişkisini, görme dışındaki duyular için kullanmamaktayız.

Kanımca, algılarımızı nesnelerin yansıması olarak değil de, bu nesnelere —ve giderek dünyaya— karşı geliştirdiğimiz tepki ya da yanıtlar olarak kabul etmek daha yapıcı olur. Nesneyi gördüğümüzü söylediğimizde, bu, görsel bir yanıttır. Konuyu bu açıdan ele aldığımızda, dünyanın bize göründüğü gibi olup olmadığını, düşüncele-

(1) V.I. Lenin, **Materyalizm ve Ampiriokritisizm.**

rimizin dünyayı doğru yansıtıp yansıtmadıkları sorunu bir karmaşıklığa sebep olmayacaktır.

Dünyayla olan ilişkimizi bir izlenim değiştokuşu biçiminde yorumlamak, dış gerçeği yadsımak demek değildir. Kaldı ki, biz de dünyanın bir parçasıyız; ondan kopuk değiliz. İnsanlık tarihi, dünya tarihinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Her ne kadar marksçı kuram bu gerçeği anlamışsa da, dünyayla olan ilişkilerimizin yapısı marksçı kuramın belirttiğinden çok daha karmaşıktır. İdealizmi tümüyle ve kesenkes yadsıdığında, marksçı kuram, marksçıların da kişi düşüncesinin etken yapısını vurguladıklarını unutmaktadır; kaldı ki marksçılar, kişiyi çevresel baskıların etkisindeki bir öge olarak yorumlayan mekanik materyalizmi sertçe eleştirmişlerdir. İdealist filozoflar, ruhsal yaşamın etken niteliğini görmüşler ve ama bu gerçeği toplum yaşamına uygulayamamışlardır. Soyut kavramlarla ve dış gerçek sürecini gözönüne almadan kuramlarını oluşturmuşlardır.

Bu nokta Marx'ın dikkatini çekmiş ve bu konuda; «Böylece İdealizm, materyalizme karşıt olarak, etken ögeyi geliştirmiş ancak yalnızca soyut düzeyde kalmıştır...» diye yazmıştır.

Bu sözcüklerdeki anıştırmayı marksçıların birçoğu anlamamışlardır. Oysa Marx böylece materyalizmin hangi yönde gelişmesi gerektiğini anıştırmaktadır. Bilimsel yöntemlerin kullanılmasıyla, materyalizm, bugüne değin idealist filozofların soyutlamalarına bırakılmış olan, bireysel yaşam alanına, kesinlikle, girmelidir.

Toplum gerçeğinden kopuk, tartışmalı ve sezgisel kavramlara dayandığı oranda idealist yöntemi yadsımak başka, bu idealizmin tartışmalarını kaynaklandırdığı ruhsal yaşamın var olduğu gerçeğini yadsımak başkadır. Bir gerçeğin yanlış yorumu o gerçeğin de yanlış olduğu anlamına gelmez.

Ruhbilime ve özellikle psikanalize yöneltilen çağdaş ilgi, insanlığın, bugün, bu tür sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu kanıtlamaktadır. Marx'ın da belirttiği gibi insan, çözümü kendi yeteneğini aşmayan ve gelecekteki aşamalarını kapsayan sorunlarla ilgilenmektedir. Şimdiye değin bilim, dış dünyayı denetlemek kaygısıyla, kişinin iç dünyasından kaynaklanan sorunlarla ilgilenememiştir. Ama bu sorunlar, şimdi, birincil önem taşımaktadırlar. Artık felsefî tartışma alanından çıkıp bilimsel araştırma konusu olmalıdırlar. Russel, bilimin daha henüz felsefî sorunları çözebilecek aşamaya gelmediğini söylemektedir ama, kanımca bilim şimdi dünyayı algılarla, düşüncelerle, kavramlarla yansıtan bu ruhsal süreçleri inceleyebilecek güçtedir. Toplumsal gerçek, kişinin kendisiyle doğal çevresi arasına yerleştirdiği bir kavramdır, bu konuda birçok marksçı aynı görüştedir. Bununla birlikte bu toplumsal gerçeğin oluşmasında birtakım akıldışı ve belli bir duygusal olgunluk eksikliğinden kaynaklanan düşünceler büyük bir rol oynamaktadırlar. Psikanaliz, tüm bu olguların kaynağına ve yapısına yönelen ilk araştırma adımıdır. Geleneksel ve kuru-sıkı bir tartışma olmadığını ileri sü-

ren tüm felsefe görüşleri, Freud kuramının katkısını kabul etmek ve, gerçekte, bu kuramı çözümlemelerine katmak zorundadır. Bu, özellikle, insanla evren ilişkisini temel bir nitelik olarak alan bir dünya görüşünü en sağlam ve inanılır biçimde oluşturmayı amaçlayan marksçı kuram için geçerlidir.

9. BİR KAÇ UYGULAMA

Önceki bölümlerde amacım, Freud ve marksçı kuramların birbirlerini bütünleyici yaklaşımlar olduğunu ve karşılıklı olarak birbirlerine katkıda bulunduklarını kanıtlamaktı. Bu amaçla bu kuramları ayrıntılarıyla açıklamak, ancak bu açıklamanın genel niteliğini bozmamak için de, bu kuramların kapsamındaki kimi sorunları bir yana bırakmam gerekti. Bu son bölümde, ortalığı belli bir ölçüde 'temizledikten' sonra, bu sorunların birkaçını incelemek amacındayım.

Her şeyden önce freudo-marksçı yaklaşımın araştırmaya bir seçenek getirmediğini, sorunlarımıza hazır çözümler vermediğini belirtmek isterim. Bu yaklaşım, araştırmaya bir derinlik, bir yön ve genel bir çerçeve vermekte ve araştırmamızı hangi yolda yürütmemiz gerekebileceğini bize göstermektedir. Böylece, çağdaş çatışmaları incelememiz gerektiğinde, bu yaklaşım bize yalnızca nesnel toplum ve siyasal ögelerini değil, ama aynı zamanda bu çatışmaların önemini arttıracak veya akılcı bir tartışmayı engelleyecek kişisel ögeleri de araştırmamızı öğütlemektedir.

Örneğin Doğu-Batı çekişmesinin gorunur ve dolaysız nedenleri, hiç kuşkusuz her iki bloktaki değişik toplum düzenlerini çerçeveleyen ekonomik, siyasal ideoloji ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, bu nedenler kimi kuşkular, kimi anlaşılmazlıklar, kimi korkularla daha da ağırlaşabilir. Tüm bu korku, kuşku ve anlaşılmazlıklar, barışın ve giderek insanlığın korunması amacıyla incelenmesi gereken akıldışı ögelerdir. Eğer bu ögeleri gün ışığına çıkarabilmek amacıyla uluslararası ruhbilim toplantıları düzenlenseydi, dünya sorunlarını tartışmak için toplanacak devlet adamlarının işi çok daha kolaylaşırdı.

Ayrı ayrı yollardan, marksçı kuram ve psikanaliz akıldışının kişi yaşamındaki rolünü incelemektedir. Marksçılık, kişiyi bilimin kendisine sunduğu bulguları kullanmaktan alıkoyan toplumsal nitelikteki akıldışını araştırmakta, psikanalizse, kişinin olgun, akıllı ve bilimi kendi rahatlığı yönünde kullanmasını bilen bir varlık olmasını engelleyen kişisel nitelikteki akıldışını incelemektedir. Akıldışı ögelerin egemen olduğu bir dünya, ister nesnel ister öznel kökenli olsun, bu akıldışının bilimsel bir incelemesini gerektirir. Bu gereksinim de aynı anda marksçı ve Freud'çu yaklaşımları doğrular.

Bugün rastlanan sorunların, bu akıldışılıkların daha sağlam bir biçimde incelenmesini gerektirdiğini kabul etmekle birlikte, psikanalizin veya marksçı kuramın böyle bir inceleme için yeterli bilimsel çerçeveyi oluşturup oluşturmadık-

ları sorulabilir. Genellikle, bilimsel bir kuramın belirli bir ileri görüşü kavraması, olayların akışını önceden ve sağduyulu bir doğruluk payıyla bildirmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

Bu sav, özellikle, bir dünya görüşü içinde ekonomik, tarihsel ve felsefî sorunları kapsayan bilimsel bir kuram olma amacındaki marksçı kuram açısından önem taşımaktadır. Marksçılar kuramlarının gerçeğe ve özellikle toplumsal gerçeğe yönelen bir kılavuz olduğunu savunmaktadırlar.

Buna yanıt olarak şu eleştiri ileri sürülmektedir: Marx kapitalist düzenin gelişmesinin, kitlelerin yoksullaşması olayıyla birlikte yürüyeceğini ileri sürmüştür; oysa böyle bir yoksullaşma görülmemektedir. O halde marksçı kuram gerçeklerden kopuktur.

Bilimsel kuramların amaçlarının ne olduğunu belirlemeye çalıştığımızda böyle bir eleştirinin ne denli tutarsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir bilimsel kuramın iki işlevi vardır: açıklamak ve önceden bildirmek. Kuram, açıklamak amacıyla, birbirleriyle ilişkisi yokmuş gibi görünen kimi ögeleri toplar, anlaşılır ve tutarlı bir bütün oluşturur. Önceden bildirmek içinse, bu tutarlı bütüne dayanarak, gelecekte gerçekleşmesi olası olaylara karşı uyarır. Bilimsel kuram, bir anlamda açıklamasının o güne değin incelenmemiş —veya görülmemiş— ögeleri kapsamına çalışır. Ama —ve yukarda marksçı kurama karşı yapılan eleştirinin güçsüz yanı da bu noktada ortaya çıkmaktadır— önceden bildirmeyle (kestirim) kaynaklan-

dığı kuram arasındaki ilişkinin, kesinlikle mantıklı bir ilişki olması gerekmez. Bilimsel kuramın yapabileceği en iyi şey, olası bir gelişmeyi önceden bildirmektir. Bu gelişmenin gerçekleşmesi yada gerçekleşmemesi hiçbir biçimde kuramın onaylanmasına veya geçersiz kılınmasına bir neden değildir. Kimi bilimsel kuramlar, özellikle fizik alanında, büyük bir kestirim olanağına sahiptirler; özellikle toplumsal bilimleri içeren kuramların ise kestirim olanakları kısıtlıdır. Bu sonuncular için değişken ögeler o denli çoktur ki, kestirimde büyük bir şaşmazlık aramak yersizdir. Toplumsal bilim alanındaki kuramların kestirim olanaklarının düşük olmaları hemen hemen olağan bir kuraldır. Bu kuramların bilimsellikleri kestirim yeteneklerinden değil, açıklamasal yeteneklerinden gelmektedir.

Kaldı ki bu kuramlar bugünden yola çıkarak geçmişi açıklamaya da çalışmaktadırlar ki, bu da onların geçerliliğini arttırmaktadır. Doğal olarak buna «iş işten geçtikten sonra akıllanmak» biçiminde bir tepki gösterilmesi olağandır. Ama unutulmamalıdır ki, gelecekteki olayların akışını ancak geçmişi anladıktan ve ondan gerekli ögeleri çıkardıktan sonra yorumlayabiliriz. Bugün toplumsal bilim alanında kestirimlerin geçerlik oranları azdır ve çok genel, dağınık bir biçimde dile gelmektedir. Ve Marx kapitalist düzenin giderek artan bir yoksullaştırma süreciyle birlikte gelişeceğini söylediğinde çok fazla kesin davranmıştır; kimileri de bundan yararlanmışlar ve hemen olayların Marx'ı haksız çıkardığını sa-

vunmuşlardır. Bununla birlikte, eğer Marx böyle bir kestirim yapacağı yerde, kapitalist düzenin gittikçe dengesini yitireceğini, kitlelerde giderek büyük bir güvensizlik ve akıldışılık duygusuna yol açacağını söylemiş olsaydı —kısaca yukardaki kestirimi daha geniş ve dağınık bir biçimde dile getirseydi— bir yanılgıdan söz edilebilir miydi? Haklı olarak kestiriminin ilkesel biçimde gerçekleştiği; ama ayrıntılarda bir takım ayrılıkların bulunduğu söylenirdi.(1)

(1) Otomatikleştirme süreci, insanı, Marx'ın kestirebileceğinden çok daha fazla, doğanın denetmeni durumuna getirmiştir. Ama bu denetim, bugün bile, kâr için üretim ilkesine dayalı bir ekonomik çerçevenin sınırları içindedir. Böylece, dinlenme ve eğlenme zamanlarının artmasını sağlayabilecek olan otomatikleştirme, bireylerin çoğunluğu için işsizlik korkusunu getirmiştir. Bununla birlikte, toplum, sendikaların baskı ve çalışmaları sonucu eğlenme ve dinlenme zamanlarını bir oranda arttırabilmiştir. Bu artış, toplumun bugünkü örgütlenme aşamasında, ciddi ruhsal sorunlara yol açmıştır. Kuşkusuz, bireyler evlerinde ufak tefek eşyalar yapmakta, resimle veya bahçeyle uğraşmaktadırlar. Ve böyle oluşu da iyidir. Ama, bugün bile toplumun büyük bir kesimini ilgilendiren ekonomik güvensizlik ve yanı sıra aile ilişkilerinden kaynaklanan duygusal güvensizlik, bireylerin çoğunu boş zamanlarını bu güvensizliklerden kaynaklanan düşlerin gerçekleştirilmesine harcamaya zorlamaktadır. At yarışları bahislerinin ya da piyangonun gittikçe daha geniş bir alana yayılması bunun kesin bir belirtisidir. Üstelik cinsellik veya şiddet olayları gibi «eğlenceler» ruhsal sorunların birçoğunu kapsamaktadır. Marksçıların oluşturulmasına çalıştığı toplumun gerçekleşmesi için birtakım ekonomik engellerin aşılması artık yeterli değildir. Kültürel yaşamın, boş zamanlarımızın artmasının bize sağladığı olanakları uygun bir biçimde gelişmesini istiyorsak, ruhsal gereksinimlerimizi daha bilimsel ve ciddi bir biçimde incelememiz gerekir.

Freud'çu ve marksçı kuramlara yöneltilen eleştiriler, genellikle bilimin işlevini kapsayan bir dar görüşlülükten ve kuramın bilimdeki rolünün anlaşılamamasından kaynaklanmaktadır. Bir anlamda, kuram sözcüğü bilim alanında, bir polisiye romanda kullanıldığı biçimiyle kullanılabilir: dedektif bir kanıt dizisinden yola çıkarak ve bir kuram oluşturarak eksik olan kanıtı araştırır; iyice derinleştirilen bir soruşturma kuramın gerçekleşmesini ve eksik kanıtın bulunmasını sağlar. Aynı biçimde, kan dolaşımı veya Nil nehrinin kaynakları onları içeren olaylar ve kanıtlar bulgulanıncaya değin birer kuram olarak kalmışlardır.

Bu açıdan, bir kuram, Amerikalı davranışçı B. K. Skinner'ın belirlediği gibi, eksik bir olay veya kanıtı içermekte, bu olay veya kanıt bulgulanıncaya değin onların yerini almaktadır. Başka bir deyişle bilim, doğal olayların sınırlandırılması ve açıklanmasına yönelik bir denemedir.

Ama bir diğer anlamıyla bilim, bir bileşim görevi yüklenmekte ve kimi varsayımların konmasını gerekli kılmaktadır. Bu varsayımlar birbirinden uzakmış gibi görünen olayları birleştirmekte ve aralarındaki ilişkiyi akılcı bir biçimde açıklamaktadır. Bu tür varsayımlar, araştırmaya yeni yönler sağlayacaklarından, gelecekteki olayları kestirebileceklerinden, geçerli varsayımlardır. Toplumsal bilimin kestirim yeteneğinin kısıtlı olması, bizim yalnızca insanlığın nicel ya da dural kavramlarla açıklayabileceğimiz yönlerini incelememiz gerektiği anlamına gelmez.

Freud'u özengenlikle ve bilimsel düşünce yoksunluğuyla suçlayan birçok eleştirmen böyle bir gerekliliğe inanır gibi görünmektedir.

Bilimsel tutum, inceleme yapmak için gerekli sabır ve titizliğe sahip kuramlarını kendi eğilim veya tiksintilerine bağlı olmayarak kuran, onları sıkça gerçeklerin deneyinden geçiren; yeni gerçekler, kuramını çürütünce onu bir kenara bırakabilen kişilerin tutumudur.

Eğer bir araştırmacı, nicel olarak açıklayabileceği veya ölçebileceği bir konu üzerinde çalışıyorsa, doğal olarak onu ölçecektir. Ama ölçülemeyecek bir konu üzerinde çalışıyorsa, bu onun araştırmasını bir kenara bırakmasını gerektirmez. Genel kurallardan yola çıkarak, birbirleriyle ilişkisi yokmuş gibi görünen olayları olanaklı olduğunca akılcı bir biçimde bütünleyerek araştırmasını sürdürecektir, Freud'un yapmaya çalıştığı da budur. Çağdaş bir eleştirmenin deyişiyle: «Freud'çu devrim **önce,** nevrozların, cinsel sapmaların ve **normal** kişilerin **anormal** davranışlarının, olgunlaşmamış bir kişilikten kaynaklandığı gerçeğini belirlemiş; **ikincil olarak,** bu alanlara nedensellik ve gerekircilik kavramlarını sokmuştur. Katı bir gerçekten ve bir suçluluk duygusundan korunmamızı sağlayan Ben mekanizmasının anlatım ve açıklanması ileri bir görgül incelemenin ürünüdür. Bu iki nokta, insanın tanımı alanında Freud'un gerçekleştirdiği büyük katkılardır.» (1)

Freud'a yöneltilen eleştirinin dar boyutlarını

(1) John Mc Leish, **Davranış Bilim.**

gösteren bir örnek Prof. Eysenck'in **The Dynamics of Anxiety and Hysteria** adlı yapıtında görülmektedir. Bu kitabında tarihçi olmayan bir tutumu savunmaktadır Eysenck. Bir başka deyişle, Freud'çu açıdan incelendiğinde geçmiş birtakım ögelerin varlığını ortaya koyan kimi belirtiler karşısında, bu ögeleri araştırmak gereksizdir. Bu belirti kötü bir alışkanlıktan başka birşey değildir; «Belirtiler S - R (Stimulant - Reponse: Uyarı - Tepki) biçiminde tepkilerdir; o halde kayboldukları veya kaybedildikleri zaman bakım sona ermiş demektir.» (1) Prof. Eysenck, başlıca kanıtını, koşullandırma yönteminin kullanıldığı idrar kaçırma hastalığının bakımından almaktadır. Çocukta idrar kaçırma genellikle bir kendine güvensizliğin belirtisidir ve (benim bir çocuk kliniği deneyimin de doğruladığı gibi) bu belirtinin kaybolması çocukta güven duygusunun artmasına yol açmaktadır. Bakım sırasında, çocuğun yatak çarşafının altına yerleştirilen bir alarm kullanılmaktadır. Çocuk idrarını kaçırdığında, alarm çalışmakta ve çocuğu uyandırmaktadır. Bunun üzerine çocuk kalkarak alarmı susturmakta ve helaya gitmektedir. Bir süre sonra, çocuk, idrar kaçırmadan ve alarmın çalmasına neden olmadan yalnızca sidik torbasının dolu oluşunun verdiği rahatsızlıkla uyanır bir duruma gelmektedir. Diğer bir deyişle çocuk koşullanmaktadır. Genel olarak da çocuk üzerinde yararlı bir ruhsal tepki oluşturmaktadır.

---

(1) **Heyecan ve İsterinin Güçleri** Routledge and Kegan Paul.

Ama belirtinin kaybolmasının koşullandırmayla sağlanıp sağlanmadığı tartışılabilir. Gerçekten de, bu koşullandırma, çocuğun çevresindeki ruhbulumcilerin ilgisiyle birlikte yürümektedir ve duh doktorları bakım sırasında çocuğu eleştirmekten kaçınmakta, ve dostça davranmaktadırlar. Öte yandan, belirtildiğine göre, bu yöntemi evlerinde uygulamak isteyen kimi anababalara alarm sistemi verilmiş, ama onlar sistemi bir türlü gerektiği gibi kuramamışlardır. Bunun sonucu olarak alarm bir türlü çalışmamış, ama yine de çocuk idrarını kaçırmaya son vermiştir. Bu belirtinin bakımında uyutum ve aşılama (telkin) yöntemleri de başarılı olmuştur. Örneğin kimi ruh doktorları çocuğa kalem-kâğıt vererek idrarını kaçırmadığı gün ya da geceleri yazmasını söylemektedirler; bu yöntem de iyileştirici bir etki göstermektedir. Kanımca tüm bu yöntemlerde, doktorların, ruhbilimcilerin, hastabakıcıların gösterdiği ilgi ve dostluk çocuğun Ben'ini güçlendirmekte ve böylece çocuk sorununu daha etkin bir biçimde göğüsleyebilmektedir. Koşullanma olayından kaynaklanan bir açıklama oldukça sınırlı kalmakta ve, görüldüğü gibi, sonuçta Freud'çu yaklaşım daha tüm ve gerçek bir yanıt getirmektedir.

Kaldı ki, Freud'un tarihçi yaklaşımını geçerli kılan ve böylece belirtilerin ötesinde çözümlenecek bir şey bulunmadığını savunan görüşün de yanlışlığını ortaya koyan bir başka neden daha vardır. Öncelikle şunu belirteyim ki bu görüş aslında kısıtlı olduğu kadar tehlikeli de olan bir

görüştür, çünkü, bizi büyük bunalımların kaynağındaki ruhsal ve toplumsal koşulları incelemekten alıkoymaktadır. Toplumsal açıdan, Burt ve Scot'un çalışmaları, anababası boşanmış olan çocukların uyum sağlamada güçlük çektiklerini ve öte yandan aile içinde kin ve dostluk gibi ruhsal ilişkilerin de kötü bir uyarlamaya neden olabileceklerini ortaya koymuştur(1). Belirtilerin ötesinde çözümlenecek bir şey bulunmadığı görüşü, bu durumda, yalnız, bir destek aramakta olan çocuğa zararlı olmakla kalmaz ama aynı zamanda, genel olarak kötü bir uyuma neden olan koşulların incelenmesini de köstekler. Unutulmamalıdır ki, hastalığın önüne geçmek, iyileştirmekten yeğdir.

Özetle, Freud ve Marx'a yöneltilen eleştirilerin bir çoğu bilimin işlevi konusunda dar bir yorum yapma eğilimindedir. Oysa Freud ve Marx gelecekteki araştırmalara kaynaklık yapacak çok zengin çıkış noktalarına sahip tüm ve sağlam birer kuram yaratabilmiş ender dahilerdir. Bilim, hem dış dünyayı, hem de kendi yapısını anlamaya uğraşan insanın araştırmalarını dile getirmektedir. Kimi alanlardaki bilgisi insana belli bir denetim gücü verir, ama insan bu denetim gücüne ulaşmak amacıyla yapmaz araştırmalarını. Freud ve Marx'ı eleştiren dar görüşlü yaklaşımın yanlışı da, bu gerçeği görememiş olmasındadır. Belli bir denetimi gerçekleştirsin veya

(1) **İnsan Doğası ve Suçluluk**, D.H. Stott, Carnelge United Kingdom Trust / **Genç Suçlu** Cyril Burt, University of London Press.

gerçekleştirmesin, insanın araştırılıp anlanması uğraşısı sürüp gider; çünkü bu bir iç gereksinimdir.

Bu bölüme başlarken Freud ve Marx'ın kuramlarının, günlük yaşamın sorunlarına bir çözüm getirmekten çok, bu sorunları inceleyebilmemizi sağlayacak oldukça geniş bir yorum açısı oluşturduklarını belirtmiştim. Şimdi, bu düşüncemi açıklayabilmek amacıyla birbirleriyle sıkı sıkıya ilişkili birkaç siyasal ve toplumsal sorunu inceleyeceğim.

Siyasa, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yaşamını düzenlemek ve yönetmek sanatıdır; toplumsal yaşamın olanağınca çekişmesiz ve tartışmasız sürmesi amacıyla birtakım kanun ve kurallara, bir güç aracına gereklilik gösterir.

Marx'ın, siyasal araştırmalara katkısı, siyasanın, sınıf toplumlarında, egemen sınıfın yönetimi sürekli olarak elinde bulundurmasına yaradığını göstermek olmuştur. Marksçılara göre sınıflar arasındaki denge, bir yandan eğitim ve propaganda aracılığıyla, öte yandan da tehlikeli boyutlara ulaştığında karşıcı akım ya da partileri sindiren mekanizmasıyla egemen sınıf çıkarlarını, tüm toplum çıkarıymışcasına sergilemekle sağlanmaktadır. Marksçı kuramın ilginçliği, devlet kavramına verdiği, kural koyucu ve yürütücü parlementer bir mekanizma anlamından çok daha geniş kapsamlı içerikten kaynaklanmaktadır. Gerçekten de Marksçı anlamıyla devlet, egemen sınıfın istemini dolaylı yada dolaysız, eği-

tim, basın, polis, ordu, tüzel kuruluşlar aracılığıyla tüm topluma uygulayan ve toplumsal yaşamın yönetim ve denetimini sağlayan bir mekanizmadır. Bu devlet görüşü, başlangıçtan bu yana çok dar ve çok genel olmakla suçlanmış, eleştirilmiştir. Eleştiricilere göre, dar oluşu, hükümet siyasasını özel çıkarlarla özdeş tutmasından, genel oluşu da yönetici güç kavramına kimi bağımsız kuruluşları da (basın, yargı organları) katmasındadır.

Eğer, parlementer demokrasi, genç ve dayanıklı siyasal partilere, yalnızca parlemantoda sağlanan bir çoğunlukla, toplumsal ve ekonomik değişiklikler yapabilme olanağını vermiş olsaydı, böyle bir eleştiri doğrulanabilirdi. Oysa bugün gittikçe anlaşılmaktadır ki, yönetici ve denetleyici güç, parlemantoda çoğunluğa dayalı olsa bile, hükümetin elinde değildir. İlerici ve akılcı toplumsal değişiklik gerekliliğine inanan bir hükümet, parlemantodaki karşıtlarının ötesinde bir karşıcılıkla engellenmektedir. O halde, marksçı görüş, siyasal gerçeğin tüm kargaşasını ortaya koyarak, bunu yalın bir parlementer azınlık-çoğunluk ilişkisinin çok ötesinde bir kapsamı olduğunu belirlemiştir. Bir anlamda marksçı devlet kuramı, devlete boyun eğmenin somut zorlama araçlarından çok, alışkanlıklardan, geleneklerden, bir sınıfın egemenliğini olağan sayan ruhsal yapıdan kaynaklandığını savunmaktadır. Diğer bir deyişle, devletin varlığı, tüm toplum kesimlerinde bir boyun eğme koşullandırmasının yaratılmasına bağlıdır. Yalnızca zorlama

yöntemlerine dayalı bir devlet varlığını uzun süre koruyamaz. Temel gücü, halkın düşünceleri ve ruhsal yapısı üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır. O halde, devletin tüm gücünü sağladığı bu ruhsal ögelerin yapısı büyük önem taşımaktadır.

Siyasanın ruhsal yönleriyle ilgilenmeyen siyasal kuramcılar bu soruna yararcı veya akılcı güdülerden yola çıkarak bir yanıt vermeye çalışmaktadırlar. Örneğin Prof. Laski, bireyin, akılcı bir yorumdan sonra, devletin kendisine yararlı olabileceğini gördüğü için ona boyun eğdiğini ileri sürmektedir: «Kişiler hükümetin buyruklarını, yaşamlarında ulaşmaya çalıştıkları doyumları ölçüt olarak benimsemekte ve kimi zaman buyruklar doyumlarının karşısında olduğunda onları yadsımaktadırlar(1). «Ne yazık ki, devlete boyun eğme, çok seyrek olarak bu denli akılcı bir biçimde dile gelmektedir. Boyun eğmeyi belirleyen ögenin, bu boyun eğmenin sağlayacağı doyumdan kaynaklanmadığı bir anlamda söylenebilir. Ama, doyum ve koşullandıran güdüler çoğunlukla akılcı değildir. Gerçekte, bireyler akılcı bir isteğin gerektirdiği doyumları sağlayamayacağı anlaşılmış olan hükümetlere bile boyun eğmektedirler. Hiç karşı çıkmadan kötü yerleşim koşullarını, yiyecek kıtlığını, yoksulluğu yüklenmektedirler. Boyun eğme alışkanlıkları oldukça köklü ve akıldışı nedenlere dayanmaktadır. Aranılan doyumlar öncelikle, yaşam koşulları deyiminin kapsamına giren doyumlar değildir.

---

(1) **Kuram ve Uygulama Olarak Yönetim.**

Devlet gucunun gelenek ve alışkanlıklardan ve bir ölçüde zorlamalardan kaynaklanan bir ilişkiler bütününden oluştuğunu içeren marksçı sav, Freud kuramında ruhsal bir açıklama bulmaktadır. Çünkü devlet ruhsal gücünün büyük bir bölümünü kişilerin çocukluğundan kaynaklanan bir güdülme ve yönetilme gereksinimine dış destek sağlayacak biçimde gerçekleştirdiği Üstben işlevinden almaktadır.

Başka bir deyişle devlet çocuğun yorumladığı biçimiyle baba yetkesinden ruhsal bir güç almakta ve bu da, temel ekonomik gereksinimleri bile sağlayamamış olan bir hükümete karşı duyulan akıldışı boyun eğme ve bağlılık duygularını açıklamaktadır. Devlet güçlü olduğu görünümünü verdiği ve böylece güven sağladığı sürece, bireyler bağlılıklarını sürdüreceklerdir. Devlet karşısında, güçlü ve sert babasının karşısındaki çocuğun davranışları içinde bulunacaklardır. Ama egemen sınıfta güçsüzlük belirtileri görülmeye başladığında, söz konusu sınıf kararsızlık ve çatışmalar içinde bocaladığında, bir savaş sonrası toplum açlık ve yıkımla karşi karşıya kaldığında, devletin ruhsal gücü oldukça sarsılacaktır. Pek çok bozgun devrimlere yol açmıştır. Lenin, bir devrimin başarısını sağlayacak koşulları sıralarken, halkın yöneticilere karşı duyduğu güvenin yıkılmasını ilk sıraya koymuştur. Freud kuramı, devlete karşı bu edilgin boyun eğişi ve devrimlerin içerdiği şiddet eylemlerini açıklamaktadır. Gerçekte şiddet eylemleri ve yıkımlar, baskı altında tutulan çekememezliklerin, çocuğun

ana babasına karşı, çoğunlukla bilinçaltında duyduğu kin ve korkunun dile gelmesidir.

Siyasal yaşamın, güç arayan bireylere geniş olanaklar sağlayarak, onları, kendilerinin çok önemli kişiler olduklarına inandırması, oldukça büyük sakıncalar taşımaktadır. Çünkü bu, vatandaşlarına karşı gerçek görev duygusuyla siyasa yaşamına atılacak olan kişilerin, daha gürültücü, daha inatçı ve daha bencil güç düşkünü kişilerce engelleneceği anlamına gelmektedir. Platon kuramını oluştururken aynı sorunla karşılaşmıştır: toplum için gerçekten yararlı ve içtenlikle görev yapabilecek kişilerin siyasal yaşama atılmalarını sağlamak için ne yapmak gerekir? Platon, bugün bile geçerli olan şu gerçeğin bilincine varmıştır: bu tür kişilik özelliklerine sahip bireyler, genellikle alçakgönüllü ve siyasal kavganın gerektirdiği doymazlığı yadsıyan bireylerdir. Siyasal uğraşıya az veya çok lekesiz bir uğraş olarak yaklaşan ama buna karşın, yönetimimizi, siyasal yaşamın entrika ve aldatmacalardan hoşlanan kişilerin eline bırakmaktayız. Oysa bilim aracılığıyla bireyler giderek artan güçlere ulaşmakta ve bu tür kişilerin dünya ve insanlık açısından tehlikeleri de bu oranda artmaktadır. Dünyanın yazgısı, küçük siyasacı grupların «ulusal şeref» deyimine ilişkin yaptıkları yorumların iğretiliğine bağlı kalmaktadır. Yönetici olmanın gerektirdiği, diğer bireylerden daha güçlü bir kişiliğe, daha fazla bir yılmazlığa ve daha doymaz bir tutkuya sahip siyasacılar

böylece vatandaşlarının yaşam ve güvenliklerine ilişkin kararları almaya olanaklı kılınmaktadır.

Çağdaş devletlerde, tek kişiyi birtakım hayatî kararlar almaya olanaklı kılan bu süreç, Prof. Barraclough tarafından oldukça çarpıcı bir biçimde anlatılmaktadır. Profesöre göre milletvekilleri bir oylama makinesi durumuna getirilmişlerdir: «Partilerine karşı oy kullanamaz ve hatta oylamada bulunmazlık bile edemezler. Temel sorunlara ilişkin kişisel ve bağımsız yorumlar yapamadıkları gibi, parti çizgisinden saptıklarında bir daha seçilemiyeceklerini bilirler. Özetle, uyulması istenilen tek koşul partiye bağlılıktır. Seçmenlerin adayı, yeteneği ve kişiliğini göz önüne alarak seçtiklerini iler isüren ve böyle olması gerektiğini belirleyen geleneksel demokratik kuram siyasal yöneticiye bağlılık demek olduğundan, bugünkü durum, Freud'un siyasal ilişkileri kapsayan çözümüne çarpıcı bir biçimde uymaktadır.

Önemli olan, kimi kişileri, özellikle başkalarını yönetmek, onların yaşamları üzerinde etkili olabilmek için çırpınan kişileri siyasal uğraşa iten güdüleri araştırmak ve çözümlemektir. İçimizden pek çoğu siyasal yaşamla etkin bir ilişki kurmuş değildir. Siyasal bir partiye üye olup orada etkin görevler yürüten kişiler toplumun çok küçük bir azınlığını oluşturmaktadır. Büyük çoğunluk için siyasa bir okuma konusu ya da seçim zamanlarında ele alınan bir uğraştır. Sürekli bir biçimde siyasal uğraşıyla ilgilenmek az rastlanılan bir kişiliği yansıtır. Ruhbilimci açı-

sından sorun, salt bireylerin siyasal yaşama katılmalarının nedenini bulmak değil, ama aynı zamanda niçin kimilerinin tutucu, kimilerininse ilerici olduklarını belirleyebilmektir (bu son sözcükleri, siyasal değil yazınsal anlamlarıyla kullanmaktayım). Kabaca sol, orta ve sağ biçiminde belirlenen bu bölünmelere tüm partilerde rastlanılmaktadır. Marksçı kuram, ekonomik çıkarların etkisinde, niçin kimilerinin tutucu partilere, diğerlerininse ilerici partilere katıldıklarını açıklayabilir ve genel biçimiyle bireyin toplum içindeki yeri ile seçtiği parti arasındaki ilişki vurgulanabilir. Ama temel sorun bireyin niçin sol, sağ veya ortacı eğilimler gösterdiğidir.

Bu sorundan yola çıkarak, Prof. Eysenck, **Politika Psikolojisi** adlı yapıtında ilginç bir araştırmaya yer vermektedir. Prof. Eysenck kişiliğin yapısında ilerici-tutucu bir boyutun bulunduğunu savunmaktadır. Bir anket yönteminden yararlanarak kişilerin siyasal eğilimlerini belirlemiş ve sonuçta ilericilerin, boşanmanın kolaylaştırılmasını, tutuklulara daha insanca davranılmasını, eğitimin daha özgür olmasını vb. istediklerini, tutucularınsa, kırbaçla cezalandırma yönteminin suçların önüne geçeceğine, ırk ayrımına, savaşın doğal bir uğraş olduğuna inandıklarını gösteren düşünce çağrışımlarına ulaşmıştır.

Başka araştırmalar da, siyasal yaşamda etkin bir rol oynayan kişilerin çocukluklarında mutsuz olduklarını, anababaları tarafından bir yana bırakıldıkları duygusuna kapıldıklarını dü-

şündürmektedir[1]. Bu kişiler, Freud'un «Üstbenin başkaldırması» biçiminde tanımladığı eğilimi geliştirmekte ve engellenmiş çekemezliklerine siyasal yaşamda bir çıkış yolu aramaktadırlar.

Bu sorunları çözüme ulaştırmak olanaklı mıdır? Böyle bir soruya yanıt verebilmek oldukça güçtür; yalnız, kanımca, yaşadığımız çağda ve bir nükleer yıkım tehlikesinin gittikçe daha yoğun bir hal aldığı bu zamanda, yöneticilerimizi seçmek için daha akılcı bir yöntem bulmamız gerekmektedir. Bugünkü yöntem iktidar hastalığına yakalanmış kimselere güç bağışlamaktadır. Platon bu durumun tehlikesini görmüştür, oysa, biz, bunun bugün bile bilincine varamamış durumdayız. Toplumumuz, en uygun olmayacak kişinin gönüllü olarak ortaya çıktığı ve bu en uygun olmayan kişiye son kerte ağır sorumlulukların verildiği bir toplumdur. Yapabileceğimiz tek şey, yönetenlerimizin zaman zaman başımıza sardığı tehlikelerin, aramızdaki en olgun ve akılcı kişiler üzerinde etki yaparak, onların siyasal yaşama karşı olan isteksizliklerinin üstesinden gelerek, toplumun geleceğinde daha etkin bir görev yüklenmelerini sağlamasını dilemektir[2].

(1) Örneğin, M.H. Krout ile R. Stagner'in araştırmaları.

(2) Bu, kimi zaman akıllı ve olgun yöneticiler bulunmadığı anlamına gelmez. Örneğin Başkan Kennedy, çok az yöneticide görülen bir yorum ve karar olgunluğuna sahipti. Kişisel güçlü olma isteğiyle toplum için yararlı olma isteği onda çelişmiyordu, ama yine de, kimi zaman, örneğin kişisel saygınlığı söz konusu olduğunda bu iki istek çelişkilere yolaçabilir. Bir siyasal yönetici için de neye mal olursa olsun bir yorum yanılgısına düştüğünü kabullenmek oldukça güçtür.

Yanıtlanması gereken bir sorun daha vardır: ulusun yönetimini üzerlerine almak istediklerinde, yönetici adaylarının onaylanmasına yol açan ögeler nelerdir? Daha önce gördüğümüz gibi bu ögelerin biri erk doymazlığından kaynaklanan üstün bir düşünce durgunluğu, devinimsizliği olmayacak olsa bu kişiler vatandaşları üzerinde hiçbir etki yapmazlar ve tüm yaymaca çabaları boşa gider. Siyasal söylev veya tartışmalar, az eleştiriye yol açması gereken «klişeler» den olumuştur. Bu deyimi önce Walter Lippman, bir «kişiler» topluluğundan sözederken ve onları kabaca gülünçleştirmek amacıyla kullanmıştır. Örneğin, İtalyanlardan sözederken yerleşik yabancı (metek) deyimini kullandığımızda, onları aşağılayıcı bir klişe kullanmaktayız. Aynı doğrultuda karaderililer «zenci», yahudilerse «cimri» dirler. Bu düşünce biçimi, gerçeklerle ilişkisi olmayan çok güçlü duygusal inançları saklayan önyargılardan oluşmuştur. Önyargılı olan ve konuşmasında klişelerden yararlanan kişi ise tüm akılcı uyarı veya kanıtlara kapalıdır. Dirençle, inançlarına sarılmaktadır. Bu inançlar, onun, çocukluk kökenli korku ve bunalımlarına karşı geliştirdiği bir savunma mekanizmasıdır.

Irksal önyargıların nedenleri üzerinde yapılan araştırmalar bu savın doğruluğunu kanıtlamıştır. Ekonomik nedenlerin varlığı kabul edilse bile, bunlar yahudi ve karaderililere karşı ırkçı tutumlar biçiminde kendini gösteren düşmanca duygulara neden olmaktan çok, onları harekete geçirmektedirler. Birleşik Amerika'nın Kalifor-

niya eyaletinde yapılan bir anket, azınlıklara karşı çok güçlü ve değişmez ön yargıları olan kadın ve erkeklerin, tartışmasız boyun eğme ve katı bir ana-baba sıkı düzeni altında yetiştiklerini kanıtlamıştır. Bu anket, birtakım belirli düşüncelerin onayı veya yadsıması biçiminde uygulanan davranış aşamaları yönteminden yararlanmıştır. Örneğin yahudi düşmanlığı konusundaki anket-te yer alan bir düşünce şöyledir: «Bir yerleşim merkezinin hoş kalması isteniyorsa yahudilerin orda oturması engellenmelidir» (1). Değişmez önyargıları olduğu anketle saptanan kişiler daha sonra bir incelemeden geçmişler ve bu kişilerin anababalarına karşı engellenmiş düşmanca duygular besledikleri görülmüştür. Bugün siyasa adamları için en iyi hedef, tartışmasız, karaderililerdir. Tabii sözümüz sorumsuz siyasetçilere.

Çocuksu düşünce biçimlerinden yararlanma, vatandaşın bir partiye katılmasını veya karşı çıkmasını sağlamak için onun korku ve bunalımlarını sömürme bugün artık siyasa uğraşısında çok rastlanılan bir yöntem haline gelmiştir. Partilerin —Freud'dan kişinin ruhsal yapısı konusunda çok şey öğrenen— halkla ilişkiler büroları veya yaymaca örgütleri bu öğrendiklerini, vatandaşı etkilemek amacıyla bol bol kullanmaktadırlar. Önceleri tüketimi kışkırtmak ve mal satmak amacıyla kullanılan, korkuların, umutların veya

(1) Bu anket, T.W. Adorno, E. Frenkel-Brunswık, D.J. Levinson ve R.N. Sanford'un **Baskıcı Kişilik** adlı yapıtında ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

bunalımların belirlenerek sömürülmesi yöntemi bugün, siyasal parti ve kişilerce kullanılmaktadır. «Güdülerin araştırılması» ismiyle bilinen bu yöntem öncelikle Birleşik Amerika'da ortaya çıkmıştır. Ruhbilimciler, kişilerin güçsüz oldukları yönlerini bulmakta, eğilimlerini, bunalımlarını, umutlarını veya dileklerini belirlemekte ve satış düzenleri bu ögelerin üzerine oturtulmaktadır. Bilinçli ve bilimsel bir biçimde hazırlanan anket yöntemleri özellikle ruhbilimcilerden oluşan uzmanları, tüketimin bilinç dışında yer alan ruhsal süreçleri izleyebilme olanağını sağlamaktadır. Birey, tüm kuşku ve bunalımlarını dile getirmekte ve bunun üzerine uzmanlar piyasaya sürülecek malın satışını sağlayabilmek için bu duygular üzerinde nasıl oynamaları gerektiğini saptamaktadırlar.

Dr. Dichter, **Tutku Stratejisi** adlı yapıtında tüketicinin ruhsal durumunu anlatmakta ve şu örneği vermektedir: «Geçen yıllarda otomobil üreticisi bir firma piyasaya ön tarafı oldukça küt ve yuvarlak bir model sunmuştu. Bu girişim, satış açısından tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış ve firma bu modeli üretmekten vazgeçmiştir. Oysa gerçekte temel neden, sanıldığı gibi teknik olmayıp üreticinin, bireyin doğal yapısındaki akıldışı bir ögeyi gözönüne almamış olmasındadır. Otomobil alışagelinmiş biçimiyle içerdiği simgesel anlamla kaynaşır; güç ve hız simgesidir o. Küt ve yuvarlak burunlu model bu anlayışı yıkmaktadır: tüketici nedenini bile bilmeden, bu modele karşı çıkmıştır. Psikanalitik deyimiyle bu o-

tomobil bir erkeklik organı simgesi olamadığı gibi, kayma ve girme yeteneğinden yoksun görünmektedir. Güçsüzdür.»

Daha sonra Dr. Dichter şu sonuca varmaktadır: «Tüm çabası başkalarını inandırmak olan kişi, insan yapısının bu özelliğini gözönünde bulundurmaya zorunludur; yoksa çok büyük yanlışlara sürüklenecektir.»

Umut, korku ve bunalımların sömürülmesi yöntemi siyasada da kullanılmaktadır. Vatandaş, geliştirilmesi gereken bir piyasa olarak yorumlanmakta ve bir çok siyasal parti arasından istediği partiyi, çeşitli temizleme tozları arasından istediği tozu seçermiş gibi seçmektedir. Önemli olan partilerin uygulayacakları siyasa değil, yarattıkları duygusal etkidir. Televizyon alışkanlığının giderek yaygınlaşması ve büyümesi de bu süreci hızlandırmıştır. Siyasal parti yöneticisi, televizyondaki söylevleri için makyaj yapmakta ve siyasayı bir satış kampanyasındaymışcasına sunmaktadır.

Buna yanıt olarak, siyasasını olanağınca çekici bir biçimde sunmanın veya yöneticilerini «güzelleştirmenin» hiçbir kötü yanı bulunmadığı ve bunun partiyi duygusal gereksinimlerle özdeşleştirmenin bir yolu olduğu ve eğer partinin siyasası akılcı ve iyi düşünülmüşse vatandaş tarafından hem anlıksal, hem de duygusal bir biçimde onaylanmasının zararlı olamayacağı ileri sürülebilir.

Doğal olarak bu yöntemin tehlikesi, «reklamcı zorunlulukları, siyasal yönetici seçiminden ve

partinin amaçlarından daha önde tutmak eğiliminde oluşundadır. Büyük bir ölçüde, çözüm, vatandaşa daha eleştirel ve olgun bir yorum gücü verebilmek ve böylece vatandaşın, siyasal amaçları gözden yitirmemesini sağlayabilmekten geçer. Bu da eğitim sorununu ortaya çıkarır.

Eğitim iki amaca yöneliktir; önce, uygulayım açısından kullanılması veya gelecekteki ekinsel gelişimlerine temel olabilmesi amacıyla gençlere çok çeşitli konularda bilgi vermek, ikinci olarak da, çocukta, yapıcı ve eleştirici bir düşünce oluşturmak, çocuğun başkalarıyla birlikte çalışmayı öğrenmesini, kimi sorumlulukları kabul etmesini, kısaca olgun ve uygar bir yetişkinmişcesine davranmasını sağlayacak yeteneği aşılamak. Ben burda özellikle bu ikinci amaç üzerinde duracağım. Ama bu birinci amacın tümüyle ayrı ve kopuk olduğu anlamına gelmez; çünkü eleştirici bir düşünce yapısı olan, sorumluluk almış çocukların, eğitimin alışagelmiş yönlerini (birinci amaç) daha iyi değerlendirdikleri, bir gerçektir.

Eğitim düzenimizin görevini başarıyla yaptığını söyleyebilir miyiz? Bireylerin okul çağından sonraki ilgi odaklarını, bir siyasal akımı seçmeleri için ileri sürülen inandırıcı kanıtların içerdiğini bol resimli günlük gazetelerin başarısını, kitleye yönelik bir tanıtım programını, televizyon programlarının ortalama düzeyini ölçüt olarak aldığımızda, eleştirici ve yapıcı düşünce düzeyinin oldukça düşük olduğunu yadsıyamayız.

Kanımca bunun temel nedenlerinden biri,

eğitimin gerçekleşmesini sağlayan somut koşullarda, öğretmenin yetkesi, öğrencinin de boyun eğmesi biçiminde görülen ilişkinin dışında bir ilişki oluşturmaya olanak bulunmamasıdır. Sınıflar genellikle o denli kalabalıktır ki çocuğun özgür olduğunu söylemek olanaksızdır. Koşulların zorlaması, öğretmen-öğrenci ilişkisini, geçen yüzyılın anababa-çocuk ilişkisine dönüştürmüştür. Bu tür ilişkide çocuk, ancak kendisiyle konuşulduğu zaman konuşmakta ve tartışmasız anababa yetkesine boyun eğmektedir. Kuşkusuz birçok öğretmen yer darlığının ve kalabalıklığın ortaya çıkardığı sorunları çözebilmek, ve öğrenciyi edilgin bir biçimde derslere yöneltmek için büyük güç harcamaktadır. Ama bugün bile, çoğu kez, iyi bir sınıf, sessizliğin, salt öğretmenin sesiyle ve istediği yanıtlarla bozulduğu bir sınıftır. Birçok öğretmen, yalnızca, otuz kırk kadar küçük hayvancığı denetleyen birer üstün-belleticidir.

Karşılaştığı güçlükler, öğretmenin öğrencilerine karşı olan tutumunu da etkilemektedir. Öğretmen, kendi yetkesine karşı çıkma biçiminde dile gelen bir tutumu son kertede önemli bir sorun olarak yorumlarken, ruhsal açıdan çok daha ağır bir sorun olabilecek bir davranış gözünden kaçmakta veya hiçbir önem taşımamaktadır. Amerika'da öğretmenler ile ruhbilimcilerin ayrı ayrı yaptıkları sıralamaları içeren ilginç bir karşılaştırma bu gerçeği vurgulamaktadır. New York, New Jersey, Ohio ve Minnesota eyaletlerindeki 13 ilkokulun öğretim kadrosunu oluşturan 500 öğretmenden, davranışların içerdikleri

önemi sıralamaları istenmiştir. Daha sonra bu sıralamalar, ruhbilimcilerinkiyle karşılaştırılmış ve şu gerçek belirlenmiştir: «öğretmenlerle ruhbilimcilerin sıralamalarındaki ve değerlendirmelerindeki en önemli ayrılık, özellikle silik kişiliğin, gerilemenin vb. söz konusu olduğu değerlendirmelerde görülmektedir. Öğretmenler, çekingenliği, duygusallığı, toplum bilincinden yoksun oluşu, bunalımı, düş kurmayı önemsiz sorunlar olarak yorumlarken ruhbilimciler bu sorunları mutsuzluk eğilimi, nevroz, kolay vazgeçme, kin, korku, herşeyi eleştirme eğilimi gibi ruhsal bozukluklarla ilişkili bularak, çok önemli sorunlar olarak yorumlamışlar ve sıralamalarının en başına koymuşlardır... Yetkeye karşı başkaldırma, yüzsüzlük, saygısızlık gibi özelliklerse, öğretmenler tarafından çok önemli ve ağır sorunlar olarak yorumlanmalarına karşın, ruhbilimcilerin sıralamalarında en sonda yer almaktadır.(1)

Bu çelişkinin nedeni, ruhsal açıdan öğretmenin, anababanın yerine geçmesi, ama bu işlevi genellikle daha katı ve sert bir biçimde yürütmeye zorunlu olmasıdır. Okulda ders arasında oynayan bir çocukla, evinde bahçesinde oynayan bir çocuğun tutumlarındaki çelişkiyi incelediğimizde, birincinin, çığlıklar atarak ve bağırarak her tarafa koşuştuğunu, ikincininse yine aynı canlılığı göstermesine karşın oyunlarında daha dengeli ve denetimli olduğunu görürüz. İlkesel açıdan çocuğun özgür ve demokratik yaşama uy-

(1) E.W. Wickman, **Öğretmenler ve Davranış Sorunları.**

mayı öğrendiği yer olan okul giderek kesin bir saltcılığın etkisinde, yukardan aşağıya doğru hiyerarşik bir yer görünümünü almaktadır. Birçok öğretmen bu durumun kötülüğünü bilmekte ama eğitim koşullarındaki gecikmişliğin zorlamasıyla buna uymaktadır.

Bunun sonucu olarak çocukta edilgin bir boyun eğme duygusu yerleşmekte ve birey, okul çağından sonra da bu duygunun etkisiyle hareket etmektedir. Kendisinden beklenilen, gelenekleri kabul etmesi, kendini onlara uydurup olanağınca az soru sorarak boyun eğmesidir.

Freud'çu kuram bu edilgin tutumun oluşmasını koşullayan ruhsal ögeler konusunda bir açıklama getirebilir. Olgun, eleştirici ve güvenli kişiliklerin gelişmesi için ne tür bir yönlenme gerektiğine, eğitim düzenimizin nasıl örgütlenmesinin yerinde olacağına ilişkin sorular Freud kuramında yanıt bulabilirler.

Kanımca burda kuram öğrenim biçimine ilişkin ruhsal anketlerle birleşmektedir. Gerçekten de psikanalitik düşünüşün, öğrenim sürecini içeren büyük bir bölümü, yalnız ruhbilimciler tarafından değil, ama aynı zamanda çocuğun gelişmesiyle ilgilenen bilim adamları tarafından da kabul edilmektedir. Bu savın doğruluğunu kanıtlamak için Dünya Sağlık Örgütü'nün Cenevre de 1956 yılında düzenlediği toplantı ve tartışmaları incelemek yeterlidir(1). Bu tartışmalardan çıka-

(1) **Çocuk Gelişimi Üzerinde Tartışmalar** adıyla 4 cilt olarak yayımlanan toplantı raporu, Tavistock Publications, 1960.

rılan başlıca sonuç çocuğun küçük bir yetişkin olmadığı —bir yetişkin de büyümüş bir çocuk değildir— ama kendine özgü gereksinmeleri olduğu ve bunların çocuğun gelişiminin sağlıklı olması amacıyla çözülmesi gerektiğidir. Bu gereksinmeler gelişimin çeşitli aşamalarıyla ilişkilidir. Ve yalnızca anlıksal açıdan değil, ama duygusal açıdan da bu aşamalara uyan bir eğitim düzeni gerçekleştirmek zorunludur.

Bilgi edinme sürecini inceleyen ruhbilimcilerin çoğu eğitimin çocuğa doğal yeteneklerini geliştirmesini kolaylaştıran koşulları sağlayan bir araç olduğu görüşündedirler. Bu anlamda öğretmen öğrenme gereksinimine getirdiği itmeyle bilgi edinme sürecini kolaylaştıran koşulların bir parçasıdır. Ruhbilimciler çocukta bir dış itmeye son kertede az gereklilik gösteren bir gelişme süreci bulunduğunu kanıtlamışlar ve bu sürece **olgunlaşma süreci** ismini vermişlerdir; araştırmalar öğrenme yeteneğinin, geniş bir ölçüde olgunlaşma düzeyine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu, özellikle yürüme mekanizmasını içeren devinimlerin karmaşıklığı söz konusu olduğunda açıkça görülmektedir. Bir çok anababa çocuklarına yürümeyi erkenden öğretmeyi amaçlarlar. Oysa ne yapılırsa yapılsın bütün çocuklar yürümeyi hemen hemen aynı yaşta, 15 aylıkken öğrenirler. Bu, örneğin, anaların çocuklarını ilk adımlarını atmaya değin sırtlarında taşıdıkları toplum grupları için de geçerlidir. Çocuk belirli bir kas gücü ve düzenleme aşamasına geldiğinde yürüyecektir. Gerçekte, çocuğu hazır olmadı-

ğı halde yurumeye zorlamak zararlı sonuçlara yol açabilir. Bu, başka birçok şey için de geçerlidir. Örneğin, çocuğa erkenden kimi matematik kavramları öğretmeye çalışmak çocukta, hiçbir zaman kurtulamayacağı bir tiksinti duygusu yaratabilir. Konu ile uğraşısında karşılaştığı ilk güçlükler, bütün yaşamınca bireyi etkileyebilir. Bilinçli eğitimbilimciler çocuğa kimi konuları yalnızca o konulara uygun olgunlaşma düzeyine ulaştığında öğretilmesi gerektiğinde görüş birliğine varmışlardır. Bu düzey her çocuğa göre değişir ve belirlenmesi oldukça güçtür.

Öğretim aygıtları gibi çağdaş öğretim biçimleri, çocuğun etkin olarak öğretime katılmasını amaçlamakta ve bu yönden öğretmene yardımcı olmaktadır. Bu aygıtlara, öğretim aygıtları demektense **öğrenim** aygıtları demek daha yerinde olur; çünkü çocuğun kendi kendisini denetlemesine ve yanlışlarını düzeltmesine olanak vermektedirler. Böylece, çocuğun doğal öğrenim süreciyle aynı doğrultuda, kendi kendini düzeltme yeteneği de gelişmektedir. Örneğin çocuk yürümeyi öğrenmeye başladığında sürekli bir düzeltme mekanizması işe karşılaşmakta ve böylece organizma ilk yanlış adımları düzeltmektedir.

Eğitimin, öğrenim ve gelişim aşamalarına göre ve çocuğun etkin olarak katılmasını sağlayacak biçimde düzenlenmesi, marksçı kuramla da uyuşmaktadır. Marksçı kuram, doğal olarak, sınıf toplumunda eğitimin bu toplumun öğretilenin edilginlikle benimsenmesini sağlamak amacıyla yönetildiğini söyleyecektir. Bununla birlik-

te, eğitimin düzeltilmesinin, genel anlamıyla toplumsal koşulların ve eğitbilim yöntemlerinin düzeltilmesiyle olanaklı kılınacağı konusunda Freud'çu kuramla aynı görüşü paylaşacaktır.

Kanımca bu, kalın çizgileriyle ve kabaca geçerlidir. Gerçekten de düzeltilmiş toplumsal koşullar ve eğitbilim yöntemleri yalnızca çocuğun anlıksal ve duygusal gelişimini ve olgunlaşmasını sağlayacak ortamı oluştururlar. Anlıksal açıdan, daha önce gördüğümüz gibi, çocuğu hazır olmadığı durumlarda bırakmamak gerekir. Bu duygusal gelişim için de geçerlidir. Çünkü anlıksal açıdan hazır olmadığı bir sorunla karşılaştığında çocuk, nasıl belli bir itme ve yadsıma duygusu geliştiriyorsa, zamanından önce bir duygusal sorunla karşılaştığında da uzun süre kurtulamayacağı bir güçlükler zincirine takılır.

Freud'çu kuram bu tür bir araştırma için iyi bir çerçevedir. Kuram duygusal yaşamın türlü gelişim evrelerini gün ışığına çıkarmaktadır. Bu evreler, anlıksal yaşamın Piaget'nin kuramıyla tanımladığı evreleriyle benzeşmektedir[1]. Freud'çu açıdan eğitim, büyük bir bölümüyle, öbürünün zor-

(1) Prof. Piaget, çocuğun anlıksal yeteneklerinin gelişimi konusunda oldukça başarılı araştırmalar yapmıştır. Kabaca, üç gelişim evresinden sözetmektedir: iki yaşına değin süregiden ve nesnelerin kullanılmasına ilişkin tepkelerin geliştiği duyumsal-devinim evresi; iki yaşından, onbir yaşına değin çocuğun düşüncelerinin somut olarak varolan nesnelerle sıkı sıkıya ilişkili olduğu ve giderek soyut kavramlar düzeyine yükseldiği evre ve üçüncü olarak da soyut kavramların belirlediği usavurma evresi.

lamalarıyla gerçeğin kısıtlamaları arasında bir denge sorunudur. Freud kuramı çok katı bir Üst-ben'den kaynaklanan bunalımı azaltmak ve Ben'i usavurma işlevinde güçlendirmek gerektiğini belirlemiştir. Günlük yaşamda ve uygulamada kuram katı bir okul disiplinine, çocuğun devinim ve anlatım özgürlüğüne getirilen kısıtlamalara karşı çıkmakta, bu unsurların çocuğun eleştiri yeteneğinin gelişmesini engellediklerini vurgulamaktadır. Bu, Freud'çu kuramın tümüyle başıboş ve tüm kısıtlamalardan arınmış bir anlatım biçimi gerektirdiği anlamına gelmez. Kuram yalnızca duygusal gereksinimlerin toplumsal açı dan daha kabul edilebilir bir yola yönlendirilmesini sağlayabilmek amacıyla, daha özgür bir biçimde dile gelme olanağına kavuşturulmasını öğütlemektedir.

Bugün okullardaki temel düzen biçimi öğretmenin uyguladığı disiplindir. İlkokullarda bu tür bir dış disiplin uygulayımı bir sorun yaratmamaktadır. Öğrenciler çok küçük, öğretmen öğrenciye oranla yaşlı ve büyüktür ve başkaldırma eğilimindeki öğrenciler sınıfın kalanından yalıtımlanarak cezalandırılabilmektedirler, oysa öğrenciler büyüdükçe disiplin uygulaması da güçleşmektedir. İlkesel açıdan, öğrencilerin büyümesiyle orantılı olarak disiplin gereksiminin de azalması gerektiği düşünülebilir. Ama, onbir yaşını aşkın öğrencilerle uğraşan tüm öğretmenler bunun böyle olmadığını bilir. İlk yıllarda eksik bırakılmış olan şey, çocuğa özgür bir ortamda çalışmasının öğretilmemiş olmasıdır. Çocuklar

başlangıçtan beri olanağınca az bir yetke uygulamasında çalışmayı öğrenmiş olsalar, kendi kendilerini disiplin altına almaya alışkın olurlar ve büyüdüklerinde disiplin konusu daha küçük bir sorun oluştururdu.

Freud'çu kuram bunu öğütlemekte ve güçlenme olanaklarının sağlanması gerektiğini, katı bir disiplin uygulamasının, özdisiplinin gelişimini kösteklediğini vurgulamaktadır. Boyun eğmeyi bir erdem durumuna getirmek, kişisel özgürlüğü temelinden çökertmek demektir.

Eğitimin önemli bir amacı da, çocukta değer yargılarını geliştirmektir. Bu süreç, toplum kurallarıyla ve toplumun amaçlarına sımsıkı ilişkilidir. Gerçekte, çocuklara öğretilen değer kavramları, toplumun büyük bir bölümünde egemen olan değer yargılarıyla çelişkiye düşebilir. Çocuklara, yardımlaşmanın iyi bir şey olduğu, toplumun çıkarlarına aykırı olan kişisel çıkar düşüncesinin yadsınması gerektiği, topluma hizmette bulunmanın zengin olmaya çalışmaktan daha övgüye değer olduğu öğretilebilir ancak çocuklar, giderek toplum yaşamında tümüyle öğretilenlerle çelişik bir değerler sisteminin varolduğunu görebilirler. Yarışma ve kişisel zenginlik uğraşısı değer yargılarının temelini oluşturmakta, para, saygınlık ve başarı ölçütü olarak görülmekte ve hatta yazınsal ve sanatsal başarıyı bile ölçmeye yaramakta, başarılı yazar yada çizer bol parası olan yazar yada çizer olarak tanımlanmaktadır. Para kişilerin yaşamında itici bir işlev yaratmakta, milyoner tüm gücünü milyonuna milyon kat-

maya harcamaktadır. Dışkı, Freud'çu kuramda parayı simgeler. Buna göre anamalcı düzenle toplumsal gelişimin dışkıl sadistik aşaması[1] arasında bir ilişki kurma düşüncesi oldukça yerindedir.

Eğitim sorunu, doğal olarak, çocukluktan yetişkin çağa geçiş dönemi sorununu akla getirmektedir. Kanımca marksçı ve Freud'çu kuramlar bu sorunun incelenmesinde de yol gösterici olabilirler ve sorunun içerdiği ekonomik ve ruhsal ögelerin tanımını kolaylaştırabilirler.

Ergenliğin ne çocuklukla ne de yetişkinlikle bir ilişkisi vardır. Ergen, yetişkinlerin —özellikle anababa ve öğretenlerinin— karşısında bir bağımlılık durumundan, toplum içinde kendine bir yer bulmasını gerektiren bağımsız bir yetişkin durumuna geçecektir. Böyle bir geçiş dönemi, bizim batı uygarlığımızda birtakım sorunlara neden olmaktadır. Kuşkusuz bu sorunlar yalnızca bizim uygarlığımıza özgü sorunlar değildir ve her toplum bu geçiş döneminin yarattığı sorunlarla karşı karşıyadır. Bununla birlikte bizim karmaşık ekonomik ve toplumsal yapılı uygarlığımızda bu geçiş dönemi daha özel bir takım sorulara neden olmaktadır.

Az gelişmiş bir toplumda erkek ve kız çocuklar toplumdaki yerlerini, fiziksel olgunluğa erişir erişmez almaktadırlar. Erkek fiziksel açıdan,

---

(1) **Dışkıl sadistlik aşaması:** Sevgeç gelişiminde ilk çocukluğun kız, erkek ayrımı döneminde acı veren dışkılama içgüdülerinin güçlü olduğu basamak.

toplumun av, balıkçılık ve tarım gibi uğraşılarına katılabilecek güçlülüğe ulaştığında ve kız, çocuk yapabilecek fizik olgunluğuna eriştiğinde toplumdaki yerlerine kabul edilmektedirler. Çoğu kez, çocuğun yetişkin yaşamının gerektirdiği sorumlulukları üstlenmesi, bu yaşama katılabilmesini sağlayacak fizik olgunluk evresine rastlamakta, diğer bir deyişle, çocuk, biyolojik açıdan yetişkin yaşamını sürdürmeye hazır olduğunda, toplumsal yaşamı sürdürmeye de hazır olarak kabul edilmektedir.

Oysa bizim toplumumuzda, biyolojik açıdan böyle bir yaşam sürdürebilecek aşamaya erişmiş olması, erkeğin veya kızın bağımsız bir yetişkin olarak toplumdaki yerlerini almalarına yeterli değildir. Örneğin bir kız, onüç yaşında çocuk yapabilme aşamasına ulaşmakta, ama toplumumuz onun, bir ailenin sorumluluğunu yüklenibilecek olgunluğa daha ulaşmadığını belirtmektedir. Aynı biçimde, yaşamını kazanabilmek için, çocuk biyolojik olgunluğunun çok daha sonrasına değin öğrenim yapmak zorundadır. O halde biyolojik olgunlukla bir yetişkin olarak toplumdaki yerini alabilmek için gerekli toplumsal olanakların sağlanması arasında, durmaksızın büyüyen ve uzayan bir evre vardır. Kısaca, bizim toplumumuzda görüldüğü biçimiyle ergenlik sorununun arkasında, ergenlerin biyolojik açıdan yapmaya hazır ve yetenekli olduğu şeyleri toplumsal nedenlerle yapamamaları gerçeği bulunmaktadır.

Sorun yalın olarak zaten oldukça ağırdır. Ama yetişkinlerin, ergenlik çağının güçlüklerini

çılık, kırıp dökme, araba çalma, açık saçık konuşma gibi davranışları kapsamaktadır. Çocuk suçlarına ilişkin sayısal bir tanımlama yapmak oldukça güçtür. Bu güçlük suçların nicel ve nitel açıdan değişmesi ve genellikle ergenlerin çok küçük bir bölümünü kapsamasından kaynaklanmakta. Araştırma özellikle çocuğun yaşadığı ortam, konut koşulları gibi toplumsal ögeleri incelemektedir. Anababadan birinin ölümü, boşanma, ayrılık, tutukluluk gibi nedenlerle dağılan aileler özellikle incelenmişse de bu araştırmaların sonuçları inandırıcı olmaktan uzaktır. Shaw ve Mc Kay, suçlu ve suçsuz çocuk gruplarını dağılan ailelerden yola çıkarak karşılaştırmışlar ve yaklaşık olarak suçlu çocukların %43'ünün, suçsuzlarınsa %36'sının bu tür ailelerden geldiklerini saptamışlardır.(1) Bununla birlikte, dağılma veya ayrılmadan önce aile yapısındaki gerginlik ve çatışmaların çocuk üzerinde dağılmanın gerçekleşmesinden daha büyük bir etki yaptığını belirlemişlerdir. Stott'un araştırmalarıysa, aile içindeki çatışmalardan kaynaklanan bunalımdan kurtulmak amacıyla çocuğun bir çok kez evinden kaçabileceğini saptamıştır(2). Hatta çocuk evinden kaçabilmek için suç işleyebilmekte ve bu kaçışını, uzaklaşışını sağlama bağlayabilmek amacıyla yakalanmasını güçleştirecek tüm önlemleri bir yana bırakarak tutukluluğu kabul etmektedir.

---

(1) C.R. Shaw, H.D. Mc Kay, **Çocuk Suçlarında Toplumsal Etkenler.** Suçların nedenleri üzerinde araştırma raporu, cilt 2.

(2) D.H. Stott, **Suç ve İnsan Doğası**

Öte yandan yoksulluğun da suç işlemeyi kolaylaştırdığı görülmektedir. Harriett Wilson, çocuk suçları konusunda yaptığı araştırmasında, ilgisizliğin neden olduğu suçları diğer suç biçimlerinden ayırmaktadır. Böyle bir ortamdaki ergen, genellikle pis bir evde, kendisine olumlu hiçbir yönlendirmede bulunmayan anababasının yanında yaşamakta ve cumartesi sabahları köşedeki bakkaldan hırsızlık yapmayı bir oyun olarak görmektedir.[1] İşlediği suç, yetersiz bir aile ortamına karşı bir savunmadır; ilkel geçimini sağlama itisi ona ulaşabildiği herşeyi, kimin olduğuna bakmaksızın almayı öğretmiştir.

Bununla birlikte, toplumsal nedenler ne olursa olsun, tüm çocuk suçlarının temelinde ruhsal bir neden bulunduğu açıktır. Bu itici güdü genellikle çocuktaki anababa tarafından istenilmemek, yadsınmak duygusundan kaynaklanır. Son araştırmalar bu konuda özellikle babanın tutumunun etken olduğunu ortaya koymuştur. Michael Argyle, **Psikoloji ve Sosyal Sorunlar** adlı kitabında şunları yazmaktadır: «Çocuğun anababası tarafından yadsınması çocuk suçlarının bir çoğunun kaynağını oluşturmaktadır. Bir çocuk babası tarafından yadsınlığında bunun çocuğu suça iteceğini söylemek yanlış olmaz; çünkü çocuk suçlarının % 60'ı böyle bir durumdan kaynaklanmaktadır.»

Psikanalitik verilerden yola çıkacak bir araştırma burada yararlı olabilir; zira çocuk suçlula-

(1) Harriett Wilson, **Suç ve İhmal Edilmiş Çocuk.**

rın çoğunluğu erkektir (oranlama aşağı yukarı sekiz erkek çocuğa karşı bir kız çocuk vermektedir.). Oidipus karmaşası açısından, babalarıyla olan ilişkileri daha fazla çekememezlik ve kıskançlık yaratmaktadır. Öte yandan baba da, erkek çocuğa kız çocuğuna karşı gösterdiği ilgiyi göstermemektedir.

Bununla birlikte, ergenlik çağındaki gençlerin neden olduğu asıl sorunlar, özellikle, hiçbir suç işlemeyen ama büyüdükleri ortamı cansıkıcı, boğucu, yabancı ve iğrenç bulan gençlerin sorunlarıdır.

Kimi zaman da gençliğin sorunlarının özel bir yönü olduğu savunulmaktadır. Bu yön ne olursa olsun savaş sonrasının güvensizlik ve korkularının çerçevesinde ele alınmalıdır. Çünkü çağdaş gençlik tarihin en kıyıcı savaşını görmüş olan bir kuşağın gençliğidir. Bu koşulların gençler üzerinde ne tür bir etki yaptığını kimse değerlendiremez.

Kimi zaman da gençliğin satın alma gücünün yüksek oluşunun birtakım sorunlara yolaçtığı ileri sürülmektedir. Yetişkinlere yakın ücret alan gençler kendilerini ekonomik açıdan bağımsız olarak görmektedirler. Bu duyguya yetişkinlerin egemen olduğu toplumun kural ve gelenekleri de eklenmekte ve ekonomik açıdan bağımsız olabilecek olan genç, toplumun gelenek ve kurallarının zorlamasıyla anababasına boyun eğmeye itilmektedir. Bu çelişki, iki kuşak arasındaki çatışmayı yoğunlaştırmaktadır. Çünkü ekonomik bağımsızlık elde edilince salt özgürlüğe ilişkin kı-

sıtlamalar daha yoğun bir biçimde duyulmaktadır. Bu durum gençlerle yaşlılar arasındaki ayrılıkların daha da artmasıyla birlikte yürümekte, gençler kendilerini yetişkinlerin dünyasından ayıracak konuşma, giyinme ve davranış biçimleri benimsemektedirler. Kuşkusuz böyle bir eğilim her zaman varolmuştur, ama bugün oldukça çarpıcı boyutlara ulaşmış gibi görünmektedir. Öyle ki gençlerin davranış biçimleri ayrı bir ekinsel gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugünkü gençliğin trajedisi başkaldırışının olumsuz olmasındadır. Gençlik yetişkinlerin egemenliğine karşı duygularını birçok değişik biçimde dile getirmekte ama, bu biçimlerin hiçbiri sonuç getirici kavgaya dönüşmemektedir. Gençlik, yetişkinleri benimsediği ve yalın töre biçimleriyle utanca sürükleyebilir, alışkanlık veya garip beğenileriyle şaşırtabilir ama, bunlar hiçbirşeyi değiştirmemekte ve başkaldırışın tüm gücünü yitirmesine neden olmaktadır.

Bu özet oldukça abartılmış gibi görünebilir; ne de olsa bu başkaldırıda olumlu öğeler bulmak olasıdır. Nükleer silahsızlanma savaşımının içerdiği amaçlarla aynı düşüncede olunmayabilir, bununla birlikte eylemin gençler tarafından onaylanmasını, bu başkaldırının en olumlu yönlenmelerinden biri olarak görerek, bu onaylamayı hoşgörüyle karşılamak olasıdır. Amaçlarını daha çok olumsuz bir biçimde dile getirmek zorunluluğunda olan bir eylemin gençlikten destek görmesi, çelişkili olarak gençliğin olumlu bir yön arama uğraşısını vurgulamaktadır. Bugün, genç

yazarlar, sanatçılar, oyuncular, başkaldırıyı giderek tüm kurumlarımıza ve saygıdeğer kişilere yönelik bir alaylı taşlama biçiminde görmektedirler.

Çağdaş gençliğin sorunlarının anlaşılmasında marksçı ve Freud'çu kuramların ne tür bir katkısı olabilir? Freud'çu kuram, aile ilişkilerinde sürerliğin önemini vurgulamakta ve gerginliklerin, karşıtlıkların ilişkilerin duygusal karmaşıklığının ergenlikle yetişkinlik arasındaki çatışmaya temel oluşturduklarını belirlemektedir. Ergen, ailesinde bulamadığı güven ve sıcaklığı benzerleri arasında aramakta, kendine bir kimlik, kişilik, bağ, kısaca toplumun ve ailesinin veremediği herşeyi benzerlerinden oluşan ortamda bulmaya çalışmaktadır.

Marksçı kuram ise, ilgiyi aileyle toplumsal yapı arasındaki sıkı ilişkiye çekmekte ve kapitalist düzende ekonomik güvensizliğin birçok ailenin temel sorunu olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda anababa, kaçınılmaz olarak çocuklarını evin geliri için bir ağırlık olarak görmektedir. Başarıyı para ile ölçen, kişisel uğraşın, kitle uğraşına yeğ tutulduğu bir toplumun değer yargıları aile ortamını olumsuz yönde etkilemektedir. Böyle bir toplum en azından gençlerle yaşlılar arasındaki anlayış ayrılıklarını çoğaltmakta ve iç çekişmeler aile çatışmalarını yoğunlaştırmaktadır.

İlkesel olarak, çocukluktan yetişkinliğe geçiş döneminin olanağınca çatışmasız gerçekleşmesini sağlayacak araçları araştırmamız gerekirdi,

öyle ki bu geçiş döneminde ergenin gereksinmeleri hoşgörüyle karşılanmalıydı. Yetişkin çağın görevlerine ve sorumluluklarına gençleri alıştırabilmek için aşamalı ama sürekli ve eksiksiz bir yöntem bulmalı, gençlere, her zaman onların yanında olduğumuzu kanıtlamalıydık. Ama böyle bir yönlenme kanımca herşeyden önce, tüm toplumsal ve eğitbilimsel görüşlerimizi yıkmamızı ve bu gün bize eğemen olan tüm değer yargılarını devirmemizi gerektirirdi.

Marksçı ve Freud'çu kuramlara ilişkin incelememiz sona eriyor. Gördüğünüz gibi bu iki anlıksal akım, karşılıklı olarak birbirlerini düzeltmekte ve tamamlamaktadırlar. Freud'çu kuram bize kişisel yaşamın karmaşıklığını göstermekte ama konuyu toplumsal koşullardan soyutlayarak ele almakta, marksçı kuramsa, bireyin davranışını belirleyen toplumsal ögeleri incelemekte ama bireyleri toplumsal ortamlarıyla etken biçimde ilişki kurmaya iten kişisel ögeleri gözönüne almamaktadır. Freud'çu kuramın ışığından yoksun olan marksçı kuram yaklaşımında katı ve sert olma eğilimindedir. Bu duruma verilebilecek en iyi örnek Stalin devrindeki Sovyetler Birliği'dir. Stalin'in bu denli uzun bir zaman süresince partinin —özellikle devrimci bir partinin— tüm denetimini elinde bulundurması yalnızca onu buna iten özelliklere ilişkin ruhsal veri yoksunluğuyla açıklanabilir. Ruhsal çözümleme yeteneğinden, doğal olarak, yoksun olan marksçılar, Stalin rejiminin sonuçlarına hazır değildiler. Kaldı ki nesnel toplum gerçeklerini dile getiren yöne-

ticinin toplumsal karar görüşüyle büyülenmiş gibiydiler. Bireyleri yalnızca sınıf ve toplumsal koşullanma açısından yorumlamaktaydılar. Bu nedenle, kişinin ruhsal yapısının tüm incelik ve değişikliklerinden habersizdirler. Bireylerin marksçı düşüncelerini, saldırı, kıya ve hatta sadistlik gibi eğilimlerini gizlemek için kullanabilecekleri akıllarına bile gelmiyordu. Önemli olan yalnızca bireyin sınıf bilincine inandığını kanıtlamasıydı. Böylece örneğin tanınmış İngiliz marksçı J. D. Bernal, Freud ve Marx konusunda yaptığı araştırmada şöyle yazmaktaydı: «Birey yalnızca eylemlerde parti ve sınıf kararlılığını gösterdiği ölçüde önemlidir. Stalin'in bir söylevi ile Hitler'in bir söylevini karşılaştırmak bireylerin yönetimi açısından bu iki görüş arasındaki aşılmaz ayrılığın bilincine varmak için yeterlidir[1].» Kuşkusuz bireylerin yönetim biçimi konusunda bu iki yöneticinin görüşlerinin tümüyle farklı olduğu bir gerçektir. Ama yöneticilerin kendileri ruhsal açıdan birbirlerinden farklı mıdırlar? Stalin konusundaki çağdaş Sovyet yorum-

(1) J.D. Bernal, **Psikanaliz ve Marksizm,** Labour Monthly 1937. Prof. Bernal, psikanalizin katkılarını yadsıyamayacak kadar dürüst bir bilim adamıdır; ama anladığım kadarıyla psikanalize yönelik kuşkularından kendini bir türlü kurtaramamıştır. Bu da onu, Freud'çu kuramın önemli olmadığını, etkisini yitirdiğini, ama bununla birlikte tehlikeli olduğunu, etkisinin yayıldığını söyler gibi göründüğü bir çelişkiye itmiştir. Araştırmasına şu sözlerle başlamaktadır: «Freud'çu kuramın etkisi nesnel bir gerçektir; kaynaklandığı kentsoylu ortamından dışarıya doğru ağır ağır yayılmaktadır.»

larına bakılacak olursa bu sorunun yanıtı «Hayır»dır.

Hiç kimse Stalin'in, Rus işçi ve köylü sınıfının istek ve kararlılığını dile getirdiğini ve kavgaya güç katıp, onu yönetebilecek yeteneğe sahip olduğunu yadsımamaktadır. Bununla birlikte, Freud'çu düşüncelere açık bir marksçı, çalışan sınıfın kavgasına bir şiddet, bir acımasızlık unsuru sokan devrimci bir yöneticinin ne denli büyük bir tehlike oluşturduğunu görebilecektir. Zira bu şiddet ve acımasızlık kavganın gereksinmelerinden değil, kişinin sadist itmelerinden kaynaklanmaktadır.

İnsancıl kararları —özellikle son kertede önemli oranlarda bulunan kişilerin verdikleri kararları— etkileyen nesnel ögeleri değerlendirmek yeterli değildir. Kişiler sevgi ve kin duygularının, kişisel yaşamlarındaki olaylardan kaynaklanan ögelerin, yalın bir toplumsal davranış kuramıyla açıklanamayacak gizli, ama zorlayıcı mekanizmaların etkisi altındadırlar. Marksçıların bunu kesinlikle öğrenmeleri gerekmektedir. Bugün bir çok marksçı arasında gelişen çelişki ve çatışmaları yalnızca nesnel toplumsal ögelere dayanarak açıklamaya olanak yoktur. Freud kuramının gerekliliği hiçbir zaman bugünkü kadar yoğun bir biçimde duyulmamıştır.

Her şeye karşın marksçı kuramın, zamanımızın akıldışılıklarına ve toplumsal eşitsizliklerine karşı geliştirdiği sağlam eleştirinin katkısı daha da büyüyecek güçtedir; ancak bu eleştiri, Freud

kuramının gerçeklerini de gözönüne almak zorundadır. Yoksa yalın bir davranış kuramına bağlı, kişiler arasındaki ruhsal temel farklılıklardan habersiz, dar ve hoşgörüsüz bir inak (dogma) olarak kalacaktır.

SELİM İLERİ

- **ÇAĞDAŞLIK SORUNLARI**

  Türk edebiyatından yansımalarla yaşadığımız hayatın bireysel ve toplumsal açılardan bir değerlendirmesi

HULKİ AKTUNÇ

- **GİDENLER DÖNMEYENLER**

  Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazanan bu kitapta, ileri bir düzene yol alan insanların yaşaması sergilenmektedir.

GYÖRGY LUKACS

- **BİREY VE TOPLUM**

  Ünlü marksist filozof, estetikçi ve eleştirmenin çeşitli zamanlarda kaleme aldığı beş uzun makalesinden derlenen bu kitap, marksist kültür tartışmalarımız için önemli bir kaynak niteliğinde...

BERTOLT BRECHT

- **ME - Tİ**

  Brecht bu ünlü yapıtında, insanlığın yakın tarihine diyalektik maddeci bir yaklaşımla eğiliyor, çağın toplumsal genel görünümünü yansıtıyor...

BERTOLT BRECHT

- **HURDA ALIMI**

  Brecht'in tiyatro kuramlarını bütünüyle dile getiren, bir yandan da politik tiyatroyu tarihi içinde değerlendiren tek yapıtı...

Toplumsal/bireysel
hayatımızı
Marx'çı ve Freud'çu
açılardan irdeleyen
bir başucu kitabı

REYO Basımevi